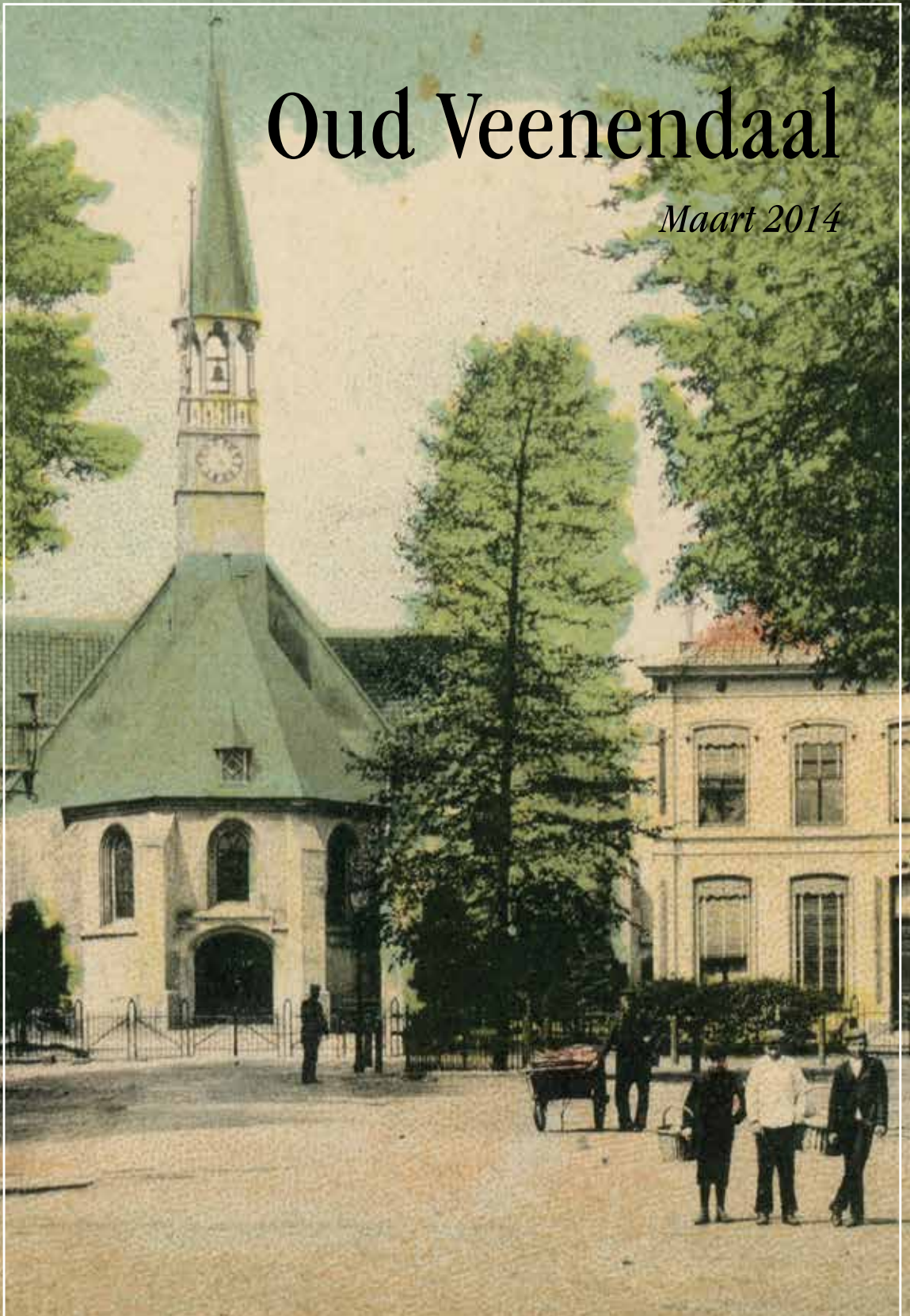

Oud Veenendaal

Maart 2014

- 29^e jaargang, nummer 1
verschijnt 4 maal per jaar

Afbeelding omslag

De Markt met links de Oude Kerk, rechts de pastorie en in het midden de Wilhelminaboom, circa 1910

REDACTIE

Gert Groenleer
Bas van Kooten
Ineke van Schuppen
Cor Slok
redactie@oudveenendaal.nl

BESTUUR

A. van den Bos, voorzitter
Mevr. S. van Aalderen-van der Gaast, secretaris
H.C. de Kleuver, penningmeester
H. Henzen
A.K. van Kooten
C.J. Slok
Mevr. W. Wienecke-van Schuppen
info@oudveenendaal.nl

Secretariaat:

Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
Eekwal 3, 3904 DL Veenendaal
Telefoon 0318 51 10 66

Ledenadministratie:

Mevr. J. Groenleer-de Jong
Driemaster 42
3904 RL Veenendaal
Telefoon 0318 51 82 04
ledenadministratie@oudveenendaal.nl

Financiële administratie:

Berry Henzen
MacBridestraat 51, 3902 KK Veenendaal
Telefoon 0318 52 74 91 (na 19.00 uur)

Werkgroepen en commissies:

A.K. van Kooten
Componistensingel 107, 3906 BV Veenendaal
Telefoon 0318 55 36 44

Documentatiecentrum:

De Cultuurfabriek
Kees Stipplein 78, 3901 TP Veenendaal
Telefoon 0318 58 26 68
documentatiecentrum@oudveenendaal.nl

Openingstijden:

Dinsdag van 13.00 tot 16.00 uur
Donderdag van 13.00 tot 16.00 uur
Zaterdag van 10.00 tot 13.00 uur
Of op afspraak: 06 54 91 19 91

Bank:

IBAN: NL 62 RABO 0 395110106, t.n.v. Historische
Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt € 22,- per jaar.

Losse nummers van dit blad € 7,-.

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Ontwerp, opmaak en druk:

Henzen ontwerp & communicatie, Veenendaal

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN: 0926-2857

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud

2	Om te beginnen De redactie
3	In verzet tussen 1940 en 1945 J. Chr. Jansen
11	De geschiedenis van de bunker in De Klomp G.M. Muller
14	Hoe heette ik ook alweer? (2) K. Beesemer en F.G.J. Kemperman
19	Jeugdcriminaliteit M.J. Helder-Huiting
22	Afscheid, foto's en filmbeelden S. van Aalderen-van der Gaast
23	Uitgelezen G.C. Groenleer
24	Jaarverslag 2013 G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
26	Financieel verslag 2013 H.C. de Kleuver
28	Het laatste woord Het bestuur

Om te beginnen

Zoals steeds is de eerste pagina voor de redactie en de laatste voor het bestuur. Tussendoor vindt u, zoals gebruikelijk in maart, diverse berichten uit de Tweede Wereldoorlog. En er is meer.

DOOR DE REDACTIE

Drie bijdragen over de oorlog hebben we. De negentigjarige Jan Jansen vertelt over zijn rol in het verzet. Gerard Muller belicht de bouw van de bunker in De Klomp en staat stil bij het ongeluk van 18 mei 1945. Met Frans Kemperman komt Karel Beesemer terug op zijn onderduiktijd aan de Kerkewijk. Lees, kijk en gedenk. Gedenken kan ook op 3 en 4 mei. De werkgroep Graven Oorlogsslachtoffers Munnikenhof zet dan weer een wandeling uit op de algemene begraafplaats. U bent welkom. Bovendien is het honderd jaar geleden dat de Eerste Wereldoorlog uitbrak. De Belgen noemen het de Groote Oorlog. Veenendaal heeft in 1914 honderden Belgische vluchtelingen opgevangen. In de loop van het jaar gaan we daar op verschillende manieren aandacht aan besteden. Hier een oproep namens de werkgroep Monumenten. Kent u mensen in Veenendaal die afstammen van vluchtelingen uit 1914/15? Laat het ons weten alstublieft.

Aan het begin van het jaar maakt ook het bestuur traditiegetrouw de balans op. Henk de Kleuver doet het cijfermatig in zijn verslag, Ineke van Schuppen woordelijk in het hare. In haar eerste verslag kijkt de nieuwe secretaris Sieta van Aalderen terug op de ledenbijeenkomst van 12 december. Wat u voorts moet weten is dat de HVOV in 2014 zendtijd heeft bij de Stilok. Noteert u maar 24 maart, 26 mei, 22 september en 24 november. Daarmee zijn we er bijna. We hebben nog de boekenrubriek én niet te vergeten een op nauwgezet archiefonderzoek gebaseerde

tekst van Margreet Helder over jeugdcriminaliteit rond 1900: een kleine kroniek vol kleine overtredingen en misdaden van kleine, arme mensen. Ze stalen appels, reden mee op een hondenkar, waren dronken, stroompten.

En over archieven gesproken. Op de website van het gemeentearchief (www.gemeentearchief.veenendaal.nl) vindt u sinds kort *De Vallei* van 1950 t/m 1970 plus enkele oudere exemplaren van dit blad. Ant. de Ruiter levert 1452 hits op. Probeert u het eens. Tweede Wereldoorlog: 1167 treffers. Je blijft aan de gang. Vrede: 2067. Over de historie van Veenendaal kunt u ons mailen (redactie@oudveenendaal.nl), maar bellen of schrijven kan natuurlijk ook. Een hartelijke groet.

De eerste herdenking van de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog bij het station, 31 augustus 1945. Derde van rechts: Anton de Ruiter (foto Henk Lamme, collectie Gemeentearchief Veenendaal)

In verzet tussen 1940 en 1945

In het maartnummer van 2010 publiceerden we de oorlogservaringen van Dick Valkenburg. Dick was bevriend met Jan Jansen. Samen verzetten zij zich tegen het door hen zo gehate Duitse regime. Jan, geboren op 15 oktober 1923, maakt ons in dit maartnummer deelgenoot van zijn herinneringen aan die avontuurlijke verzetsperiode.

DOOR JAN JANSEN

In de eerste oorlogsjaren waren de verzetsactiviteiten nog vrij gering, al waren er wel incidenten die vaak vervelende consequenties konden hebben. Zo kwam ik in september 1940 door verraad van NSB-meiden uit Veenendaal via de politie in de verhoorkamer van het toen al beruchte en gevreesde SD-bureau op de Maliebaan in Utrecht terecht. Ik werd daar stevig en langdurig verhoord voor zogenaamde anti-Duitse activiteiten die ik gepleegd zou hebben. Het ging om het fotograferen van een bij de Slaperdijk neergestort Duits Junkers-transportvliegtuig. Voor mij was het een aanleiding om nog meer de pest aan de Duitsers te krijgen. Gelukkig werd ik 's avonds tegen de verwachting in weer vrijgelaten.

Neergestort Junkers-transportvliegtuig bij de Slaperdijk, mei 1940 (collectie Historische Vereniging Oud Veenendaal)

Goede en reeds eerder gedetineerde kennissen, onder wie de heer Brouwer sr., adviseerden me niet meer regelmatig op dezelfde plaats te verblijven. Volgens hen zou ik door de SD 'op de lijst' zijn gezet. Zo verzeilde ik op jonge leeftijd in

een situatie waar ik soms ook minder verstandige dingen deed om me maar tegen die ongewenste Duitsers te kunnen afzetten. Ik was zeker niet op zoek naar heldendaden. Eerder waren het jeugdige overmoed en wat honger naar avontuur die me dreven. Later ontdekte ik dat ik, toen ik eenmaal bij de club zat, er niet zo makkelijk meer uitkwam - als ik dat al gewild had.

Georganiseerd verzet

Diverse verzetsorganisaties ontstonden er in de loop van de bezettingstijd. Een belangrijke verzetsbeweging was de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers. De LO hielp onder meer Joden en mensen die zich aan de Arbeitseinsatz onttrokken.

Dan was er de LKP (Landelijke Knokploegen). Zij werd ingezet voor allerlei hardere activiteiten als overvallen op distributiekantoren en postkantoren. Knokploegen werden onder andere van wapens en radiozenders voorzien door droppings. Veelal gebeurde dat 's nachts door geallieerde vliegtuigen op van te voren nauwkeurig afgesproken terreinen in afgelegen gebieden.

Onmisbaar waren de koeriersters. Dikwijls vrouwen tussen de 18 en 30 jaar, die door middel van

berichtoverbrenging, hoofdzakelijk per fiets, de communicatie tussen de diverse groepen in den lande onderhielden. Hoewel de fietsen vaak in een slechte staat verkeerden, legden zij vele kilometers af. Koerierster waren onder anderen

Bep Valkenburg, de vrouw van Dick Valkenburg en Nonny van den Bosch, de vrouw van Anton van Doorn, lid van de Albrechtgroep.

Voor de verbindingen waren radioamateurs eveneens cruciaal. Meestal werkten zij individueel, maar ook wel in opdracht van bepaalde groepen. De groep Albrecht had op die manier contact met Engeland.

Ook de Engelandvaarders waren van belang. Zij reisden naar Engeland langs georganiseerde vluchtroutes door Frankrijk, Spanje en Portugal, via de neutrale landen Zwitserland en Zweden of direct over zee. Bij aankomst meldden zij zich, op haar uitdrukkelijk verzoek, meteen bij koningin Wilhelmina. Zij wilde iedere Engelandvaarder persoonlijk begroeten alvorens die zich voor actieve militaire dienst bij de geallieerden of andere diensten voegde.

Aan het eind van de oorlog, vooral na de luchtlandingen, werden door de groep Albrecht line-crossings opgezet. Zij zorgden voor rechtstreekse verbindingen tussen het bezette gebied boven de grote rivieren en het vrije zuiden. Door deze uiterst risicovolle acties ontstonden effectieve

spionagelijnen die in nauwe samenwerking met het geallieerde hoofdkwartier in Eindhoven opereerden. Ze waren er in de buurt van het Opheusdense Veer, bij Gorkum, in het Land van Altena, in de Biesbosch, aan de Bergsche Maas en op andere plaatsen. Een bekende KP'er, mijn nog in leven zijnde kameraad Dick Valkenburg, heeft verschillende malen een line-crossing uitgevoerd.

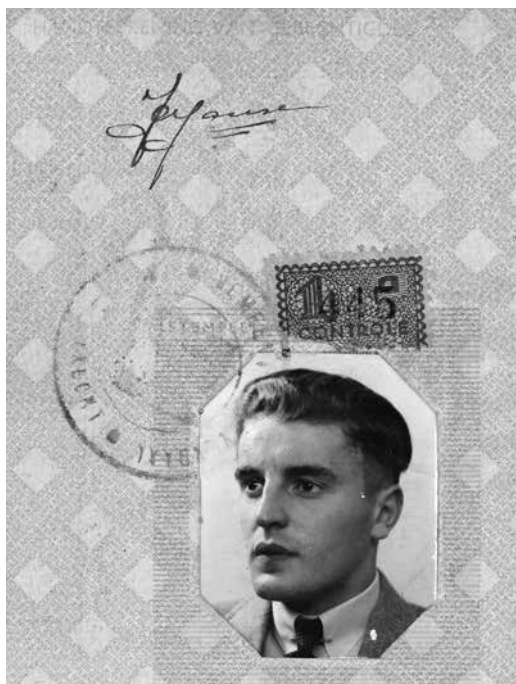
Spionage

De groep Albrecht hield zich hoofdzakelijk bezig met spionage voor de geallieerden op militair en civiel niveau. Zij had contact met Radio Oranje via codeberichten. Na de luchtlandingen in 1944 stonden de geallieerden recht tegenover de nog fanatieke Duitse legereenheden aan het zogenaamde Rijnfront. Een belangrijke voorpost van de spionagegroep Albrecht was toen in Veenendaal geplaatst. In deze periode zijn helaas verschillende leden gearresteerd. Ook een aantal Veenendalers onder hen is niet teruggekeerd. Sommigen werden gefusilleerd, anderen zijn in een concentratiekamp omgekomen. Ik denk aan vader en zoon Van Doorn, vader en zoon Van Buuren en de heer Engelaan, maar ook aan Arnold Looijen uit Wageningen en aan nog vele anderen. Ad van Schuppen, telg uit de Ritmeester Sigarenfamilie, kon op het laatste moment uit de dodencel in Scheveningen worden gehaald. Een hoge Duitse functionaris die kennelijk bang was geworden, liet hem gaan voor een kostbaar schilderij.

Veel verzetsstrijders kregen, hoe ongelooflijk het ook klinkt, clandestiene en soms ook officiële en semiofficiële Ausweise of andere papieren in handen die voor een deel bij de bezetter waren gestolen. Zo konden zij min of meer normaal aan het openbare leven deelnemen en zich ook verplaatsen. Uiteraard gebruikten zij altijd schuilnamen.

Wapens

Ik heb getracht een aantal kleine en grotere acties waaraan ik zelf heb deelgenomen uit mijn herinnering naar boven te halen. De belangrijkste taak van de Knokploegen waarbij ik was ingedeeld, was aanvankelijk het vervoer van allerlei goederen en materialen. Ook trainden we met hand-

Persoonsbewijs van Jan Jansen, afgegeven op 2 oktober 1941 (collectie Jan Jansen)

vuistwapens als revolvers, stenguns-8 mm, tommyguns-12 mm en zelfs bazooka's (compacte demontabele antitank wapens). Er werd geoefend in de Zandheveltjes op Prattenburg. Tijdens deze oefeningen stonden KP'ers in originele, op de Duitsers buitgemaakte uniformen, inclusief helmen en geweren, op de Heveltjes 'op wacht'. Dit imponeerde voldoende om nieuwsgierige

het toegangspadje werd regelmatig groen en jong hout geplant. De 'hut' heeft afwisselend en nog vrij lang en voor zover ik mij kan herinneren zelfs tot vlak voor de bevrijding dienst gedaan. Regelmatig verbleven er 'zware jongens', maar ook Engelse en Amerikaanse piloten en zelfs een Rus die uit het Duitse krijgsgevangenkamp in Amersfoort was ontsnapt.

De vader van Jan Jansen voor zijn winkel op Hoofdstraat 109, circa 1932 (collectie Jan Jansen)

stropers of wandelaars op afstand te houden. Het is niet te geloven dat bij de overigens schaarse oefeningen, voor zover mij bekend, nooit slachtoffers zijn gevallen en dat er niet toevallig Duitse patrouilles in de buurt zijn geweest.

In deze omgeving werd later nog iets buitengewoons gecreëerd. De KP groef hier namelijk een enorme put die volledig als schuilplaats was ingericht, compleet met houten zijwanden en een dak waarop grond was gestort en een normale begroeiing die het geheel camouflerde. Het verblijf omvatte een leefruimte voor circa vier personen, inclusief 'toilet', slaapkribben en een tafel. Een en ander was zo perfect gecamouflerd dat zelfs wij moeite hadden de plek te vinden. Op

De schaars verworven wapens moesten over diverse groepen in de regio's worden verdeeld en op geheime plaatsen worden verborgen. Een van die plaatsen was het pakhuis van de kruidenierszaak van mijn ouders op Hoofdstraat 109, een diep en lang pand. In de twee vroegere paardenstallen die als opslagruimte werden gebruikt, zaten nog de twee hooiruiven van de paarden voor de door mijn grootvader gebruikte bestelwagen. De ruiven waren reeds lang daarvoor afgetimmerd en dus niet meer zichtbaar. Op de zoldervloer daarboven zaten nog steeds twee luiken waardoor het hooi eertijds in de ruiven werd gedaan. De luiken waren door de daarbovenop geplaatste opslagkisten onzichtbaar. In

de ruiven werden wapens, munitie en springstof verstoppt. Mijn ouders hebben nooit geweten dat er wapens verborgen waren, want zij werden zo veel mogelijk afzijdig gehouden als er activiteiten waren. Hen werd verteld dat het om distributiebonnen en valse persoonsbewijzen voor onderduikers en Joden ging. Gezien hun rechts georiënteerde, royalistische instelling zagen zij wellicht hierin hun bijdrage aan het verzet tegen de gehate bezetter.

Onderduikers

Het pand in de Hoofdstraat was ook bij uitstek geschikt voor het onderbrengen van onderduikers, omdat men vanaf drie plaatsen naar binnen en naar buiten kon komen. Je kon erin vanaf de Hoofdstraat, vanuit een toegang in de Zandstraat en via een binnenplaats naar het pand van mijn oom Willem Jansen, de slager. Verschillende onderduikers werden hier ondergebracht, onder anderen Jaap Buddingh (een gezochte zware LO-man) en een Gliderpiloot en een Amerikaanse piloot die tijdens de luchtlandingsoperaties aan krijgsgevangenschap ontsnapt waren. Mijn

ouders en ik hebben later daarvoor ondertekende dankbetuigingen van Eisenhower uit de USA en van Air Chief Marshal Harris uit het Verenigd Koninkrijk mogen ontvangen.

Sabotage

Een andere opdracht betrof het opblazen van strategisch belangrijke punten. Zo moesten wij in september 1944 de spoorlijn Amersfoort-Veenendaal/Rhenen onklaar maken. Het was een van de aanvoerlijnen die, vanuit het westen, het dichtst kwam bij het landingsgebied bij Oosterbeek, Heesum en Renkum. De aangegeven plaats van actie was een plek op ongeveer 200 meter voor het nog steeds bestaande eerste tunneltje naar Achterberg. Hier liep de spoorlijn vlak achter, langs een aan de zuidzijde gevestigde boerderij van een fel anti-Duitse boer, van wie ik helaas de naam vergeten ben. Het was een risicovolle opdracht. We moesten ons verzamelen in de garage die uitkwam op het pleintje van het pand van mijn ouders met de uitrit op de Zandstraat. Daar werden wapens en overig materiaal verdeeld over de fietstassen van vier mannen.

Veenendalers op een verkenningvoertuig van de Polar Bear Divisie in de Keucheniusstraat, mei 1945. Bovenaan waarnemend burgemeester Jan van Schuppen, links van hem zijn echtgenote en rechts van hem Bart de Haas en Henk Brouwer (*collectie Jan Jansen*)

Aangezien ik over een dubbele fietstas beschikte die nog stamde uit mijn kampeertijd bij de padvinderij, werden de demontabele, wat grotere wapens en de springstof in mijn tassen gedaan. We gingen op pad met een man als verkenner voorop en twee man als dekking achter mij.

Aangekomen op de bewuste boerderij, wachtten we tot het donker was. Vervolgens liepen we langs de spoorlijn naar de aangegeven plek, waar de zogenaamde trotyl cakes (gevormd als het zijprofiel van een spoorrail) door onze specialisten op de rails werden aangebracht. Samen met een kameraad moest ik op de uitkijk staan om eventuele nachtcontroles van de Duitsers uit te schakelen. De springladingen werden ontstoken met zogenaamde pencontacts, een soort bakelieten pennen waarin vloeistof en poeder zat. Men kon de pennen op hard materiaal breken, waardoor na verloop van tijd een mengsel ontstond dat de springlading deed ontploffen. Afhankelijk van de kleur dop van de pen was de timing van de explosie vijf, tien of vijftien minuten en de aangerichte schade was afhankelijk van de massa van de cakes. Gaten van anderhalf tot drie meter waren geen uitzondering, houten bielzen barstten en de rails werden als breinaalden verbogen.

Die zaterdagnacht bleven we bij de boer tot de spertijd was opgeheven. Toen we in de keuken bij het licht van een carbidlamp en een goede verduistering koffie dronken en brood en worst zaten te eten, ging plotseling de deur van de opkamer open en verscheen een man in het uniform van een parachutist van de Flying Horse Brigade (van de para's die bij Arnhem hadden gevochten). Hij was hier ondergedoken en bleek een Schot te zijn. De beruchte nazileider Rudolf Hess vluchtte destijds op sensationele wijze uit Duitsland met een verkenningsvliegtuig en maakte met opzet een noodlanding in Schotland. De boer die slechts gewapend met een hooivork Hess gevangen nam en aan de militaire politie overdroeg, was de vader van deze parachutist.

Helaas namen de Duitsers naar aanleiding van sabotagedaden vaak hun gebruikelijke represaillemaatregelen: willekeurig haalden ze onschuldigen uit de gevangenis en fusilleerden ze. Zo werden na de aanslag op SS-generaal Rauter bij Woeste Hoeve ter plekke 117 mensen doodgeschoten.

Wapendropping

Een opdracht die ik mij nog herinner en die ik u niet wil onthouden was een wapendropping in de omgeving van het landgoed van de familie De Beaufort in Maarsbergen. Ik kreeg opdracht met een ploeg van, ik dacht, vier man, onder wie wijlen Jan de Kleuver uit Veenendaal en twee ondergedoken KP'ers, naar de dropping te gaan en een deel ervan op te halen. Op de droppingplaats troffen we verschillende Knokploegen uit de regio aan. Iedere ploeg had de opdracht 's nachts het gedropte materiaal zo snel mogelijk naar de aangegeven schuilplaats te brengen.

De plek, een enigszins door de maan verlichte open plaats in het bos, was nauwkeurig in coördinaten doorgegeven aan Londen. Er mocht geen woord worden gesproken en er werden, voor zover het waar te nemen was, alleen met handgebaren instructies gegeven. Na enige tijd hoorden we motorgeluid en kwam een vliegtuig laag overvliegen. Het was een lichte bommenwerper, waarschijnlijk een Mosquito. Markeringslampen werden ontstoken en snel volgde een tweede run. Er werden een soort manden en metalen cilinders gedropt, die zo gauw mogelijk door de mannen werden verzameld. Ze bevatten een soort jute zakken met munitie, vuistwapens, grotere demontabele wapens, fietsbanden voor de koeriersters enzovoort. Alles moest vlug naar de dichtstbijzijnde schuur worden gebracht, waar het materiaal onder de aanwezige ploegen werd verdeeld. De volgende ochtend gingen alle ploegen per fiets op weg naar de diverse schuilplaatsen. Een ploeg ging richting Zeist en wij gingen als zogenaamde voedselophalers bij boeren naar Overberg, waar we wonder boven wonder zonder controles en problemen aankwamen.

De ons aangegeven schuilplaats was een oud en vervallen boerderijtje dat verscholen lag aan een landwegje schuin tegenover het huidige restaurant De Holle Boom. We hadden opdracht hier tot nadere instructies te blijven. Die nacht echter hoorden we sterke geluiden van auto's en ander rijdend materiaal. Bij een boerderij aan de andere kant van een groot weiland achter ons zagen we in het flauwe maanlicht in de verte vaag dat daar zwaar materiaal werd geplaatst. Het was Duits veldgeschut, dat klaarblijkelijk opgesteld werd

No. _____

Ned. Binnenlandsche Strijdkrachten
Interior military forces of the Netherlands

Bij dezen wordt verklaard dat
This is to certify that **Nº 2 38.00345**

Naam
Surname **Jansen**

Voornaam
Christian name **Jan Ch.**

Persoonsbewijs No.
Identity-card **V9/004292**

Adres
Address **Hoofdstraat 100**

Behoort tot
Belongs to **N.B.S.**

Onderdeel
Army-unit **District Ede**

Functie
Function **P.I.D.**

De Gew. Cdt. Bew.tr. Ned. Binnenl. Strijdkr.
The Regional Commander

Op last
By order *[Handwritten Signature]*

Datum van afgifte
Date of issue **20-4 1945**

K 634

[Circular Stamp: STRIJDKRACHTEN - 107 - NEDERL. BINNENLANDSCHE STRIJDKRACHTEN - IN-107 - Stempel Seal]

Officieel bewijs van lidmaatschap van de Nederlandsche Binnenlandsche Strijdkrachten dat zeer spaarzaam werd uitgereikt aan verzetsstrijders (collectie Jan Jansen)

in de richting van het geallieerde front in Ede. Het was voor ons een bedreigende en penibele situatie geworden en daarom besloot ik tegen de orders in toch naar Veenendaal te gaan om de problemen bij mijn commandant te melden. De achterblijvende ploeg was genoodzaakt binnen te blijven en geen geluid te maken. Afstand en ligging van de bouwval waren gelukkig behoorlijk. Langs de spoorlijn bij Overberg ben ik richting Veenendaal gefietst. Ten slotte kwam ik uit op de werf van houthandel Van den Bosch, waar zich nu het zwembad bevindt. Van de mij goed bekende Bertus van den Bosch vernam ik dat er in Veenendaal inmiddels een spertijd was ingesteld. Via achtertuinen en het Achterkerk kon ik

gelukkig mijn commandant Jaap S. bereiken en hem rapport uitbrengen omtrent de noodsituatie.

Naar Ede

Naar aanleiding van mijn rapportering kreeg ik direct opdracht om met een ondergedoken KP'er uit Haarlem met de naam Jack (achternamen werden nooit gebruikt) een line-crossing door de linies naar Ede uit te voeren met een gecodeerde opdracht betreffende de locatie van de Duitse artillerie. We moesten ons melden bij de commandant van de BS van het reeds bevrijde Ede, Bill Wildeboer. Een ander KP-koppel kreeg van de commandant opdracht en instructies voor het ontzetten van de in de knel zittende mannen in Overberg.

Toen werden mijn kameraad en ik geïnstrueerd hoe we ons dienen te gedragen bij onze tocht per fiets door 'niemandsland'. In geval A, als wij door een Duitse patrouille werden gepakt, moesten wij zeggen dat wij onderweg waren naar een boer om melk en voedsel voor onze familie te halen. We hadden allebei lege melkflessen in onze fietstassen. Van tijd tot

tijd waren er meer burgers die zich om dezelfde reden op eigen risico in dit gevaarlijke gebied waagden. In geval B, als wij door een Engelse patrouille werden aangehouden, moesten wij direct onze handen in de lucht steken en kenbaar maken dat wij leden van de IF (Interior Forces) waren en om contact met een FSO (Field Security Officer) vragen. Omdat er op de Griftweg reeds op ons werd geschoten door Duitsers die zich hadden verschanst in de afgebrande treinen bij station De Klomp (later werd ons verteld dat het fanatieke Hollandse SS'ers waren), vervolgden we onze tocht grotendeels lopend via de drooggevallen bermen langs de spoorlijn. In de buurt van een onbewaakte overweg, nog na de Mei-

kade, zagen we enkele Engelse brenguncarriers naderen. We lieten ons volgens de ontvangen instructies gevangennemen en werden naar de dichtstbijzijnde commandopost, de Koepelschool aan de Frankeneng gebracht, waar we ons konden afmelden bij de FSO. Na een kort verhoor bracht hij ons direct met een jeep naar de BS-post van Bill Wildeboer.

Jan Jansen in uniform, juni 1945 (collectie Jan Jansen)

Daar voerden we onze opdracht uit, waarop mijn kameraad via de rijksweg richting De Klomp naar Veenendaal terug moest met een codebericht voor commandant Jaap S. Helaas werd deze KP'er bij de kassen aan de Meikade door fanatieke Hollandse SS'ers doodgeschoten. Later bleek dat de ploerten zich niets van de Geneefse Conventieregels en evenmin iets van hun legerleiding aantrokken en voor eigen rechter speelden. Het overgrote deel van de SS'ers was ervan overtuigd dat zij als landverraders gefusilleerd zouden worden. De pantoffelheden hebben het zelfs gepresteerd om na de bevrijding van Veenendaal nog een KP'er, Jos van de Loosdrecht, te fusilleren.

Polar Bear Divisie

Ik kreeg opdracht mij te melden bij het hoofdkwartier van de in Ede gelegeerde Polar Bear Divisie, gevestigd in Restaurant Gea dat nu Carrousel heet. Als tolk werd ik toegevoegd aan een FSO. Ik tolkte bij de screening van mannen en vrouwen die als verdachte burgers (mogelijke landverraders of NSB'ers) in niemandsland door Engelse patrouilles waren opgepakt en naar een van de kazernes in Ede werden gebracht om te worden verhoord. Een aardige bijkomstigheid was dat ik daar aan een screeningstaf mijn KP-kameraad Dick Valkenburg in geallieerd uniform van de Nederlandse Stoottroepen zag zitten. Dick was met de geallieerden uit Nijmegen opgetrokken en bij deze FS-staf ingedeeld. 's Avonds werd de ontmoeting uitbundig en behoorlijk vrolijk in de Officers' Mess gevierd.

De divisie werd over diverse plaatsen verdeeld en ik werd met een deel van de staf ingekwartierd in een villa aan de Woestduinlaan in Doorn. Dick trok verder naar het westen van Holland. In Doorn kreeg onze commandant van de BS het bericht door dat bij Neerlangbroek nog een volledig bewapende Duitse eenheid was gelegeerd. Met drie of vier brenguncarriers, bemand met een driver en drie of vier gunners waaronder ondergetekende, zijn we richting Neerlangbroek getrokken. De bevelvoerende staf zat in Wijk bij Duurstede, waar de commandant capituleerde zonder dat er één schot was gelost.

De bevrijding van Veenendaal maakten Dick en ik niet mee, omdat we, inmiddels ingedeeld bij de Polar Bear Divisie, in colonne vanaf Wageningen via Rhenen en Elst meetrokken naar Utrecht. Onderweg in Elst zagen we veel Veenendalers langs de weg staan. Bijvoorbeeld mijn vriend Bep de Haas, die mij tijdens een korte stop vertelde dat Veenendaal nog niet bevrijd was en nog onder het juk van de Hollandse SS zuchtte. Veenendaal werd bijna een week later bevrijd dan de rest van Nederland. Een bizarre toestand, die onder meer werd veroorzaakt door de aanwezigheid van nogal wat Hollandse SS'ers die lak hadden aan Geneefse capitulatievoorwaarden.

The President
OF THE UNITED STATES OF AMERICA
has directed me to express to

J. H. C. JANSSEN

*the gratitude and appreciation of the
American people for gallant service
in assisting the escape of Allied
soldiers from the enemy*

Dwight D. Eisenhower

DWIGHT D. EISENHOWER

General of the Army

Commanding General United States Forces European Theater

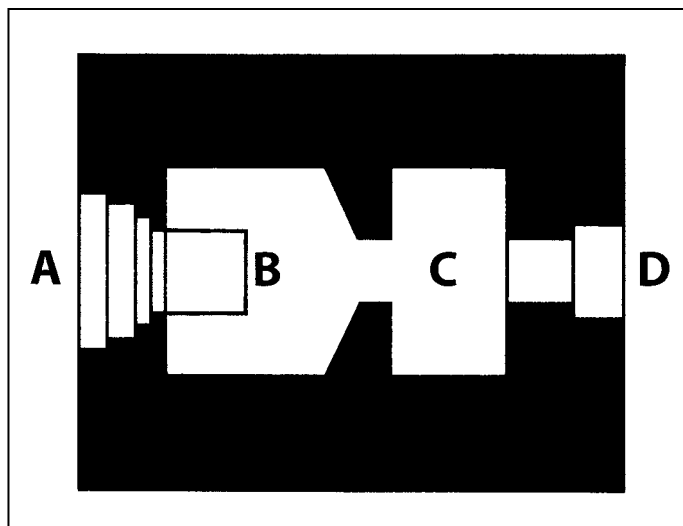
Oorkonde die door de Amerikanen werd toegekend aan de ouders van Jan Jansen omdat ze een Amerikaanse piloot verborgen hadden. De naam van Jansen sr. is verkeerd gespeld (*collectie Jan Jansen*)

De geschiedenis van de bunker in De Klomp

Binnen de gemeentegrenzen van Ede ligt De Klomp. Het is een kleine woonkern aan de noordkant van Veenendaal, waar in de Tweede Wereldoorlog een Duitse bunker werd gebouwd en vlak na de bevrijding een dramatisch ongeval plaatsvond.

DOOR GERARD MULLER

De bunker was een onderdeel van de zogenaamde Pantherstellung. Na de Operatie Market Garden in september 1944 werd met de bouw van deze Duitse verdedigingslinie begonnen. Het tracé van de frontlijn liep vanaf het IJsselmeer ter hoogte van Nijkerk via Hoevelaken naar Leusden, vervolgde daarvandaan het traject van de Grebbelinie tot aan het Fort aan de Buursteeg, kwam vervolgens langs De Klomp, Het Pakhuis, Bennekom, Wageningen en Arnhem en sloot uiteindelijk ten noorden van Kleef aan op de Westwall (Siegfriedlinie) in Duitsland.

Plattegrond van de Regelbau 703 in De Klomp. L x b x h: 9,3 x 7,5 x 5,5 meter. A: Schietgat, B: Gevechtsruimte, C: Munitieruimte, D: Ingang (tekening G.M. Muller)

De Pantherstellung bestond uit een stelsel van loopgraven, mitrailleursneden, antitankgrachten, versperringen en geschutsbunkers. In combinatie met gestelde inundaties moest de linie een geallieerde aanval vanuit het zuidwesten tegenhouden. Voor de aanleg en bouw werden duizenden

krijgsgevangenen en dwangarbeiders ingezet. De bouw is echter nooit voltooid en de linie heeft ook geen dienst gedaan, omdat in maart 1945 de geallieerden de Rijn bij Wesel overstaken en de Pantherstellung vanuit het oosten bereikten. De geschutsbunkers in de Pantherstellung waren van het type Regelbau 703 (R 703) en voorzien van een 8,8 cm Panzerabwehrkanone (PAK 43). De schootsrichtingen waren voornamelijk westelijk en zuidelijk gericht op verkeers- en spoorwegen. De R 703 was gemaakt van gewapend beton met een dakdikte van 2 meter en

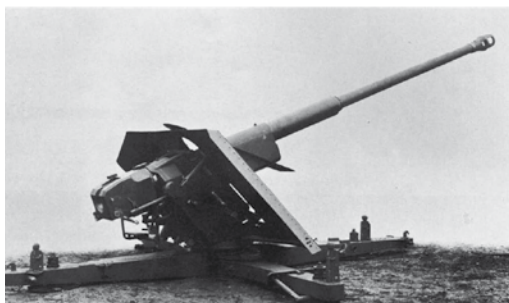
wanddiktes variërend van 1,5 tot 2 meter. Aan de frontzijde zat een uit twee verschoven delen bestaand schietgat. In de bunker bevonden zich een gevechtsruimte waar het kanon stond en een munitieruimte voor 180 granaten. De ingang was aan de achterzijde.

Dwangarbeiders

Eind 1944 kreeg de familie Schot van de Duitse bezetter te horen dat ze hun boerderij aan het Boveneind 2 (tegenwoordig Veenendaalseweg) in De Klomp moesten verlaten. Bij het spoorwegviaduct, tussen de boerderij en de spoorlijn Utrecht-Arnhem, zou een bunker komen met zijn geschut gericht op de weg naar

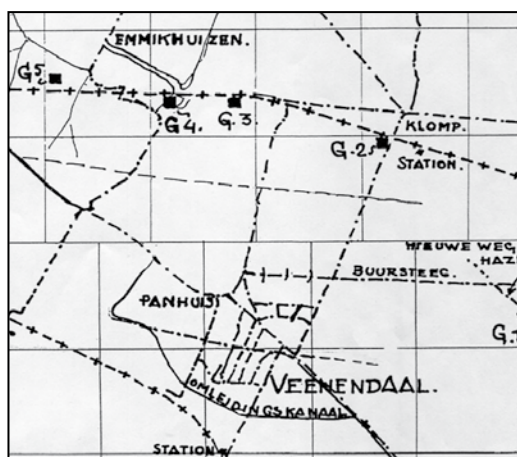
het zuiden. De boerderij stond precies in het schootsveld en moest worden gesloopt. De meubels werden in de buurt opgeslagen en het gezin met tien kinderen verbleef vanaf dat moment op diverse adressen.

De Duitsers betrokken boerderijen en woonhui-

Een PAK 43 L71, het type kanon dat in de bunker stond opgesteld

zen in de omgeving en startten de werkzaamheden. Ze stonden onder leiding van Organisation Todt. Voor de stellingbouw in en om Veenendaal werden onder anderen Italiaanse krijgsgevangenen en 3000 Veenendaalse dwangarbeiders ingezet. Zij moesten vaak dag en nacht werken in ploegen. Tijdens de bouw van de bunker in De Klomp waren camouflagenetten over de weg gespannen om te voorkomen dat de activiteiten vanuit de lucht zouden worden ontdekt. De benodigde bouwmaterialen werden aangevoerd vanaf station Veenendaal-De Klomp. Na de voltooiing werd de R 703 gemaskeerd als zijnde een bakstenen huis. Hij werd bruinrood geverfd met 'geschilderde ramen' en er bovenop werd het rode pannendak van de boerderij van Schot gezet. In april 1945 werd de Pantherstelling in staat van verdediging gebracht tegen het geallieerde

Detail van verzetskaart 336I, Bunkerbouw Veenendaal-De Klomp, 15 maart 1945. Ingetekend is de bunker in De Klomp (G.2). De bunkers G.3, G.4 en G.5 zijn tegenwoordig nog aanwezig (collectie Stichting Grebbelinie)

leger dat in de rug van de stelling oprukte. Op verschillende plekken vonden wederzijdse aanvallen plaats. Veenendaal leed in deze periode veel onder de artilleriebeschietingen. Hierdoor vielen vele burgerslachtoffers. Ondertussen waren er onderhandelingen begonnen tussen de geallieerden en de bezetter, waardoor er geen grootscheepse aanvallen meer werden ondernomen. Op 5 mei 1945 capituleerde het Duitse leger, maar het duurde nog tot 9 mei voordat Veenendaal werd bevrijd.

In deze periode werd het kanon in de bunker gedemonteerd en afgevoerd (1). Vervolgens werden er antitankmijnen in opgeslagen. Ondanks aandringen van buurtbewoners na de bevrijding werd de R 703 met deze gevaarlijke inhoud niet afgesloten.

Ongeluk

Op 18 mei 1945 sloeg het noodlot toe. Aan het eind van de middag liepen drie jongens uit Veenendaal die in het nabijgelegen Spinnemeer waren wezen zwemmen, langs de bunker. Jacob Koen (16 jaar), Willem Gaasbeek en Wouter van de Pol (beiden 15 jaar) besloten naar binnen te gaan. Drie in De Klomp woonachtige jongens die dit zagen, beseften het gevaar van de explosieven in de bunker. Twee van hen, Wessel van Dijk en Evert van Santen (beiden 18 jaar), liepen ernaartoe om de jongens te waarschuwen en verdwenen achter de bunker. Op dat moment zaten de drie binnen net aan de antitankmijnen en volgde een daverende explosie. Stukken beton vlogen door de lucht en buurtbewoners holden in paniek het Boveneind af. Geen van de vijf jongens overleefde de ontploffing (2).

De jongen uit De Klomp die niet was meegelopen naar de bunker was Gerrit van Dijk, een broer van een van de slachtoffers. Hij zag alles voor zijn ogen gebeuren. De gebeurtenis maakte diepe indruk in De Klomp en Veenendaal.

Na de oorlog kwam de familie Schot weer op de oude plek wonen, eerst in een noodwoning, daarna in een woonhuis dat op deze locatie werd gebouwd. De zwaar gehavende R 703 bleef nog enkele jaren staan. Ten slotte werd hij in 1949 gesloopt en herinnert er niets meer aan wat zich hier heeft afgespeeld.

De bunker aan het Boveneind in De Klomp na de explosie. Op de achtergrond is de spoorlijn en rechts een stukje van het gebouw van Coöperatie De Klomp zichtbaar (collectie M. Methorst, Veenendaal)

De Stationsweg in De Klomp in 2013. Links voor het viaduct stond de bunker (foto G.M. Muller)

Noten

- (1) Volgens verzetsberichten zijn een aantal weken voor de capitulatie alle kanonnen uit de geschutsbunkers van de Pantherstellung verwijderd en naar Duitsland gebracht.
- (2) De namen van de vijf slachtoffers staan op het oorlogsmonument op het Stationsplein in Veenendaal.

Bronnen

Mevr. G. Leppers-Schot, Veenendaal
Mevr. G. Steffers-van Dijk, De Klomp

Dhr. M. Methorst, Veenendaal
Dhr. L. van Midden, Stichting Grebbelinie
F.G. van Oort, De Pantherstellung, De Zandloper 2003-1
P.J.M. Kamps, De Pantherstellung, Een Duitse verdedigingslinie in de Gelderse Vallei, Stichting Menno van Coehoorn 2009
P.J.M. Kamps, Pantherstellung, Vesting 54B, Stichting Menno van Coehoorn 2001
Werkgroep Graven Oorlogsslachtoffers Munnikenhof, Historische Vereniging Oud Veenendaal
www.grebbelinie.nl

Hoe heette ik ook alweer? (2)

Ook het maartnummer van 2011 van Oud Veenendaal was goeddeels gevuld met bijdragen over de Tweede Wereldoorlog. Van Karel Beesemer werd toen een tekst geplaatst met de titel Hoe heette ik ook alweer? Karel, een in Renkum ondergedoken Joods jongetje van negen jaar, moest als gevolg van de Slag om Arnhem met zijn 'tante' Truus evacueren naar Veenendaal. Met diverse andere evacués belandde hij in het huis van de familie Kemperman aan de Kerkewijk. Aan zijn verhaal kunnen nu, door nogal bijzondere omstandigheden, interessante wetenswaardigheden worden toegevoegd.

DOOR KAREL BEESEMER EN FRANS KEMPERMAN

Rondom 4 en 5 mei werd door mensen die iets van mijn afkomst wisten, nogal eens gevraagd om op te schrijven wat ik mij nog wist te herinneren uit de Tweede Wereldoorlog. Ze wilden het relaas van de gebeurtenissen vernemen van iemand die het allemaal zelf had meegemaakt. Niet zo verwonderlijk dat die vragen rond 4 en 5 mei werden gesteld. Het waren en zijn immers de momenten waarop de doden worden herdacht en de bevrijding wordt gevierd. Ik stond niet te trappelen om mijn verhaal op papier te zetten. Over de oorlog spraken we bij mij thuis zelden of nooit. Maar je wordt ouder. Toen ik van mijn volwassen kinderen begreep dat niet alleen zij maar ook hún kinderen (mijn kleinkinderen dus) alles wilden weten van mijn jeugdjaren in de oorlog, zette ik me stukje bij beetje aan het schrijven. Telkens als me wat te binnen schoot noteerde ik dat en van al die kleine beetjes schreef ik een boek dat in 2010 verscheen. Ik was toen vijfenzeventig jaar en de Tweede Wereldoorlog was dus al lang voorbij. In mijn artikel van maart 2011 verzuimde ik uit de doeken te doen hoe ik er toe was gekomen mijn boek de titel *Hoe heette ik ook alweer?* te geven. Deze omissie wil ik hier rechtzetten.

Achternaam: Broekhuizen, Bezemer, Beesemer

In de chaotische jaren pal na de oorlog moest worden uitgezocht van welke onderduikertjes de ouders nog leefden. Als ze niet meer in leven waren, waren er misschien andere familieleden

die de zorg op zich konden nemen. Mijn onderduiknaam was Broekhuizen. Kennelijk was mijn voornaam, Karel, wel origineel en kon die geen kwaad.

Maar mijn echte achternaam was Beesemer. Dat wist ik nog wel, maar niet hoe die naam geschreven moest worden. Ik gaf prompt op Bezemer, dus met één e en een z. Vandaar de boektitel met het vraagteken. Overigens waren mijn ouders in de gaskamers van Auschwitz omgebracht

Tante Truus oftewel mevrouw Truus Lourens-van Dijk (collectie Karel Beesemer)

en waren er ook geen familieleden meer die de zorg voor mij op zich konden nemen. Dus bleef ik na de oorlog gewoon, met mijn volledige instemming, in Renkum bij mijn verzorgster tante Truus. Zij trouwde met een weduwnaar met een zoon en in dat gezin werd ik liefdevol opgenomen en verder opgevoed.

Gastlessen op Veenendaalse scholen

Het boek kwam ook in de toko van het Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Het Landelijk Steunpunt Gastsprekers WOII-Heden verzocht mij vervolgens op de lijst van vaste gastsprekers te mogen plaatsen om aan leerlingen van basisscholen en scholen voor voortgezet onderwijs mijn oorlogsverhaal te vertellen. En zo mocht ik recent mijn verhaal komen vertellen op het Ichthus College aan de Vondellaan te Veenendaal en, speling van het lot (!), op 7 februari 2013 op het Christelijk Lyceum aan de Kerkewijk. Dezelfde straat dus waar ik als evacu /onderduikertje verbleef in het huis van de familie Kemperman.

En er was nog een 'toevalligheid'. De heer Frans Kemperman, zoon van de familie bij wie ik met mijn onderduikouders geëvacueerd was, vernam dat in het blad *Oud Veenendaal* een verhaal stond waarin de naam van zijn ouders voorkwam. Hij kocht het blad en vond het interessant genoeg om contact met mij op te nemen. Zo werd een link gelegd tussen de jaren van weleer en onze wederzijdse connecties met het verleden. Dat gaf, hoewel wij elkaar nauwelijks kenden, toch een band. Een band die geïntensiveerd werd toen ik Frans erop attendeerde dat ik voor leerlingen van het Christelijk Lyceum aan de Kerkewijk enkele gastlessen zou verzorgen. Hij wilde graag kennismaken en vond het bijwonen van mijn gastlessen op het Christelijk Lyceum daartoe een uitstekende gelegenheid. Aldus geschiedde en het was fijn dat Frans Kemperman tijdens de gastlessen ook een duidelijke inbreng had.

Nadere bijzonderheden ter completering

Maar er was meer. Frans had zich terdege voorbereid en had een aantal zinvolle aanvullingen. Met nog enkele herinneringen van hem geef ik ze hier, ter completering van het artikel uit 2011, graag door. Ik probeer er een op zichzelf staand

verhaal van te maken. De samenhang wordt natuurlijk wel bevorderd als u ook mijn eerdere bijdrage nog even in ogenschouw neemt.

Het deed mij goed van Frans te vernemen dat ik in mijn artikel de gebeurtenissen correct heb weergegeven. Mijn boek, en dus ook het gedeelte over Veenendaal, was immers gebaseerd op herinneringen uit de oorlog toen ik nog een kind was. Bovendien zette ik me pas vijfenzeestig jaar na dato aan het schrijven. Het is, hoe dan ook, vooral historisch gezien plezierig dat iemand bevestigd heeft dat het verhaal werkelijk klopt.

Voorkant van het boek met een jeugdfoto van de auteur (collectie Karel Beesemer)

Veertien evacués als huisgenoten

Frans Kemperman vertelde mij dat in het huis van zijn ouders maar liefst aan veertien evacués onderdak moest worden geboden. Bovendien was in dezelfde periode een Duitse militair ingekwartierd. Direct na de bevrijding hadden de ouders van Frans ook nog twee Canadezen in huis, te weten Harry Given uit Bobcaygeon, Ontario en Z.E. Cater uit Guelph, Ontario.

In mijn verhaal vermeldde ik onder het kopje **Er gebeurde van alles** dat geallieerde gevechtsvliegtuigen vaak de transporten aanvielen die over de Kerkewijk kwamen. Op een keer werd

Evacuatie van Renkum, 1944 (collectie Gelders Archief)

vlak bij ons huis een paard-en-wagen aangevallen, waarbij het paard dodelijk werd getroffen. Frans wist aan te vullen: 'Bij de beschieting van de wagen met hooi waren de twee Duitse militairen uit angst onder de wagen gekropen en dat is wellicht hun redding geweest.' 's Avonds, zo gaat mijn anekdote verder, genoten wij heerlijk van het gebraden paardenvlees. Verschillende bewoners van de Kerkewijk hadden met scherpe messen 'zomaar' stukken vlees uit het dode paard gesneden. We hadden voortdurend honger, dus dat vlees was zeer welkom. Frans: 'Er kwamen vooral 's nachts veel transporten over de Kerkewijk, eerst van de Duitsers en later van de geallieerden.'

Portret van Hitler probaat middel ter bescherming

's Morgens vonden we eens een groot portret van Hitler dat kennelijk van een wagen was afgevallen. Het werd gebruikt om een geheime bergplaats mee af te sluiten waar de mannen zich konden verschuilen als er weer naar werkrachten werd gezocht om loopgraven te graven voor de Organisation Todt. Men ging er vanuit dat men toch niet achter het portret van Hitler ging kijken.

Na de Slag om Arnhem werden onder Duitse bewaking lange rijen Engelse krijgsgevangenen vermoeid, haveloos en gedepriimeerd over de Kerkewijk afgevoerd.

Van het deel van de Kerkewijk waar wij woonden waren de mannen verplicht elke dag met een bezem de straat te vegen omdat een hoge Duitse officier met zijn auto lekke banden had gereden doordat er met spijkers was gestrooid. Het huis waarvoor dit gebeurde, werd in brand gestoken. De bewoners verhuisden naar de overkant en die woning heet nu nog De Spijker.

Aardige mof

Onder dat kopje schreef ik dat zelfs de vijand in ons huis kwam: een Duitse officier met een indrukwekkend uniform met alles erop en eraan. Die Duitser had best wel door dat ik niet tot zijn bevoorrechte Arische ras behoorde. Frans daarover: 'De Duitser die bij ons was ingekwartierd heette Walther Steding en woonde in Fürth, Beieren. Toen de Duitse troepen zich terugtrokken, ging hij niet mee. De kolf van zijn geweer verbrandde hij in de kachel en de loop begroef hij achter in het bosje. Hij hield zijn pistool bij zich om zich te kunnen verdedigen als ze hem kwa-

men zoeken. Desnoods zou hij zich doodvechten, want bij arrestatie zouden ze hem toch executeren in verband met desertie. Na zijn vertrek zat hij nog enige tijd ondergedoken in een van de sigarenfabrieken totdat de kust veilig was. Hij meldde zich mede met hulp van enkele verzetsmensen bij de Canadese troepen en trok met hen Duitsland in. Daar fungeerde hij als tolk. Mijn ouders hebben nog enkele jaren met hem gecorrespondeerd. Helaas is deze correspondentie verloren gegaan.'

Yad Vashem-onderscheiding

In dit verband is het wellicht aardig op te merken dat ook tussen de familie Kemperman en mijn tante Truus nog vele jaren na de bevrijding door middel van wederzijdse bezoeken contacten werden onderhouden. Truus was een dappere vrouw om mij als Joods jongetje bij haar en haar ouders, opa en oma van Dijk, te laten onderduiken. Voor hen heb ik postuum de hoogste Israëliische onderscheiding Yad Vashem aangevraagd. Het is een onderscheiding voor niet-Joden die met gevaar voor eigen leven gedurende de bezetting Joden hebben gered. Die onderscheiding werd toegekend en samen met enkele andere postume onderscheidingen tijdens een plech-

tige en ontroerende bijeenkomst op 8 december 2010 in de stampvolle synagoge van de Liberaal Joodse Gemeente Amsterdam uitgereikt in aanwezigheid van onder meer burgemeester Van der Laan en de ambassadeur van Israël.

Bij Terug naar Renkum merkte ik op dat de afstand Veenendaal-Renkum met paard-en-wagen in mijn beleving eindeloos leek. Het paard sjokte maar en had blijkbaar niet in de gaten dat we naar huis gingen. Anders, zo dacht ik, had hij belijst sneller gelopen.

Frans vulde terecht aan dat overal rommel lag: oorlogsresten verspreid over de wegen. Daar, langs kapotgeschoten huizen en andere gebouwen, moest tussendoor gelaveerd worden. Hij voegde daar zijn eigen belevenis aan toe:

'In het bos op het landgoed Prattenburg waren verschillende munitieopslagplaatsen. Ik mocht weleens mee met mijn oom, van wie paard-en-wagen waren gevorderd, om de munitie op te halen of te verplaatsen. Bij de opslagplaatsen werkten Russische krijgsgevangenen. Zij namen mij dikwijls op de arm en speelden met mij in een onverstaanbare taal. Ik kreeg ook zuurtjes van hen. Dat was een ware traktatie.

In het bos is ook een Engels jachtvliegtuig neer-

Met Rookhuijzen, de jongste nog levende zuster van tante Truus bij de uitreiking van de Yad Vashem-onderscheiding, 2010 (collectie Karel Beesemer)

geschoten/neergestort. Daar kwamen natuurlijk de nodige mensen op af. Ook ik, met nog andere jongens uit de buurt. Wij zochten naar resten van het 'vliegtuigglas', een soort plexiglas. Met een gloeiende spijker konden we daar ringen voor om je vinger van maken.'

Frans Kemperman tot slot

'Mijn vader had dikwijls een varkentje in het hok liggen. Als het groot genoeg was werd het geslacht. Het werd gedood door een gewerschot van Walther of, toen hij er nog niet was, doodgestoken met het mes. Dan hadden we weer een poosje vlees op ons bord.

Eens werd er weer luchtalarm gegeven toen wij aan tafel zaten voor het middageten. Dus wij naar de kelder. Even later een harde knal. Toen wij na het alarm weer naar boven gingen, bleek dat er een granaat in de boomgaard naast ons huis was ingeslagen en dat het glas uit de ramen was gesprongen. De heerlijke boerenkool zat vol glas-splinters, dus die kon mijn moeder weggooien.'

Het bomenlaantje parallel aan de Kerkewijk (collectie Karel Beesemer)

De familie Kemperman in 1945 (collectie Karel Beesemer)

Laantje van weleer

Na afloop van de gastlessen zijn Frans Kemperman en ik naar de plek op de Kerkewijk gegaan waar het huis van zijn ouders heeft gestaan. Destijds was het adres Kerkewijk 54. Toen was dat nog gemeente Rhenen. Het huis stond tussen de nu nog bestaande villa De Bergrand en Huize Annie. Pal daarachter was tijdens onze evacuatieperiode het befaamde laantje met bomen die, om aan brandstof te komen, door ons en andere omwonenden werden omgezaagd. Van het bomenlaantje is niet veel meer over. Het laantje heeft nu twee namen. Een deel heet Bergweg Van Rhijn en een deel heet Zuylenburg. Het is allemaal heel mooi daar, maar in mijn beleving lijkt de huidige situatie in de verste verte niet meer op het laantje van weleer.

Jeugdcriminaliteit

Op 29 september 1887 werd de 12-jarige Dirk van de Broek ingesloten in de strafgevangenis aan het Wolvenplein in Utrecht. Hij moest daar een volle week blijven. Wat had Dirk gedaan dat hij op zijn leeftijd al in de gevangenis belandde? Met zijn vriendje Cornelis Smit (11) had hij zich schuldig gemaakt aan 'diefstal van boomvruchten en inklimming in een afgesloten huis'.

DOOR MARGREET HELDER

Dirk was dus een inbreker en op inbreken stond in die tijd een gevangenisstraf. Dirks vriendje werd niet veroordeeld omdat hij te jong was. Het proces-verbaal waarin Dirks misdaad, want dat was inbreken destijds, is te vinden in het gemeentearchief, samen met alle andere processen-verbaal die in de jaren 1878 tot 1933 zijn uitgeschreven. Vanaf 1 januari 1886, toen het nieuwe Wetboek van Strafrecht in werking trad, werden in de processen-verbaal ook de leeftijden van de delinquenten vermeld. Ik heb er daarom voor gekozen om de behandeling van jeugdcri-

minaliteit in 1886 te laten beginnen en beschrijf de overtredingen en misdaden van kinderen en jongeren van 7 tot 18 jaar. De beschrijving eindigt in 1914, bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Het nieuwe wetboek onderscheidde twee soorten delicten: overtredingen en misdaden. Overtredingen waren bijvoorbeeld openbare dronkenschap, het meerijden op een hondenkar en burengerucht. Deze strafzaken werden behandeld door het kantongerecht in Wageningen of Nijmegen en bestraft met een boete of gevangenisstraf. Jongeren die een misdaad pleegden

De marechausseekazerne aan de Kerkewijk, met personeel te paard, circa 1910 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

als doodslag, mishandeling of inbraak, kregen een gevangenisstraf die zij moesten uitzitten in Utrecht of Arnhem. Iedereen vanaf 12 jaar kon veroordeeld worden.

Appels stelen

In de processen-verbaal komen kinderen voor vanaf 7 jaar. De overtredingen die zij begingen hebben meestal het karakter van baldadig gedrag en vonden voornamelijk plaats in groepsverband. Zij pikten appels uit de pastorietuin, joegen achter koeien aan in een weiland of liepen over een graanveld. Een oudere broer haalde zo'n kind over om ook mee te doen. Zo klom de 7-jarige Dirk Veenfliet in oktober 1887 met zijn broer Gerrit en nog twee jongens over een hek om appels te stelen in de tuin van de weduwe Kennedy. Alleen Gerrit werd veroordeeld, want hij was de enige van het groepje die 12 jaar was.

Kinderen gingen soms ook met hun vader of moeder op pad en leerden het 'vak' van hen. Matthijs van Hunnik was zo'n jongen. Samen met zijn vader werd hij in juni 1897 aangehouden wegens stropen. Hij kreeg geen straf, want hij was nog geen 12 jaar, maar zijn vader Reinier wel. Reinier van Hunnik was een echte recidivist. We komen hem in 1878 direct tegen, omdat hij een plaatsgenoot had mishandeld en daarna nog tientallen keren in verband met diefstal, mishandeling, schending van de eerbaarheid en stropen. In augustus 1910 werd zijn naam zelfs in verband gebracht met het verdrinken van de 18-jarige Johannes Adriaan Goedegebuure uit Maastricht.

Ook de moeder van Matthijs, Fijtje van Hunnik, werd een keer geverbaliseerd omdat zij iemand had beledigd. Als we Matthijs weer tegenkomen, in maart 1899 wegens stropen, is hij 13 jaar en krijgt hij

een proces-verbaal.

In de zomer van 1886 hield de veldwachter Gerrijtje van de Scheur aan, die met haar zoon Jacobus (11) gras verzamelde op het land van een ander. Zij wilden het gebruiken als veevoer. Dit soort overtredingen komen we vaker tegen in de registers. Ze zeggen iets over de armoede die heerste in de gezinnen en die mensen ertoe aanzette hun kinderen erop uit te sturen hout te sprokkelen, gras te verzamelen op andermans terrein of hen mee te nemen om een haas of konijn te vangen. Stropen was voor arbeiders in de wintermaanden soms de enige manier om een stukje vlees op tafel te krijgen.

Het gemeentehuis in de Hoofdstraat in 1951. Rechts van de ingang was de kamer van de burgemeester en links die van de korpschef van politie. Het poortje links van het gebouw vormde de toegang tot het politiebureau (*collectie Gemeentearchief Veenendaal*)

Dronkenschap

De meest voorkomende reden om jongeren in de leeftijd van 12 tot 18 jaar aan te houden was openbare dronkenschap. De meeste jongeren die in aanraking kwamen met justitie werkten op een van de fabrieken en het is begrijpelijk dat zij elkaar na een lange werkdag en in het weekend opzochten. Sterke drank was op veel plaatsen in Veenendaal te koop en de situatie liep regelmatig uit de hand. Dronken jongeren (en ook ouderen) gingen 's nachts luid zingend over straat, waarna de veldwachter hen aanhield.

Naast drankmisbruik maakten jongeren zich regelmatig schuldig aan stropen, meerijden op een hondenkar en mishandeling. Zo sloeg Wessel Hoevelaken (15) in oktober 1886 Wessel van de Heuvel met een stuk ijzer op zijn hoofd en mishandelde de 15-jarige Jan Gerard Slotboom in september 1912 samen met twee volwassenen Willemijntje van de Heuvel. Het drietal moest voorkomen in Arnhem.

De meeste kinderen en jongeren kwamen maar één keer of een enkele maal in aanraking met de politie. Hun namen lees je verder niet meer. Er waren er echter ook die vaker aangehouden werden. De fabrieksarbeider Lambertus Huydink (18) bijvoorbeeld. Toen hij in mei 1901 werd veroordeeld wegens mishandeling en vernieling was het de negende keer in drie jaar dat hij met de rechter te maken kreeg. Zijn straf wordt niet vermeld, maar op mishandeling stond in elk geval gevangenisstraf.

Meisjes

Er waren niet veel meisjes die het slechte pad opgingen. In de processen-verbaal lezen we slechts enkele keren de naam van een meisje. De eerste die we tegenkomen is, in februari 1888, Hendrika Blankesteijn. Deze 18-jarige probeerde in haar levensonderhoud te voorzien door te bedelen met valse bedelbrieven. Verder komen we nog enkele namen tegen, onder andere die van Hendrika van Schaik (12) die werd aangehouden voor mishandeling, van de dievegges Clazina Merlijn (17) en Adriana Gijsberta Reijerse en van de zusjes Jacoba (15) en Jannetje (14) Versteeg. Zij liepen in de nazomer van 1899 van huis weg en keerden na enkele dagen

terug. De burgemeester behandelde hun zaak en de dames kwamen eraf met een waarschuwing.

Kindermishandeling

Kinderen komen in de registers niet alleen voor als pleger van een overtreding of misdrijf maar ook als slachtoffer. Zo werd in mei 1887 de 8-jarige Leonardus Mantel door zijn moeder en haar vriend mishandeld, vastgebonden aan een boom en alleen achtergelaten. Het drietal was afkomstig uit Hilversum en ventte met postpapier. Leonardus' moeder Bertha en haar vriend Gerrit Bolder werden opgepakt. Omdat ze zich in 1885 ook al geprobeerd hadden zich van het kind te ontdoen, vond de officier van justitie in Arnhem het niet verantwoord om de jongen aan hen terug te geven. Hij stuurde Leonardus naar Neerbosch, een weeshuis in Nijmegen, en ontzegde aan moeder Bertha de voogdij over haar zoon. Bertha en Gerrit kregen een gevangenisstraf.

Motor- en Rijwielwet

Kort na de eeuwwisseling, in maart 1906, beging Jan van de Haar (17) een nieuw soort vergrijp: hij overtrad de Motor- en Rijwielwet. Deze wet uit 1905 bevatte een centrale regeling voor het wegverkeer en verving de gemeentelijke verordeningen die van plaats tot plaats verschilden. De nieuwe wet werd door zowel jongeren als ouderen talloze malen overtreden.

De uitgeschreven processen-verbaal geven een goed beeld van een tijd waarin kinderen gevangenisstraffen kregen, jongeren de kost verdienen door te venten met een hondenkar en kinderen alleen of met hun ouders hazen en konijnen vingen, gras plukten voor hun dieren of hout sprokkelden, zodat er thuis vuur gemaakt kon worden om eten te koken en zich te warmen.

Bronnen

Gemeentearchief Veenendaal, Archiven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 2537 (Registers van opgemaakte processen-verbaal van delicten 1877-1888) en inv.nr. 2538 (Registers van opgemaakte processen-verbaal van delicten 1893-1915)

Afscheid, foto's en filmbeelden

Tijdens de ledenbijeenkomst van de HVOV op 12 december 2013 werd van verschillende mensen afscheid genomen. Daarna presenteerde Hennie Henzen foto's en filmbeelden uit de eigen collectie.

DOOR SIETA VAN AALDEREN

Voorzitter Bert van den Bos heette een ieder van harte welkom. De zaal zat bomvol en er moesten nog voortdurend stoelen bij.

Bert bedankte de leden van de werkgroep Dialect, veldnamen, straatnamen en bijnamen, te weten Wim Diepeveen, Jan van de Haar, Cees van Oeveren, Hans Pater, Henk van 't Veld en Peter Will. De werkgroep heeft tweeëntwintig jaar bestaan en is van grote waarde geweest voor de vereniging. Zeker eenmaal per jaar liet zij via een activiteit van zich horen. Zij is niet opgeheven maar wordt, zoals Bert het noemde, 'slapende gehouden'. Zodra er een aanleiding is kan zij gewekt worden en weer in actie komen. Als dank voor hun inzet kregen de werkgroepleden een slaapmutsje mee.

Ook nam de voorzitter afscheid van secretaris Ineke van Schuppen. Hij bedankte haar voor haar vele werkzaamheden voor de HVOV. Gelukkig blijft zij wel in de redactie van *Oud Veenendaal* en dus nog nadrukkelijk betrokken bij de historische vereniging. Bert schertste dat de vereniging niet kwistig kon zijn, maar bedankte Ineke met een bos bloemen en een bon. Bovendien kreeg zij een warm applaus waaruit veel waardering sprak. Vervolgens werd Sieta van Aalderen als nieuwe secretaris aan de leden en bezoekers voorgesteld.

Beelden

Hennie Henzen nam ons kris kras mee door Veenendaal. Eerst zagen we details van een foto, daarna werd er uitgezoomd en kregen we de locatie te zien. Een biertje van Van Vollenhoven, de Wilhelminastraat, het Boveneind. Koninginnedag met versierde fietsen. Je mocht toen ook al met de fiets door de Hoofdstraat. Een kijkje in de VSW bij het spinnen en weven. Af en toe duurde het lang voordat we zekerheid hadden over de straat of het gebouw en nam de spanning toe: 'Is het nou

de Zandstraat, het Verlaat of toch...' Allerlei suggesties werden geopperd. Maar velen herkenden snel het Luifeltje aan de Kerkewijk en hotel De Roskam was ook niet moeilijk. Van de zwart-wit beelden ging een zekere rust uit: meestal was er tijd genoeg om mensen te herkennen. Soms zag iemand een bekende op een foto die hij niet zelf in zijn bezit had. En wat waren er in Veenendaal toch veel bedrijven!

Na de pauze was het tijd voor een korte film

Emmalaan (collectie Historische Vereniging Oud Veenendaal)

en nog enkele snippers van foto's. Op de markt kregen mensen een visje aangeboden. De meesten keken serieus in de camera - zoals dat in die tijd nog gebeurde. Stoer, met GW op de pet, paradeerden de mannen van Gemeentewerken. Door de mensen in de zaal werden er, gelet op de reacties, verschillende herkend.

Luchtfoto's toonden Veenendaal weer vanuit een heel ander perspectief. Dat kan ook gezegd worden van beelden van de bijenmarkt uit 1926. De grootste bijenmarkt van Europa duurde maar liefst vier dagen en vervulde het publiek, echte Veensen of niet, zo te horen met een zekere trots. En zo kwam er een eind aan een mooie avond met enthousiaste reacties. Bert bedankte Hennie hartelijk en wenste iedereen wel thuis.

Uitgelezen

Vaak spreekt een plaatjesboek meer tot de verbeelding dan een tekstboek. Hierbij een korte bespreking van twee uitbundig geïllustreerde publicaties. De ene gaat helemaal over Veenendaal en de andere bijna niet.

DOOR GERT GROENLEER

Veenendaalse Inslag. De historische lijn in het Museum Veenendaal door Evert G. Davelaar en Anetta E. van der Hulst. Geïll., 208 p., Museum Veenendaal, ISBN 978-9-462-28307-7, € 9,95. Een manuscript van Henk van 't Veld vormt de basis voor dit mooi vormgegeven boek. In woord en beeld wandel je door de collectie van het museum én door de geschiedenis van Veenendaal: de turf, de watersnoodramp van 1855, de Tweede Wereldoorlog, de textiel, de tabak, de bijenmarkt, de kerken, het onderwijs. Zo'n tweehonderdvijftig foto's, waarvan dertig op een dubbele pagina, maken er een echt fotoboek van. Er zijn nieuwe, bekende, onscherpe en schitterende foto's. In de tekst zitten hier en daar onnodige slordigheden. Woelige tijden waren het in 1629 (p. 59), Jannetje Hootsen was geen godsdienstlerares (p. 23) en Justus van Broeckhuijsen heeft niet de gezegende leeftijd van honderdzesien of honderdzeventien jaar bereikt (p. 46). Het is, zeggen de samenstellers zelf, 'een bijzonder boek geworden dat nu al volstrekt uniek in de reeds uitgegeven Veenendaalse werken genoemd kan worden (p. 7).' En dat is het. Op fraaie en laagdrempelige wijze tekent het ons de veelkleurige historie van het Veen. Daarbij is de prijs buitengewoon vriendelijk.

Koninklijke Wegen door Charlotte Bogaert. Geïll., 260 p., Haarlem, ISBN 978-90-820553-0-6, € 32,50 (inclusief verzendkosten; bestellen via www.koninklijkewegen.nl).

Nederland kent tweehonderdzevententwintig straten, wegen en wateren die naar Willem-Alexander zijn genoemd en Charlotte Bogaert heeft ze tussen 2011 en 2013 allemaal gefotografeerd. Het resultaat is een bundel met prachtige kleurenfoto's van Aalsmeer tot Zwijndrecht. Van iedere locatie maakte Bogaert vanuit een vast standpunt binnen een uur verschillende foto's. Ze bracht die samen in één opname en het is daarom dat op haar foto's zo veel mensen staan. 'Wat ziet het er gezellig en gemoedelijk uit. Wat een blij drukte.' Aldus Bas Haring in zijn inleiding. De tijd, zegt Haring, is verdicht én uitgesmeerd. Kijkend naar de foto's van Charlotte Bogaert vraagt hij zich ineens af hoe natuurgetroouw de schilderijen van Pieter Bruegel eigenlijk zijn. Een goeie vraag. Via het plaatsnamenregister komen we in het Prins Willem-Alexanderpark. De fotograaf was hier op 16 mei 2011 tussen 19.29 en 19.48 uur. Op de achtergrond zien we flats, vooraan wagentjes van de C1000. Veenendaal Winkelstad.

Jaarverslag 2013

Lang vervlogen tijden hebben over het algemeen de belangstelling van een historische vereniging, maar eens per jaar blikken we terug op het recente verleden. Het verenigingsjaar 2013 in ogenschouw nemend, kunnen we weer constateren dat het goed gaat met de vereniging. We merken dat het verleden bij velen leeft als actueel onderwerp met verbindingslijnen naar het heden.

DOOR INEKE VAN SCHUPPEN

In de bijeenkomst van december vond een mutatie in het bestuur plaats. Uw notuliste zei het bestuur na twaalf jaar vaarwel en voor haar werd een opvolgster gevonden in de persoon van Sieta van Alderen. De bestuurssamenstelling is nu als volgt: voorzitter Bert van den Bos, secretaris Sieta van Alderen, penningmeester Henk de Kleuver en de leden Hennie Henzen, Ab van Kooten, Cor Slok en Mieke Wienecke.

Bijeenkomsten

Gewoontegetrouw werden ook in 2013 vier bijeenkomsten gehouden. Onder de titel *Vèèns praote kaank nie laote* beet de werkgroep Dialect, veldnamen, straatnamen en bijnamen op 21 maart het spits af. Werkgroepvoorzitter Henk van 't Veld lichtte toe hoe het dialect was ontstaan, Wim Diepeveen las onder veel hilariteit een alternatief Vèèns lèèsplankie voor en de dames Coby Bos en Ida Drost deden hun Veense achtergrond eer aan met het voorlezen van een verhaal in vloeiend Vèèns. De leden van de werkgroep hadden een Veense quiz in elkaar gezet, waarbij Veense woorden moesten worden vertaald in Algemeen Beschaafd Nederlands en vice versa. De winnaars, die slechts in beide opgaven één fout maakten, mochten een keus maken uit de Veense boekenvoorraad en de avond werd besloten met het zingen van het Veense volkslied: O Vèènendaol, o Vèènendaol, wa smok je boerekòol lekker.

Monumenten

De bijeenkomst van 20 juni werd verzorgd door de werkgroep Monumenten. Aart Aalbers, Leen Boot, Peter Doolaard en Gert Groenleer hadden

veel leuke en interessante details van oude Veense gebouwen weten te achterhalen. Als eerste kwam het door Bernhard van Kreel ontworpen pand van Rijkkoopje aan de beurt. Het pand bestaat nog onder de naam Bernhard van Kreelpoort en overkapt gedeeltelijk de doorgang van Hoofdstraat naar Kees Stipplein. De HVOV heeft de bijzondere stap genomen het gemeentebestuur te vragen dit pand van de monumentenlijst af te halen, daar men van mening is dat het bouwwerk in zijn huidige staat niets meer met het oorspronkelijke pand te maken heeft. Maar ook de pastorie, die als laatste bewoner dominee Van Wijngaarden had en die in de jaren vijftig van de vorige eeuw werd afgebroken, het oude station, de textielfabriek van Roessingh, het Tehuis voor Ouden van Dagen, de synagoge aan het Verlaat, het Polderhuis en vele andere panden passeerden de revue. Het is alles verleden tijd! Een van de meest tot de verbeelding sprekende gebouwen is toch wel de Geerboerderij, die stond op de plaats waar zich nu het hondenveldje tegenover de Sionskerk bevindt. Het was oorspronkelijk de grootste boerderij van Veenendaal met 80 à 90 hectare grond en diende ooit als rooms-katholieke schuilkerk.

De achterzijde van de Geerboerderij gelegen aan de huidige Dr. Slotemaker de Bruinestraat, 1955 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Kerkelijke geschiedenis

In de bijeenkomst van 19 september was het Roelof Bisschop die zijn gehoor meenam op een reis door de geschiedenis van de Veense kerken. Al in de vijftiende eeuw was er sprake van een kapel op Emminkhuizen, maar omdat deze tamelijk ver buiten de bewoonde wereld lag, werd besloten een kerk te bouwen op het Kleine Veenloo. Deze katholieke kerk werd op 1 mei 1566 ingewijd en kreeg de naam Sint Salvator. In 1580 verboden de Staten van Utrecht de rooms-katholieke godsdienst, maar pas in 1592 kwam de eerste protestantse dominee. In de zeventiende eeuw had Veenendaal een krachtige doopsgezinde gemeente, die zetelde in het huis van dokter Anbeek. Het huis heeft waarschijnlijk gestaan op de hoek van de Zandstraat en het Kostverloren. Een van de bekendste andere stromingen was de sekte van Zwarte Jannetje. Er hing een waas van geheimzinnigheid rond de groep en Jannetje zag zichzelf als de bruid van Christus. Met zijn boeiende verteltrant liet Roelof de kerkgeschiedenis tot leven komen.

Het graf van Jannetje Hootsen op de algemene begraafplaats aan de Munnikenweg (collectie Historische Vereniging Oud Veenendaal)

Zwart-wit terugblik

Op 12 december was de laatste bijeenkomst van het jaar traditioneel gewijd aan een foto- en filmpresentatie. Onze op dit gebied onvolprezen expert Hennie Henzen zag weer kans het in groten getale toegestroomde publiek te vergasten op niet eerder vertoonde beelden.

Uitgave Oud Veenendaal

Het blad van de Historische Vereniging Oud Veenendaal verschijnt vier maal per jaar. Het wordt door diverse scribenten gevuld met interessante

verhalen en wetenswaardigheden over het oude Veen. De redactie bestaat uit Gert Groenleer, Bas van Kooten, Ineke van Schuppen en Cor Slok.

Werkgroepen

De werkgroep Dialect, veldnamen, straatnamen en bijnamen is na het optreden in de maartbijeenkomst definitief in de ruststand gegaan. De immer actieve leden werden door voorzitter Bert van den Bos tijdens de laatste bijeenkomst in het zonnetje gezet. De werkgroep Monumenten zette zich in voor het behoud van het kunstwerk in de oude Talmaschool en verrichtte onderzoek naar oude panden als het kerkje in de Zandstraat, het Polderhuis, de Oude Stichtse Molen en de synagoge. Ook hield de werkgroep zich bezig met het aanbrengen van schildjes op historische panden en werd gewerkt aan het in kaart brengen van monumentale bomen in Veenendaal. Met de gemeente Veenendaal was regelmatig overleg over de monumentale status van het oudste gedeelte van de begraafplaats.

De werkgroep Graven Oorlogsslachtoffers Munnikenweg is nog steeds doende om verhalen te achterhalen die schuil gaan achter de graven van in de oorlog omgekomen personen. Ook dit jaar organiseerde de werkgroep op 4 mei een wandeling langs een aantal oorlogsgraven waarvoor veel mensen grote interesse toonden.

De werkgroep Documentatiecentrum heeft nog werk genoeg om alle geschonken materiaal in het computersysteem in te voeren. De openingstijd van het documentatiecentrum werd in verband met de beperkte belangstelling op zaterdagmiddag teruggebracht naar drie halve dagen: dinsdagmiddag, donderdagmiddag en zaterdagmorgen. Bestuurslid Ab van Kooten treedt op als coördinator van de werkgroepen.

Bestuurslid Mieke Wienecke vertegenwoordigt de HVOV in de programmacommissie van de Cultuurfabriek. Elke tweede zaterdag worden activiteiten georganiseerd om het publiek kennis te laten maken met de Cultuurfabriek en haar bewoners. Het ledenaantal van de vereniging blijft stabiel. Met enthousiasme werken bestuur en werkgroepen aan het behoud van de geschiedenis van Veenendaal, want zoals de Veluwe verteller Marti Jansen schreef: 'Op een goed voorbereide reis naar de toekomst is kennis van het verleden onontbeerlijk.'

Financieel verslag 2013

Penningmeester Henk de Kleuver doet hierbij verslag van het financieel reilen en zeilen van onze vereniging. Samen met administrateur Berry Henzen past hij goed op de portemonnee. U vindt hier tevens het voorstel over de begroting voor 2014.

DOOR HENK DE KLEUVER

Resultatenrekening per 31-12-2013

	Werkelijk 2013	Begroting 2013	Werkelijk 2012	Begroting 2014
BATEN				
Subsidie documentatiecentrum	26.386	26.386	25.869	26.750
Contributies	16.419	17.600	15.835	17.000
Sponsorbijdragen/donaties	715	475	666	475
Opbrengst verkopen boeken	1.008	100	2.164	3.100
Bankrenten/kosten	373	350	312	350
	44.901	44.911	44.846	47.675
LASTEN				
Blad Oud Veenendaal	9.440	9.350	9.159	9.600
Porti/envelop blad Oud Veenendaal	2.054	1.600	1.591	2.000
Uitgave kroniek van Veenendaal		-	-	-
Boeken		-	-	3.000
Aanschaf boeken derden		-	-	-
Lezingen/bijeenkomsten	627	500	852	600
Vakgroepen/commissies	108	500	319	500
Administratiekosten		400	186	300
Kantoorartikelen/huishoudelijke lasten	273	500	178	500
Bestuurskosten	337	500	174	500
Contributies/lidmaatschappen	25	25	24	25
Website	421	400	414	400
Website historische route			13.249	
Publiciteit	419	750	1.895	500
Automatisering	521	500	610	500
HIP	750	750	-	750
Programmacommisie				500
Werkgroep Oorlogsgraven	908	1.500	-	-
Huur documentatiecentrum	26.386	26.386	25.869	26.750
Investerings documentatiecentrum				
Afschrijvingen doc.centrum				
Overige exploitatielasten doc.centrum	668	750	1.163	750
Lustrumboek	-	-	-	-
Lustrumviering	-	-	-	-
Onvoorzien		500	-	500
	42.937	44.911	55.683	47.675
RESULTAAT BOEKJAAR	1.964	-	10.837-	-
Subsidie website historische route			13.249	
Van voorz. doc.centrum		-	-	-
Van voorz. boekuitgaven	-	-	-	-
Van algemene reserve				
	-	-	3.249	-
SALDO	1.964	-	2.412	-

Balans per 31-12-2013

	31-12-2013	31-12-2012
ACTIVA		
VASTE ACTIVA		
Depot TPG-Post	133	133
VLOTTENDE ACTIVA		
Vorderingen		
Nog te ontv. bedragen	517	-
Vooruitbetaalde kosten	420	-
	937	-
Liquide middelen		
Kas	230	235
Rabobank rek.courant (.106)	1.773	6.009
Rabobank rendement (.603)	38.800	35.000
ING Bank	899	889
	41.702	42.133
	42.772	42.266
PASSIVA		
Eigen vermogen		
Algemene reserve	23.983	23.070
Resultaat lopend boekjaar	1.964	2.412
	25.947	25.482
Voorzieningen/reserveringen		
Voorziening vervanging pc's	1.500	1.000
Voorziening documentatiecentrum	2.261	2.261
Voorziening boekuitgaven	3.500	2.000
	7.261	5.261
Schulden		
Nog te betalen bedragen	-	880
Nog te betalen huur	-	-
Vooruitontvangen bedragen	-	-
Vooruitontvangen contributies	9.564	10.643
	9.564	11.523
	42.772	42.266

Het laatste woord

Wat zou een vereniging zijn zonder leden? Geen vereniging dus. De Historische Vereniging Oud Veenendaal mag zich gelukkig prijzen met zo'n 800 leden. Graag organiseren wij elk jaar een viertal bijeenkomsten waarin wij leden en gasten laten delen in oude en meer recente informatie over Veenendaal in de meest brede zin van het woord.

DOOR HET BESTUUR

Een van die bijeenkomsten is de zogenaamde foto en filmavond die al jaren achtereenvolgens in december wordt gepresenteerd door Hennie Henzen. Ook het afgelopen jaar viel de avond weer zeer in de smaak. Meer dan 150 leden en gasten waren erop afgekomen en dus moesten velen enige inschikkelijkheid betrachten bij het bemachtigen van een zitplaats. Wat hebben we genoten van de soms zeer oude foto's en filmbeelden van Veenendaal! Het geroezemoes was niet van de lucht bij het raden: 'Waar zou dat nou zijn?' En na het uitzoeken en de onthulling van de locatie kwamen de 'o ja's'. We waren blij met de vele

complimenten na afloop en die gaven ook Hennie uiteraard veel voldoening. Tegelijkertijd zeiden we tegen elkaar dat het fijn zou zijn om zo'n avond met nog meer leden te beleven. Natuurlijk met andere leden die er nu niet bij konden zijn, maar zeker ook met nieuwe aanwas.

Laten wij dit jaar eens proberen een van onze familieleden, vrienden, kennissen of burenlid te

maken van onze mooie vereniging. Die € 22,- per jaar kan toch nauwelijks een bezwaar zijn. Met meer leden kan de vereniging behalve ledenbijeenkomsten organiseren nog meer mooie dingen doen: historisch onderzoek verrichten naar oude panden, grote en kleine monumenten behouden

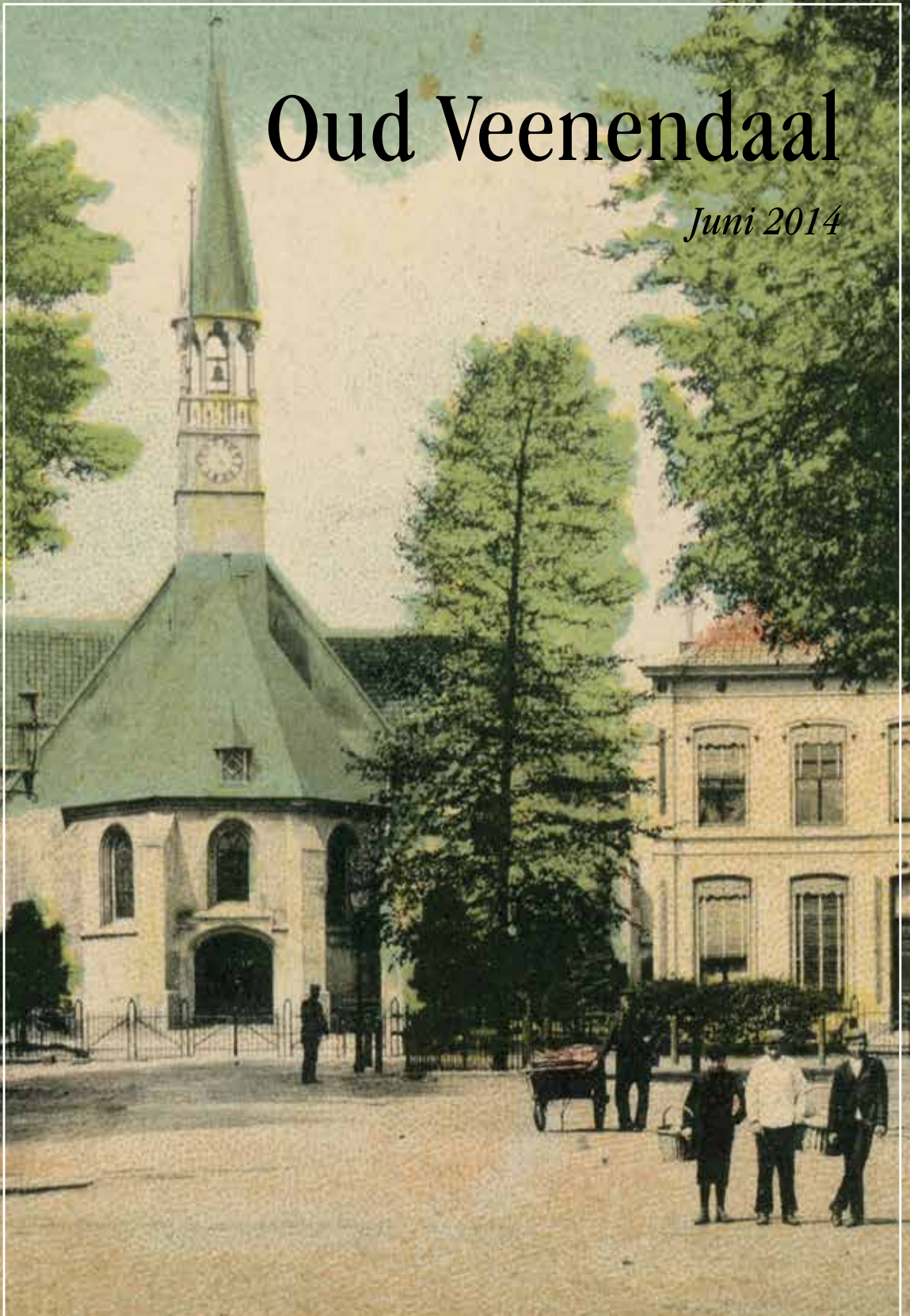
en noem maar op. Ook het goed documenteren van het materiaal dat wij ontvangen, wordt steeds belangrijker. Wij zijn ervan overtuigd dat wij op u mogen rekenen.

Intussen komt de volgende bijeenkomst er alweer aan. Op 20 maart a.s. hoopt Constant van den Heuvel ons mee te nemen naar plaatsen in Veenendaal die in de Tweede Wereldoorlog een belangrijke rol hebben gespeeld. Iedereen is weer van harte welkom op:

- **Donderdag 20 maart 2014**
- **Ledenbijeenkomst HVOV**
- **Constant van den Heuvel:**
WO II in Veenendaal
- **De Meent, Grote Beer 10**
- **Aanvang 19.45 uur**
- **Toegang gratis**

Oud Veenendaal

Juni 2014

- 29^e jaargang, nummer 2
verschijnt 4 maal per jaar

REDACTIE

Gert Groenleer
Bas van Kooten
Ineke van Schuppen
Cor Slok
redactie@oudveenendaal.nl

BESTUUR

A. van den Bos, voorzitter
Mevr. S. van Aalderen-van der Gaast, secretaris
H.C. de Kleuver, penningmeester
H. Henzen
A.K. van Kooten
C.J. Slok
Mevr. W. Wienecke-van Schuppen
info@oudveenendaal.nl

Secretariaat:

Mevr. S. van Aalderen-van der Gaast
Dijkstraat 119, 3904 DC Veenendaal
Telefoon 0318 54 29 59

Ledenadministratie:

Mevr. J. Groenleer-de Jong
Driemaster 42
3904 RL Veenendaal
Telefoon 0318 51 82 04
ledenadministratie@oudveenendaal.nl

Financiële administratie:

Berry Henzen
MacBridestraat 51, 3902 KK Veenendaal
Telefoon 0318 52 74 91 (na 19.00 uur)

Werkgroepen en commissies:

A.K. van Kooten
Componistensingel 107, 3906 BV Veenendaal
Telefoon 0318 55 36 44

Afbeelding omslag

De Markt met links de Oude Kerk, rechts de pastorie en in het midden de Wilhelminaboom, circa 1910

Documentatiecentrum:

De Cultuurfabriek
Kees Stipplein 78, 3901 TP Veenendaal
Telefoon 0318 58 26 68
documentatiecentrum@oudveenendaal.nl

Openingstijden:

Dinsdag van 13.00 tot 16.00 uur
Donderdag van 13.00 tot 16.00 uur
Zaterdag van 10.00 tot 13.00 uur
Of op afspraak: 06 54 91 19 91

Bank:

IBAN: NL 62 RABO 0 395110106, t.n.v. Historische
Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt € 22,- per jaar.

Losse nummers van dit blad € 7,-.

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Ontwerp, opmaak en druk:

Henzen ontwerp & communicatie, Veenendaal

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN: 0926-2857

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud

30	Om te beginnen De redactie
31	Scheepjeswol (1) G.G. Callenbach
37	Polderhuizen L.H. Boot
42	Criminele vrouwen M.J. Helder-Huiting
45	Honderdjarigen in Veenendaal (24) W.C. van Elst
50	Uitgelezen G.C. Groenleer en A.C. van Grootheest
51	Langs oorlogshuizen S. van Aalderen-van der Gaast
52	Het laatste woord Het bestuur

Om te beginnen

En weer konden we fluitend een blad vullen. Het is fijn dat zo veel mensen historisch onderzoek doen en dat Oud Veenendaal al zo lang een etalage is voor vondsten uit het verleden. Kun je wat leren van vroeger? Zeker. Kan geschiedenis leuk zijn? Nou en of. Hoe bijzonder is het verhaal van Veenendaal? Heel bijzonder. Maar dat liedje kennen we toch langzamerhand wel? Welnee.

DOOR DE REDACTIE

Neem nu de historie van de Scheepjeswol. Daar is natuurlijk al veel over gezegd en misschien nog meer over geschreven. Dé invalshoek voor de geschiedschrijving was tot voor kort de sociaal-economische ontwikkeling. Vorig jaar heeft Gégé Callenbach een alleraardigst boekje opengedaan over de Scheepjeswol als familiebedrijf. Een nieuwe, tot dan toe onderbelichte dimensie. In een drielige bewerking voor *Oud Veenendaal* komt hij erop terug. En dat is leerzaam, leuk en bijzonder. Het is iets dat we nog niet wisten. Hier vindt u het eerste deel van het drieluik.

Verderop werpt Leen Boot, lid van de werkgroep Monumenten, vernieuwend licht op het Polderhuis of liever: de Polderhuizen. Nauwgezet onderzoek in het archief van het Veenraadschap brengen hem tot verrassende conclusies inzake bouw, indeling en functie van het zo jammerlijk gesloopte pand. Weer wat geleerd.

En dan Margreet Helder en de criminaliteit. Schreef ze vorige keer over jongeren, ditmaal gaat het over vrouwen. Een toegankelijke stijl, oog voor detail, de sociale component: prima. Mensen krijgen een gezicht en een verhaal en komen zo dichtbij. Ook dat is geschiedenis.

Mensen portretteren: Wim van Elst doet niet anders. Voor zijn vierentwintigste honderdjarige wendt hij even de steen naar Huizen, maar meert ten slotte weer gewoon aan

in 't Veen. De boekenrubriek, het verslag van de vorige bijeenkomst en de laatste ontboezemingen van het bestuur completeren dit nummer. Hopelijk zit er wat bij voor u.

Een kleine rechtzetting tot besluit. Op de colofonpagina van het maantnummer staan onder Secretariaat nog de gegevens van Ineke van Schuppen. Ze zijn bij dezen vervangen door die van Sieta van Aalderen.

Voor kopij en andere relevante zaken betreffende de geschiedenis van Veenendaal kunt u mailen (redactie@oudveenendaal.nl), bellen of schrijven. Een hartelijke groet.

Een gedeelte van de gebouwen van de Scheepjeswol aan de Zandstraat, circa 1955 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Scheepjeswol (1)

De geschiedenis van een van de grootste bedrijven van Veenendaal is ook een familiegeschiedenis. Graag uw aandacht voor de geschiedenis van Scheepjeswol als familiebedrijf. Deze aflevering gaat over het bedrijf in de periode 1799-1987.

DOOR GÉGÉ CALLENBACH

In 2008 publiceerde ik de bedrijfsgeschiedenis van het familiebedrijf Uitgeverij G.F. Callenbach te Nijkerk. Meermalen bleek er een relatie te zijn tussen dit bedrijf en de Veenendaalse Scheepjeswolfabriek. Verschillende directeurs van Scheepjeswol waren commissaris in het Nijkerkse bedrijf. En de uitgeverij leende in de jaren vijftig een paar keer een substantieel bedrag aan kasgeld aan de wolfabriek. Toen mij werd gevraagd het familiearchief rond Scheepjeswol te bestuderen, bleek ook daaruit een publicatie over dit Veenendaalse bedrijf mogelijk. Het resultaat van mijn onderzoek is in 2013 uitgegeven. Enkele onderwerpen uit dat boekje werk ik in drie artikelen uit voor *Oud Veenendaal*:

1. De geschiedenis van Scheepjeswol van 1799 tot 1987.
2. De invloed van familieverhoudingen op het reilen en zeilen van het bedrijf.
3. De levering van kleding en andere goederen aan werknemers van Scheepjeswol vlak na de Tweede Wereldoorlog.

Groei

Vanaf het midden van de achttiende eeuw was de wolverwerking door spinnen en weven de belangrijkste bedrijfstak voor Veenendaal. Een belangrijke rol werd gespeeld door ambachtelijke ondernemers (wolkammersbazen) die de huisnijverheid organiseerden (in opdracht van Leidse lakenkooplieden) voor kammen, spinnen, twijnen, verven en weven van wol. Een van deze wolkammersbazen was Steven van Schuppen, die zijn bedrijf in 1799 startte in het Groenewoud, de latere Zandstraat. De textielindustrie was in de eerste helft van de negentiende eeuw belangrijk in Nederland: ongeveer 25% van de bevolking

was daarvan afhankelijk. De betekenis van Leiden was wel anders dan in de achttiende eeuw. Dirk Stevenszoon (D.S.) van Schuppen liet in 1837 zijn wol in Leiden spinnen, overigens tot ongenoegen van zijn collega's en zijn arbeiders. Ook zijn productieproces moderniseerde hij: zijn kam- en spinmachines liet hij vanaf 1834 aandrijven door een rosmolen (aandrijving door een paard) en vanaf 1865 door stoommachines. In die jaren groeide ook de werkgelegenheid: had het bedrijf in 1842 26 werknemers, in 1885 waren dat er 300. Veenendaal in zijn geheel merkte toenemend de invloed van de textielindustrie.

Textielfabrieken, -arbeiders en stoomkracht in Veenendaal 1853-1865

	1851	1861	1871	1881	1891	1901
Fabrieken						
	2	6	8	2	3	5
Arbeiders						
-	400	1042	170	1215	1546	
Stoomkracht (pk)						
-	124	464	284	1550	1700	

Na het overlijden van D.S. in 1855 werd het bedrijf voortgezet door zijn weduwe Anna Pannekoek en hun zoon Steven. De laatste timmerde ook aan de weg als gemeenteraadslid en wethouder. De naam van het bedrijf werd: Veenendaalsche Sajat- en Vijfschachtfabriek v/h Weduwe D.S. van Schuppen en Zoon. In de jaren 1855-1885/86 ging de modernisering snel door en verdween de huisindustrie helemaal.

Toen Steven overleed, kreeg zijn zuster Koos van Schuppen het gehele bedrijf in eigendom.

Een aangetrouwde neef, Marten ten Kate, en haar notaris Dubois leidden tot 1906 het bedrijf dat inmiddels een vennootschap onder firma was geworden. Er werd voortaan niet meer geweven, maar gekamd en gesponnen. Daarnaast werd de wol ook getwijd, geveerd en gehaspeld.

Arbeidsomstandigheden

Van Schuppen stond bekend om zijn goede arbeidsomstandigheden. Vanuit het perspectief van de eenentwintigste eeuw blijkt dat nogal betrekkelijk: in 1865 duurde de werkdag van vijf uur 's morgens tot negen uur 's avonds. Daarna werd er gewerkt van 's morgens zes uur tot 's avonds zeven uur. Er was twee uur schafttijd. Er werd zes dagen per week gewerkt en op zaterdag tot een uur 's middags. Arbeiders die eerder begonnen, werden daartoe aangemoedigd met een extra boterham. Met kerst kregen de knechten twee roggebroden.

Als eerste bedrijf in Veenendaal werd bij Van Schuppen een ziekenbus ingesteld. Zieke arbeiders kregen gedurende zes weken een uitkering van f 3,- per week 'benevens vrij dokter'. In 1888 kwam er een pensioenfonds. Maar als ze dat konden, bleven arbeiders werken tot hun 75ste of 80ste. Aan het eind van de negentiende eeuw werd een weduwen- en wezenfonds gevormd en kwam er een coöperatieve broodbakkerij. En natuurlijk was er, vanaf 1887, de harmonie.

Uit een Tweede Kamerenquête in 1890 bleek dat er van de kleine 300 arbeiders 82 jongens en 3 meisjes waren tussen de twaalf en zestien jaar. De directie lette er wel op dat ze de lagere school hadden doorlopen. Na Stevens dood waren, volgens een van de werknemers, de werkomstandigheden verbeterd: de lonen stegen, er kwam een pensioenfonds en wij 'hebben nu nooit meer gekijf. De heer Van Schuppen kon de mensen nog wel eens uitvloeken, maar dat gebeurt nu nooit meer.' Directeur Dubois merkte op: 'Overigens mag geen sterke drank in de fabriek worden gebruikt, op straffe van onmiddellijk ontslag. Buiten de fabriek doen zij als andere mensen, doch misbruik komt niet voor, met eene enkele uitzondering natuurlijk.' De arbeiders kregen wel een borrel bij het platen van schapenvellen omdat dat smerig en stinkend werk was. Bij het platen

werd de wol door een chemische bewerking losgemaakt van de schapenvacht.

Veenendaal als vestigingsplaats

In Veenendaal waren rond 1900 veel textielbedrijven gevestigd. De werkgelegenheid in het dorp was van deze bedrijfstak als geheel afhankelijk.

- De Veenendaalsche Stoomspinnerij en -Weverij (VSW) werd in 1861 opgericht.

- De Frisia Wolspinnerij N.V. startte in 1910 als voortzetting van een in 1884 begonnen machinale sajefabriek van D. van Woudenberg.

- In 1899 begon de N.V. Rhenensche Cravatten- en Confectiefabriek.

- De fabriek van Roessingh werd in 1919 opgericht.

- De firma Gebroeders Van Leeuwen (Stoom Sajet- en Kousenfabriek De Hoop, later Hollandia Wol- en Kousenfabrieken) werd in 1878 opgericht. In de loop van de twintigste eeuw kwamen er bedrijven bij als de Hollandia Tricotagefabriek, de N.V. Textielfabriek Veenendaal, de N.V. Nederlandsche Wolspinnerij, de Wolspinnerij Louis Feitz N.V. en de Leidsche Wolspinnerij N.V.

Tot 1940

De belangrijkste producten van Scheepjeswol waren geveerde garens (donkerblauw, paars, zwart, 'Nassau') die lokaal en in Nederland werden verkocht. In 1906 werd het bedrijf een familie-nv in verband met de vele familieleden die hun kapitaal, verkregen door vererving, in het bedrijf moesten laten zitten. Na verwikkelingen waarover ik schrijf in het hoofdstuk 'Scheepjeswol als familiebedrijf' werd een van de familieleden directeur: Johan Leinweber, die deze functie tot zijn dood in 1936 behield.

De fabriek had in de Eerste Wereldoorlog wel afzetproblemen, maar herstelde zich snel na de oorlog. Het bedrijf profiteerde van de nationale groei van handel en verkeer en van de sterke industrialisatie. De wetenschappelijke inbreng bij de ontwikkeling van kunstzijde had ook voor Van Schuppen positieve gevolgen. Rond 1930 werkten er 450 mensen.

Hoewel de crisis van de jaren dertig leidde tot een verlies van afzetmarkten, kon de bedrijfstak textiel zich redelijk handhaven dankzij de protectionisti-

sche maatregelen tegen invoer van buitenlandse wol. Onderlinge concurrentie werd bevroren door een vergunningstelsel van het in 1939 opgerichte Rijksbureau voor Wol en Lompen. Directeur

Dr J.P.C. Leinweber was van 1906 tot 1936 directeur van Scheepjeswol (collectie Gemeentearchief Veenendaal) Frits Callenbach van Scheepjeswol was lid van het bestuur van dit bureau.

Toen Leinweber in 1936 stierf, werd hij opgevolgd door twee van zijn achterneven: Wim Frederikse werd technisch directeur en Frits Callenbach commercieel directeur. In hun tijd werden nieuwe wegen ingeslagen, zichtbaar in de technische ontwikkeling van het productieproces, de commercie en de investeringen in gebouwen en machines. Voorbeelden van die vernieuwingen:

- Er werden industriegarens voor tricottfabrikanten, breierijen en weverijen geproduceerd toen de betekenis van handbreigarens afnam.
- Voor kamgarens kwam er een fijnspinnerij.
- De directie kreeg meer aandacht voor verkoop en marketing: er werd meer geluisterd naar de klant.

- Van groot belang was de moderne klimaatbeheersing in de spinnerij.

- Vanaf 1932 werden machines niet meer via stoom aangedreven maar elektrisch.

De financiering van al deze investeringen werd bekostigd direct vanuit de exploitatierekening. Op machines en gebouwen werd toen nog niet afgeschreven.

Tweede Wereldoorlog

De Duitse vorderingen van voorraden en goederen leidden in 1940 en 1941 tot een verlies van f 285.000,-. De door de Duitsers betaalde kostprijs was lager dan de marktwaarde.

In opdracht van Scheepjeswol deed de Bataafse Petroleum Maatschappij onderzoek naar de isolatie van cholesterol uit lanoline (wolvet). Voor de wolfabriek was dat een afvalproduct. Het onderzoek had een positief resultaat, waarvan Van Schuppen direct na de oorlog profiteerde door een nieuwe chemische fabriek te starten voor de productie van cholesterol.

De oorlog kreeg steeds meer invloed op de gang van zaken in de onderneming. Zo moesten er voor de oorlogsproductie grijsgroene garens voor uniformen worden gesponnen. De staking in april 1943 had landelijk als achtergrond dat legerofficieren hernieuwd krijgsgevangen werden gemaakt. In Veenendaal speelden ook (misschien zelfs: meer) plaatselijke motieven. Er was gebrek aan levensmiddelen. Boeren vroegen daar woe-kerprijzen voor. Ook was er veel zwarte handel in

De bouw van de nieuwe spinnerij, begin 1940 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

textiel. En last but not least: een massaal ontslag door de directie van Scheepjeswol werd gevolgd door investeringen in de bedrijfsruimte van de Franse spinnerij. Een teken dat er dus wel geld was. Andere ontwikkelingen in het bedrijf ten gevolge van de oorlog:

- De tewerkstelling in Duitsland bracht arbeiders ertoe onder te duiken. Uiteindelijk werden slechts zes van de negentien geëiste arbeiders in Duitsland te werk gesteld.
- De directie deed alle mogelijke moeite de levering van textiel voor de Duitse oorlogsindustrie te traineren.
- Vanaf september 1944 had de fabriek geen elektriciteit meer en werden grondstoffen en producten gevorderd. De gebouwen moesten beschikbaar worden gesteld aan Organisation Todt, die overheidsbevoegdheden had op het gebied van de oorlogsindustrie.
- Aan het eind van de oorlog vielen er twee doden door bombardementen. De schade aan de gebouwen was gering en ook de machines kwamen de oorlog vrijwel ongeschonden door.

Na de oorlog

Spoedig na de oorlog herstelde Scheepjeswol zich en was er zelfs sprake van expansie. Directeur Frederikse was de drijvende kracht achter de rationalisering van het productieproces: 'Meten is weten' was een van zijn motto's. De vondst hoe cholesterol gescheiden kon worden van wolvet, bracht de directie ertoe een nieuwe fabriek te beginnen: de vetfabriek. Toestemming daarvoor werd al in 1945 verkregen. De eerste jaren was deze activiteit een succes, later niet meer zo. In 1969 werd de fabriek aan Philips Duphar verkocht.

Bij het 150-jarig bestaan in 1949 kreeg het bedrijf het predicaat Koninklijk. Het bedrijfsterrein en de werkgelegenheid groeiden snel. In 1949 werkten er 600 mensen, in 1960 900 (onder wie veel gastarbeiders). Ook toen nog werden investeringen direct bekostigd uit de exploitatie en via kasgeldleningen. Pas in 1960 werd het maatschappelijk kapitaal vergroot bij de beursgang van het bedrijf, waardoor investeringen op een andere manier werden bekostigd. Voor nieuwe investeringen in uitbreiding van gebouwen en

geavanceerde kunstzijdeverwerking werd in het begin van de jaren zeventig extern geld aange trokken door middel van een hypothecaire lening van f 300.000,-.

Tussen 1964 en 1967 leidde een complex van oorzaken tot ernstige problemen. De binnenlandse markt werd minder belangrijk. Zo daalde het marktaandeel in Nederland van een derde in 1960 tot een vijfde in 1969. Door familieverwikkelingen binnen het bedrijf, door stagnatie in de internationale markt en door beleidsfouten verloor het bedrijf uiteindelijk meer dan de helft van zijn Nederlandse marktaandeel.

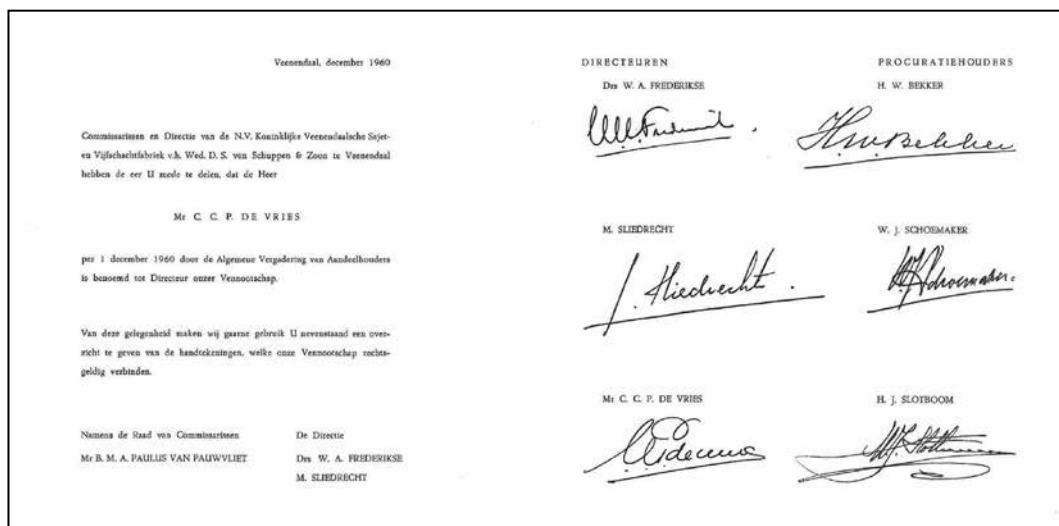
Maar rond 1970 ging het weer beter. Directeur Kees de Vries noemde in een interview de volgende succesfactoren:

- Het geloof in het eigen product.
- De persoonlijke benadering van de klantenkring.
- De vertrouwensband met de zakenpartners, gekoppeld aan de beperking tot één importeur per land.
- De diversificatie in de productie, waarbij de vrijetijdsmarkt met de handwerkpakketten van groot belang was.
- Het Kreativiteitscentrum, waar particuliere klanten ideeën konden opdoen.
- Van eminent belang was Research & Development. In 1972/73 werd daar f 500.000,- in gestopt.

Na jaren van groei stelde de directie in 1980 vast dat het niet goed meer ging met het bedrijf. Al eerder tekende zich een zorgwekkende ontwik-

Mr J.F. Callenbach met de Heidekoningin uit buurgemeente Ede, 1957 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

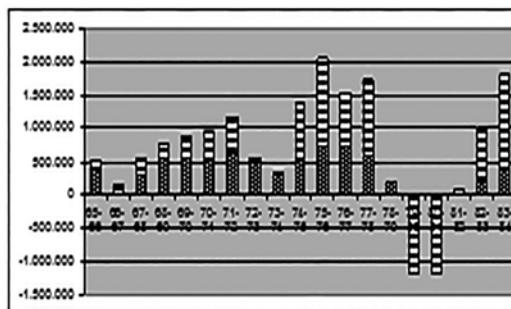
Formele mededeling van de benoeming van mr C.C.P. de Vries tot directeur van de vennootschap, 1960 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Mr C.C.P. de Vries, circa 1961 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

keling af. Uit nevenstaande grafiek blijkt dat ook duidelijk: de reserveringen verminderden al eind jaren zeventig. In 1979-1981 werd zelfs aan de reserve onttrokken. De reden daarvoor was dat er dan toch dividend aan de aandeelhouders kon worden uitgekeerd.

Netto saldo winst (gearceerd) en toevoegingen aan de reserve (gestreept) in de jaren 1965-1984

De minder goede gang van zaken kende diverse achtergronden:

- De voortgaande mechanisatie leidde vanaf de tweede helft van de jaren zestig tot afname van de werkgelegenheid. Zo werden er in 1966 60 mensen ontslagen en werd voor 440 werknemers werktijdverkorting aangevraagd. In 1987 waren er nog maar 360 arbeiders.
- De groei in productiviteit nam vanaf 1973 af. Dat hing samen met een andere technologische benadering. Door de Club van Rome (opgericht in 1968) werd in 1972 gepleit voor grenzen aan de groei en selectieve groei met minder energie-intensieve productievormen.
- Kostprijsverlaging en arbeidsbesparende mecha-

nisatie werden het adagium - ook voor Scheepjeswol. Ook hier werd gewerkt aan internationale spreiding. Vanaf de jaren zeventig trachtte het bedrijf zijn positie te versterken door deel te nemen in binnen- en buitenlandse ondernemingen. De resultaten daarvan waren erg wisselend. Soms 'uitermate ongunstig', soms 'goed'.

- Eind jaren zeventig kwamen er signalen over goedkope importen uit Europa en de derde wereld. Achteraf bleken deze veranderingen in

Directeur drs W.A. Frederikse, 1966 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

de wereldmarkt structureel te zijn.

In 1978/79 moest de directie overgaan tot productieverlaging. Het bedrijf leed verlies, eerst door gebrek aan orders (de eerste acht maanden), daarna door een tekort aan mensen en halfabricaten. Het jaar daarop nam de ellende alleen maar toe met stijgende energiekosten, inflatie, rentekostenstijging en prijsverhogingen van grondstoffen en hulpmiddelen. Het was geen individueel probleem voor Scheepjeswol. De hele wolindustrie in Nederland was in een structurele noodsituatie terechtgekomen.

De brand van 1984 betekende de genadeklap. De productie stagneerde en de logistiek leverde onontkoombare problemen op. Het gevolg was terugloop in orderontvangsten en marktverlies voor de merkgarens. Uit het laatste jaarverslag, dat van 1985/86, blijkt dat ruim 13,5 miljoen gulden onttrokken moest worden aan de reserve. Voor de in 1983/84 noodzakelijk geachte herstructurering was het te laat. In 1987 ging het bedrijf failliet.

Op weg naar het einde

In november 1982 werd het maatschappelijk kapitaal van Scheepjeswol vergroot door uitgifte van aandelen. Zo kon het bedrijf investeren in een versterkte geografische spreiding, een verbetering van het assortiment en terugdringing van fabricagekosten. Het management van Scheepjeswol was toch minder succesvol in de reorganisatie dan de concurrent, de Leidsche Wolspinnerij. Die verkeerde in een iets gunstiger positie doordat ze geen industriegarens produceerde en Scheepjeswol (nog) wel. De beurskoers steeg dan ook begin jaren tachtig.

Bij Scheepjeswol werd in 1986 faillissement nog voorkomen doordat de AMRO Bank en de ABN een hypothecaire lening verstrekten ter waarde van 14 miljoen gulden. Maar in december 1986 zegden beide banken het krediet aan Scheepjeswol op. De Leidsche Wolspinnerij werd de nieuwe eigenaar van Scheepjeswol. Maar ook nu liepen de zaken erg moeilijk: de resultaten van Leidsche Wol kwamen eveneens onder druk. De netto-omzet was sterk gedaald en in 1986 werd een verlies geleden van 4,15 miljoen gulden.

In 1988 viel het doek ook voor dit bedrijf. Het *Financieel Dagblad* van 18 januari 1988 berichtte dat de Leidsche Wolspinnerij stopte met de productie van wol in Veenendaal. Een deel van de productie zou naar België worden verplaatst. De distributie en verkoop in Nederland bleven in Veenendaal. 80 van de 125 mensen werden ontslagen. Een maand later schreef *de Volkskrant*: 'De moeilijkheden bij Leidsche Wolspinnerij, Nederlands laatste bedrijf van breigarens, zijn niet meer te overzien. Onenigheid in de top, tegenstrijdige saneringsplannen en ernstig verdeelde vakbondsbestuurders hebben het bedrijf vrijwel lamgelegd.' Volgens het *Financieel Dagblad* van 9 februari 1988 verloren de redders van Leidsche Wol hun geduld omdat de commissarissen besluiteloos waren. Ook de Leidsche Wolspinnerij was nu failliet.

De gebouwen van Scheepjeswol gingen in 1989 tegen de vlakte. Op het vroegere bedrijfsterrein werd een winkelcentrum gebouwd: De Scheepjeshof. Het merk Scheepjeswol ging in 2010 naar de firma De Bondt te Tynaarlo.

Polderhuizen

Voor de Franse tijd (1795-1813) was ons land bestuurlijk anders ingericht dan nu. De steden hadden een zelfstandig bestuur en het platteland was ingericht met ambachten of ambachtsheerlijkheden die bestuurd werden door een college van schout en schepenen. Ook de rechtspraak viel onder dit college dat bestuurd werd vanuit een zogenaamd rechthuis.

DOOR LEEN BOOT

Veenendaal was geen ambachtsheerlijkheid maar een Veenraadschap. De jurisdictie of rechtspraak beruiste hier bij de stad Rhenen. Om het Veenraadschap te besturen was een college van Veenraden ingesteld. Dit college vergaderde over bestuurlijke en financiële zaken op verschillende locaties. Vanaf 1639 meestal in 'de camer van de school', vanaf het begin van de achttiende eeuw in 't Waepen van Gelderland en vanaf 1751, voor de open rekendagen, in de kerk.

Vaste vergaderplaats

In 1781 verwierf het college een pand voor een vaste vergaderplaats: 'de hujsing staande alhier in Veenendaal in de Schoolstraat onder de Jurisdictie der Stad Rheenen, door ons op den 20 April 1781 van de ervgenaamen van Jannigte Essenius gekogt'. Het ging om een bedrag van f 250,- of € 113,- en het huis stond dus in de Schoolstraat. Een verdere aanduiding ontbreekt. Het huis bestond uit twee delen, waarvan het rechterdeel met de hoger geplaatste vensters van een kelder was voorzien. Dat zou bij de koop wel eens de doorslag hebben kunnen geven. Dit huis was immers bij uitstek geschikt voor de berging van het archief van het Veenraadschap. De kelder voorzag in een brandvrije ruimte. Als men last kreeg van hoog water, en dat kwam regelmatig voor, kon het archief naar de daarboven gelegen opkamer gebracht worden. In een verslag uit 1902 over oude gemeente-, waterschaps- en veenderijarchieven in de provincie Utrecht wordt dit feitelijk bevestigd. We lezen daar:

'Bijzonder noodlottig voor de orde der stukken schijnen de herhaalde verhuizingen te zijn geweest, waaraan het archief van het Veenraadschap is blootgesteld geweest. Oudtijds bewaard

in een kist ten huize van één der Veenraden te Utrecht schijnt het naderhand gehuisvest te zijn geweest op de Griffie van het Hof van Utrecht, totdat het eindelijk voor goed werd overgebracht in het polderhuis te Veenendaal. Daar beruiste het in de beneden verdieping tot 1855, toen men het wegens de overstroming bij gelegenheid van de doorbraak van den Grebbedijk inderhaast, naar boven moest brengen'.

De conclusie lijkt gewettigd dat in de bovenkamer de vergaderingen van het Veenraadschap plaatsvonden, de kelder de archiefbewaarplaats was en het linkerdeel mogelijk de woning was van de bode of beheerder.

Franse tijd

De Franse tijd bracht vanaf 1795 veel bestuurlijke veranderingen teweeg. Geïnspireerd door de idealen van vrijheid, gelijkheid en broederschap maakte Stichts Veenendaal zich los van Rhenen en vormde een nieuwe zelfstandige gemeente. Dat betekende dat het college van Veenraden zijn bestuurlijke bevoegdheden kwijtraakte aan deze gemeente. Het dagelijks bestuur van Veenendaal ging nu ook gebruik maken van het polderhuis. Vanwege het gezamenlijk gebruik was kennelijk een aanpassing noodzakelijk. In 1808 werden twee bestekken gemaakt met een bijbehorende tekening die een nauwkeurige beschrijving gaven voor het maken van twee nieuwe schuifraamkozijnen en een ingangsdeur. Tevens meldde het bestek: 'De raamen klaar zijnde zal den aannemer de oude raamen daaruit haalen en voor schaade en breeken zo veel zorgen als mogelijk is, en bergen. Ook zal hij de onderrollaag moeten uitbreken, en een andere rollaag in de plaats werken, ter hoogte hem zal aangewezen worden,

met een strekse laag daarop'. Uit de beschrijving blijkt dat het metselwerk rond de nieuwe vensters zorgvuldig werd hersteld en voorzien van een gemetselde rollaag onder de kozijnen.

De nieuwe vensters kregen een indeling met twaalf ruitjes, waardoor het eigenlijk ouderwetse ramen waren die veelal in het begin van de achttiende eeuw werden toegepast. In 1808 was het al mogelijk om de ramen te voorzien van grotere glasruiten. Mogelijk waren de bestaande vensters van de opkamer van deze oude ruitverdeling

voorzien en heeft die model gestaan voor de nieuwe vensters. Daaruit kan de voorzichtige conclusie worden getrokken dat de bouwtijd van het polderhuis te dateren is in de eerste helft van de achttiende eeuw. Voor het verwijderen van de oude en het maken en plaatsen van de nieuwe vensters met deur werd een bedrag gerekend van f 159,-.

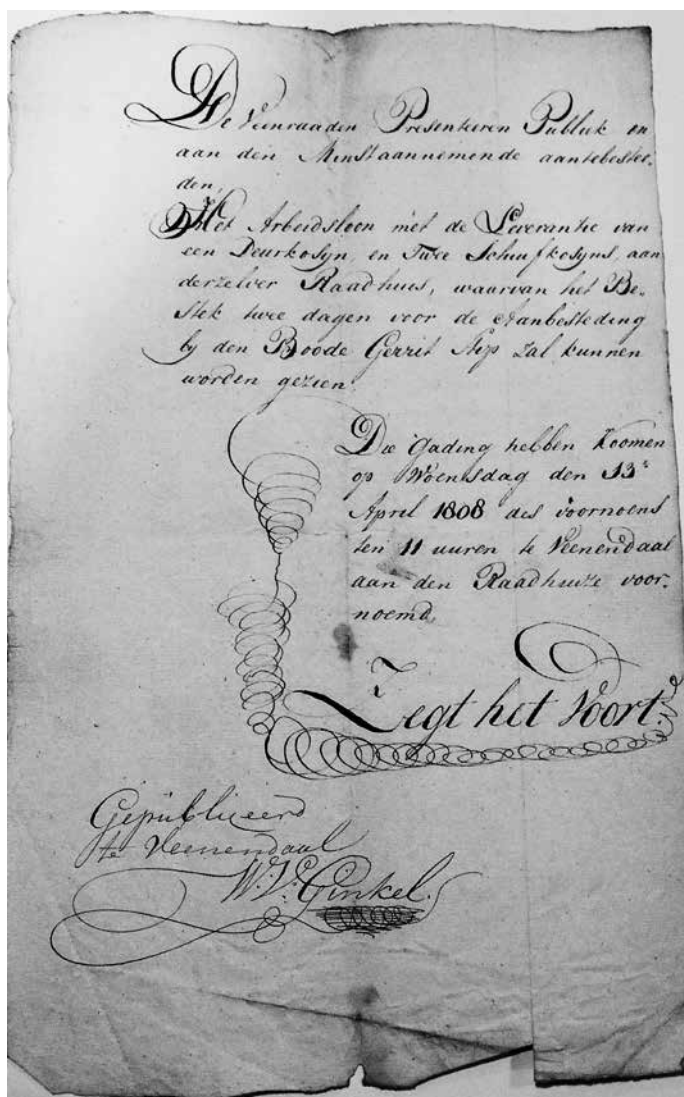
Negentiende eeuw

Van 1832 zijn nieuwe gegevens beschikbaar door

de instelling van het kadaster in dat jaar. Geregistreerd werden de ligging (sectie B, nummer 198), de grootte (117 m²) en de eigenaar (Polderhuis, Stichts en Gelders).

In 1873 vond een belangrijke wijziging plaats, want het gemeentebestuur verhuisde naar Hoofdstraat 34. Het college van Veenraden bleef wel gebruik maken van het Polderhuis, maar het vergaderde daar toch niet structureel. Uit de notulen van de Veenraden blijkt dat ze regelmatig op drie verschillende plaatsen vergaderden: in de kerk, maar dat was in het verleden ook al het geval, ten huize van B. van Altena op de Markt en in een locatie aan de Grebbe.

Op een foto uit de jaren 1890-1900 valt op dat de gevel helemaal gepleisterd is. Veelal werd dit gedaan om de inbraaksporen in het metselwerk weg te werken, maar in 1808 is daarover niets te vinden. Verder laat de foto vensters zien met een zogenaamde 6-ruits verdeling. Er heeft dus een verbouwing of modernisering plaatsgevonden. Omdat het gebouw er niet meer is, kan er geen bouwhistorisch onderzoek meer plaatsvinden. Het antwoord op de vraag hoe de vormgeving van het gebouw zich heeft ontwikkeld, blijft derhalve hypothetisch. De veronderstelling is dat na de

De aanbesteding van 13 april 1808 (Gemeentearchief Veenendaal, Veenraadschapsarchief, inv.nr. 126)

verhuizing van de gemeente het pand van een nieuwe vensterindeling is voorzien en dat toen ook de gevels zijn gepleisterd. Deze uitmonstering van gebouwen kwam in de tweede helft van de negentiende eeuw veel voor.

Gemeente Veenendaal. Geven eerbiedig te kennen: Veenraden der Geldersche en Stichtsche Veenen te Veenendaal. Dat zij het bestaande Polderhuis te Veenendaal aan den Lagen Kant, Kadaster Sectie B n^s. 198 en 198bis wenschen te

Het gepleisterde Polderhuis, circa 1895 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

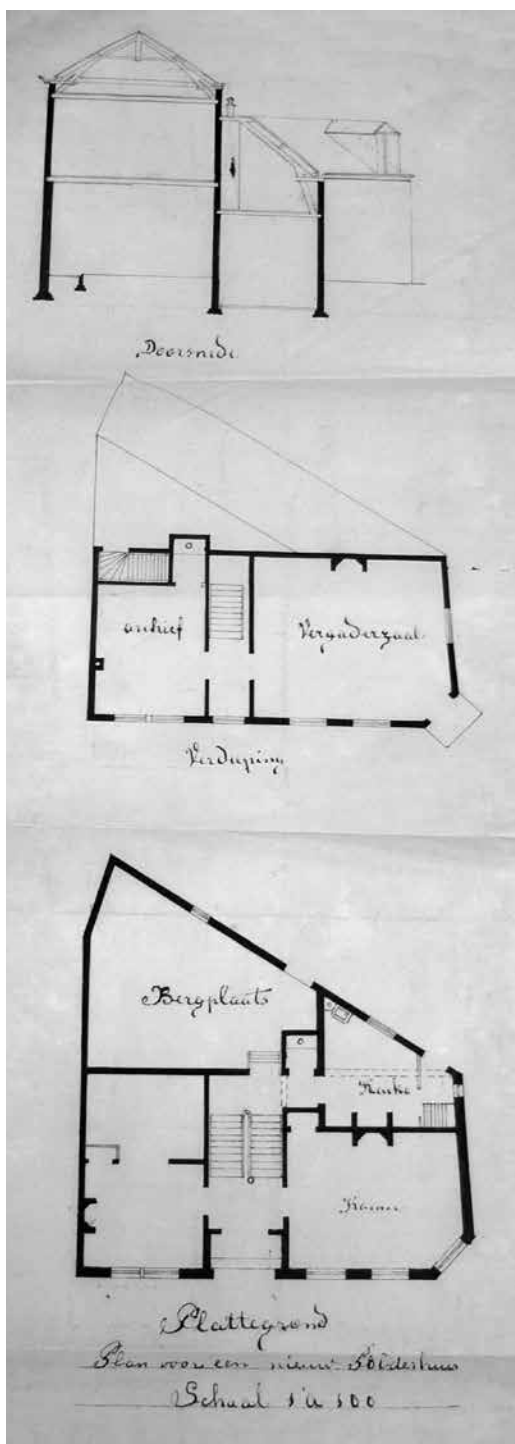
Tweede Polderhuis

In Nederland is in 1901 de Woningwet ingevoerd. Op 22 juni 1901 stond de wet in het Staatsblad, maar hij trad pas in werking op 1 augustus 1902. Sindsdien is toestemming nodig voor het oprichten of verbouwen van bouwwerken. Om die toestemming te verkrijgen moet een beschrijving met tekening worden ingediend voor een bouwvergunning die de plaatselijke gemeente verstrekt. De bouw van het tweede Polderhuis vond plaats voor de inwerkingtreding van de Woningwet. Daarom is het bijzonder dat er toch een vergunning aangevraagd is bij de gemeente. Namens het college van Veenraden dienden op 3 augustus 1900 voorzitter D. van Woudenberg en secretaris J.G. Sandbrink de bouw aanvraag in bij burgemeester en wethouders om het Polderhuis te vervangen. De tekst luidde als volgt: 'Aan Heeren Burgemeester en Wethouders der

sloopen en op het alsdan vrij komende terrein een nieuw Polderhuis wenschen te stichten. Reden waarom zij, onder overlegging van eene tekening in duplo, Uw collegie eerbiedig verzoeken hun daartoe vergunning te willen verleen. 't Welk doende enz. Namens Veenraden voornoemd.'

De tekening die in het archief bewaard is gebleven, omvat de begane grond en een verdieping met een doorsnede. Een tekening van de gevels is niet gemaakt of niet bewaard gebleven. Voor een esthetische beoordeling was dat toen blijkbaar niet zo noodzakelijk. Merkwaardig is ook dat de ontwerper niet is vermeld.

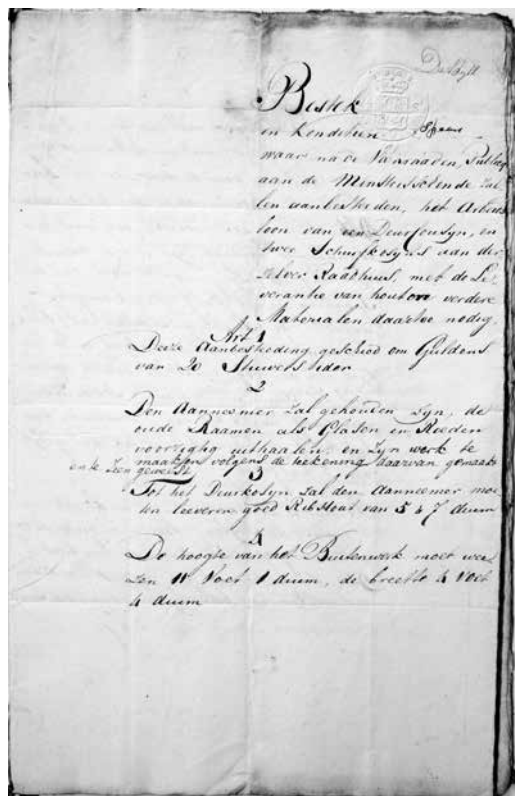
Dat we hier te doen hebben met de voorloper van een bouwvergunning, blijkt uit het antwoord dat de Veenraden krijgen: 'Gezien de kennisgeving van Veenraden der Geldersche en Stichtsche veeenen te Veenendaal, waarbij onder overlegging van de bij artikel 204 der Algemeene Politiever-

Bouwtekening van het tweede Polderhuis, 1900 (Gemeentearchief Veenendaal, Archiven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 279)

ordering bedoelde teekeningen door dat College kennis wordt gegeven van het bouwen van een polderhuis op de perceelen kadastraal bekend onder Sectie B nummers 198 en 198bis. Overwegende, dat voor zoover zulks uit de overgelegde teekeningen blijkt, niet wordt afgeweken van de voorschriften gegeven bij wet, Koninklijk Besluit, provinciale of plaatselijke strafverordening. Gelet op de artikelen der Algemeene politieverordening en der verordening tot nadere wijziging der Algemeene politieverordening dezer gemeente.' Zoveel is duidelijk dat er nog geen bouwkundige eisen aan een bouwwerk werden gesteld. Het ging uitsluitend over de politieverordening.

De oppervlakte van het pand was gelijk aan het vorige perceel, zo blijkt niet alleen uit de kadastrale kaarten, maar ook uit de vergunningverlening: 'Aan adressanten kennis te geven dat in deze niet wordt afgeweken van voorschriften gegeven bij wet, Koninklijk Besluit, provinciale of

Een deel van het bestek, 1900 (Gemeentearchief Veenendaal, Archiven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 279)

De locatie van het Polderhuis in 1952 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

plaatselijke strafverordening, onder bepaling, dat de rooilijn gevolgt wordt, zooals die door ons zal worden aangewezen. Gedaan in de vergadering van den 13^{den} Augustus 1900.'

Het nieuwe polderhuis is in een geheel andere vormgeving gebouwd. Het pand werd ontworpen in een neorenaissance stijl met twee bouwlagen en een kap. Vooral de imitatie-hoekblokken en de ingangspartij gaven het ontwerp de allure die bij de stijl paste. Ook de gevels met lijsten en sierblokken boven de vensters pasten perfect bij het uiterlijk. Boven de ingangsdeur werd een gevelsteen aangebracht met het opschrift Polderhuis.

Sloop

In 1905 is het Veenraadschap een waterschap geworden en in 1949 is het opgeheven. Het Polderhuis kreeg zodoende andere bestemmingen. De Nutsspaarbank zat er onder andere in. In 1986 kwam een eind aan het bestaan van het fraaie gebouw. Het werd gesloopt en vervangen door een bouwwerk dat paste bij de grote variatie aan moderne gebouwen in het centrum van Veenendaal. Waarmee tevens het bestuurlijk centrum verdween van het aloude Veenraadschap en het latere waterschap Vallei en Eem.

De locatie van het Polderhuis anno 2014 (foto Leen Boot)

Bronnen

Gemeentearchief Veenendaal (GAV), Veenraadschapsarchief, inv.nrs. 14-XXVI, 126
GAV, Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv. nr. 279

J. de Hullu, *Verslag omtrent Oude Gemeente-, Waterschaps- en Veenderij-Archieven in de Provincie Utrecht over 1900-1902*, Utrecht 1902

Janneke van Wakeren, 'Het Polderhuis', in: *Oud Veenendaal*, december 1999

Criminele vrouwen

In de registers van opgemaakte processen-verbaal die bewaard worden in het gemeentearchief, komen we regelmatig de namen van vrouwen tegen. Vrouwen begaven zich minder vaak op het slechte pad dan mannen, maar ook zij pleegden overtredingen en misdrijven. Wat opvalt is dat ook vrouwen ouder dan zestig jaar bij deze zaken betrokken waren.

DOOR MARGREET HELDER

Tweemaal werd een vrouw zelfs beschuldigd van moord op een pasgeboren baby. Vrouwen werden vooral aangehouden voor overtredingen als het los laten lopen van kippen op andermans erf, diefstal, het verkopen van sterke drank zonder vergunning, laster en belediging. Zo hield de veldwachter in juni 1886 Jacobje van Heemsbergen (63) aan, omdat zij haar kippen los liet lopen in het akkermanshout van een ander, aldus

het proces-verbaal. De schrijver bedoelt akkermaalshout of eikenhakhout dat vroeger gebruikt werd als afscheiding van percelen. Jacobje kreeg een proces-verbaal omdat zij artikel 11 van het Reglement voor politie overtrad. Dat verbodde mensen 'varkens, keuyen, kippen of hoenders' los te laten lopen langs de openbare weg of op het grondgebied van een ander.

GEPLEEGDE FEITEN.	GEPLEEGD:		NAMEN EN VOORNAMEN DER BEKLAGDEN, MET BEROEP EN WOONPLAATS.	AL OF NIET AANGEGEHouden.	AUTORITEIT AAN WIE HET PROCES-VERBAAL IS GEZONDEN.	Aanmerkingen
	TIJD WANNEER.	PLAATS WAAR.				
Mishandeling	15 chg.	Venlo	Grada Brandina Brinkhuis geb. 1829 10 November 1802 Veenendaal		Officier van Justitie te Dordrecht	
Verniseling van een goeder zijden stof	22	Staten	Onbekend		Algemeen	
Mishandeling van Gerda de Brinkhuis de Gode Veenendaal	4 chg.	Venlo	Christina van Zanten geb. 1829 22 chg. 1895 Veenendaal (Voorburg)		Algemeen	

Geregistreerde processen-verbaal tegen Grada Brandina Brinkhuis en Christina van Zanten wegens mishandeling, 1916 (Gemeentearchief Veenendaal, Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 2539)

Diefstal

Diefstal kwam vaak voort uit armoede. Zo betrapte de veldwachter in de zomer van 1888 Lena Drost in het bos, waar zij dunne sparretjes en takken afsneed om als brandstof te gebruiken en strikken zette om hazen en konijnen te vangen. Elsje Vos (37) uit Achterberg kwam enkele jaren later, in augustus 1893, in aanraking met de veldwachter omdat zij aardappels had gestolen. Hij nam haar een verhoor af en Elsje kreeg een proces-verbaal. Heintje van Schuppen (30) bestal haar werkgever. Zij was werkster en kwam in het najaar van 1895 in aanraking met de rechter wegens diefstal. Zij moest voorkomen in Arnhem en kreeg een gevangenisstraf.

Laster

Typische vrouwenovertredingen waren laster en belediging. Veel vrouwen maakten zich daaraan schuldig. Johanna Drost (41) ging

daarbij in oktober 1914 zo ver dat ze een agent niet alleen beledigde maar ook bedreigde. Zij werd aangehouden en moest vanwege de ernst van de zaak voor de strafrechter in Arnhem verschijnen.

Vrouwen maakten zich ook schuldig aan illegale drankverkoop. Veel vrouwen hadden aan huis een kruidenierszaakje om extra inkomsten te verwerven voor hun gezin. Het was vrij eenvoudig om sterke drank te koop aan te bieden, maar niet elke kruidenier had daarvoor een vergunning.

Misdrijven

Vrouwen pleegden naast overtredingen ook misdrijven. Het vaakst werden zij aangehouden in verband met dronkenschap. Verschillende vrouwen die dronken over straat zwierven kwamen van buiten Veenendaal. Het waren koopvrouwen die op hun reis Veenendaal aandeden of

voor veel overlast. In 1887 beklagde de gemeenteraad zich over hun steeds toenemende aantal en hun brutaliteit.

Dronkenschap

Onder de wegens dronkenschap geverbaliseerde vrouwen bevonden zich ook enkele ouderen, zoals Gijsbertje Veenvliet, een vrouw van 62 jaar die in december 1907 werd aangehouden. Zij moest voorkomen in Wageningen.

Naast dronkenschap kwamen vechten en mishandeling vaak voor. Het is opvallend hoe vaak vrouwen elkaar in de haren vlogen. Ook vonden er vechtpartijen plaats tussen mannen en vrouwen. Zo vocht Cornelia Stuijvenberg (58) in de zomer van 1887 met Hendrik Goldsmit, een 46-jarige koopman. Beiden kregen een boete. Hendrika van Wijk (56), een gescheiden vrouw uit de Gortsteeg, mishandelde en gijzelde in februari

De Gortstraat gezien vanaf de Zandstraat, circa 1915 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

zwervers, zoals Anna Welfer, een uit Duitsland afkomstige vrouw die haar domicilie van onderstand in Goes had. Dat betekende dat eventuele kosten voor levensonderhoud op het burgerlijk armbestuur van Goes verhaald konden worden. Zwervers en landlopers zorgden in Veenendaal

1909 G. van Maanen. Haar zoons Willem (19) en Hendrik Bertus (16) waren daarbij behulpzaam. Een apart geval vormt Alida van de Linden uit Gelders Veenendaal. Deze 20-jarige vrouw werd in november 1901 aangehouden wegens dronkenschap en vernieling. De kantonrechter

in Wageningen twijfelde er kennelijk aan of zij wel toerekeningsvatbaar was en overwoog haar op te laten nemen in een inrichting. Hij besloot uiteindelijk dat Alida haar daden wel aangerekend konden worden en haar te straffen. Een half jaar na haar vonnis komen we Alida weer tegen, eerst in verband met stropen en daarna voor het stelen van een rok.

Kindermoord

Een ernstig misdrijf vond plaats in 1899. Veldwachter Henneveld vond in een kast bij de familie H. van Ek aan de Nieuweweg een kinderlijkje dat daar verborgen was door de 22-jarige dienstbode, Neeltje Versteeg. Het hoofd van de baby, een jongetje, toonde sporen van geweld. Neeltje vertelde dat het kind van haar was en 's nachts was geboren. De veldwachter nam het dode lichaamje voor onderzoek mee naar het parket van de officier van justitie in Arnhem. Daar werd

De splitsing van de Nieuweweg (rechts) en de Vendelseweg, circa 1915
(collectie Gemeentearchief Veenendaal)

geconstateerd dat het jongetje na de geboorte korte tijd had geleefd en waarschijnlijk door zijn moeder was gedood. Op 1 april bezochten officier van justitie mr Scheltema, rechter-commissaris baron Van Verschuer en waarnemend griffier baron Van Hugenpoth de dienstbode. Neeltje gaf aan zich nog wel te herinneren dat de baby leefde toen hij geboren werd, maar dat ze daarna was flauwgevalen. Toen ze bijkwam was het jongetje dood. Zij had het lichaamje ingepakt in een baaien rok en in een kast gelegd. Neeltje werd overgebracht naar de gevangenis in Arnhem. Acht jaar later, in mei 1907, nam de veldwachter

opnieuw een kinderlijkje in beslag, nu niet bij een wanhopige, ongehuwde dienstbode maar bij een getrouwde vrouw, Klazina Lubbers (31). Ze was getrouwd met Arris Lubbers, een fabrieksarbeider. De motieven voor haar daad zijn niet bekend.

Mishandeling

Regelmatig waren vrouwen het slachtoffer van mishandeling. Daarbij konden zowel mannen als vrouwen de dader zijn. In januari 1886 mishandelde Reintje Achterberg (29) Dirkje van Manen (64) zó ernstig dat Dirkje zich onder doktersbehandeling moest stellen en niet kon werken. De vrouw was daardoor verstoken van inkomsten. In de zomer van 1894 moest Aartje Diepeveen zich verantwoorden voor de rechter omdat zij Willempje de Ruiters (61) had mishandeld. Opvallend is dat Willempje zelf enkele maanden later werd aangehouden voor hetzelfde vergrijp. In plaats van slachtoffer was zij nu dader. Het is

niet bekend of zij wraak nam op Aartje, omdat de naam van de door haar mishandelde persoon niet vermeld wordt.

Vrouwen waren ook het slachtoffer van aanranding. Zo hield de veldwachter in oktober 1886 Melis van Leeuwen aan, een man van 79 jaar, op verdenking van aantasting van de eerbaarheid van de vrouw van J. van Stuijvenberg. De boze echtgenoot had aangifte gedaan. De meeste vrouwen werden aangehouden voor overtredingen die behandeld werden door het

kantongerecht in Wageningen. Als zij moesten voorkomen gingen zij daar meestal te voet heen, een reis van drie uur. Hun straf bestond uit een geldboete of enkele dagen hechtenis. Vrouwen die een misdaad hadden gepleegd maakten een langere reis, want hun zaak werd behandeld door de rechtbank in Utrecht of Arnhem. In deze plaatsen zaten zij ook hun straf uit.

Bron

Gemeentearchief Veenendaal, Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nrs. 2537, 2538

Honderdjarigen in Veenendaal (24)

Ditmaal willen we in in het kort iets vertellen over Gerbert Bout, die slechts vijf jaar in Veenendaal heeft gewoond, maar hier wel zijn honderdste verjaardag mocht vieren en in ons dorp ook is gestorven. Hoewel veel inwoners van onze gemeente hem persoonlijk niet gekend zullen hebben, zal het met name voor bewoners van 't Boveneind toch wel leuk zijn om weer wat over deze oude baas te kunnen lezen.

DOOR WIM VAN ELST

Zij kenden hem als een gezellige prater, die graag met mensen in contact kwam en een kopje koffie met hen dronk in de ontmoetingsruimte van het zorgcentrum.

Gerbert Bout op zijn kamer in 't Boveneind (collectie mevrouw J.M. Bout-Sturm, Veenendaal)

Huizen

Met name gedurende de negentiende eeuw, maar ook nog de jaren daarna, stond de Noord-Hollandse gemeente Huizen bekend als een welvarend vissersdorp. Huizen werd de Haven van 't Gooi genoemd. Voor een groot deel van de bevolking was de visserij de belangrijkste bron van inkomsten. Met hun schepen bevoeren zij de Zuiderzee en brachten daarna de in hun netten gevangen vis aan land. In 1932, toen de Zuiderzee door middel van de Afsluitdijk werd afgesloten,

kwam een eind aan de Zuiderzeevervisserij. Van de mannelijke bevolking moesten velen een andere baan zien te vinden. Wat ook verdween was de Huizer klederdracht. Rond 1930 bestond deze voor mannen al niet meer. De fraaie witte mutsen en de zwarte kleding van de vrouwen bepaalden in die tijd nog wel het straatbeeld, maar geleidelijk zag men ook hierin een duidelijke teruggang. Met het overlijden van de 104-jarige mevrouw Evertje Horst-Wouda op 31 oktober 2006 nam men voor goed afscheid van de Huizer klederdracht.

Komaf en jeugdjaren

Dat Gerbert Bout in Huizen werd geboren, zal voor velen geen verrassing zijn. Vaak kan men bij het horen van familienamen direct zeggen uit welke stad of streek de dragers afkomstig zijn. Zo wijzen de achternamen Boor, Bout, Moll, Rebel, Schaap, Schram, Teeuwissen, Verwelius, Westland, om er maar enkele te noemen, vrij snel naar Huizen. Wie denkt in hervormd Veenendaal bijvoorbeeld niet aan dr H. Bout, de bekende theoloog en voorvechter van het zondagschoolwerk? Maar al spoedig werd mij duidelijk dat laatstgenoemde in geen directe familiërelatie staat met onze honderdjarige.

Gerbert Bout, het oudste kind van Jan Bout en Trijntje Zwart, kwam ter wereld op 30 maart 1895, 'des namiddags ten drie ure', op het adres wijk E, nummer 1. Nog diezelfde dag deed vader Jan Bout, vissersknecht, aangifte van de geboorte van hun zoon. Hij nam als getuigen mee: Hannes Bout, visser, 55 jaar oud en Jan Boor, broodbakker, 24 jaar oud, beiden wonende te Huizen. Door familie en dorpsgenoten werd hij

vaak Geb genoemd. Zijn dochter Janny wees mij er met nadruk op de naam niet met een p maar met een b te schrijven. Na hem kwamen Johannes, Jannetje, Trijntje, Pieter en Aaltje.

Over de jeugdjaren van Gerbert Bout vertelt Peter Dorleijn het een en ander in zijn boek *Van gaand en staand want, De zeilvisserij voor en na de afsluiting van de Zuiderzee, III, Huizen en Bunschoten-Spakenburg* (1983), pagina 15 en 16. Vader Jan Bout voer op de botter HZ 21 en als Geb en zijn jongere broer Piet vakantie hadden, mochten zij zo nu en dan al mee de zee op. Geweldig vonden ze dat en hier werd in feite al

de liefde voor de visserij geboren.

Ook buiten de vakanties om waren zij bij de visserij betrokken. Zo wordt in het boek beschreven dat beide jongens 's morgens voor schooltijd al aan de haven gingen informeren hoeveel haring er was aangevoerd. De gegevens werden doorgegeven aan meester Nadort van de openbare school (tevens correspondent van een regionaal dagblad), wat hen toch maar weer twee kwartjes in de week opleverde.

Gerbert kwam op twaalfjarige leeftijd bij zijn vader aan boord. Hij leerde omgaan met het vismaterieel, kreeg veel te horen over de sterrenbeel-

den in verband met de navigatie enzovoort. Zo was dat vroeger: In vissersgezinnen rustte de opvoeding van de kinderen op de schouders van moeder. Vader nam de beroepsopleiding van de jongens voor zijn rekening.

Tijdens de mobilisatie in 1914 moest Gerbert Bout verplicht onder de wapenen en tot het einde van de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) diende hij als matroos in Den Helder. Over zijn dienstdtijd is niet veel bekend. Wel vertelden familieleden mij dat hij bijzonder trots was vier jaar lang het uniform van de Koninklijke Marine te hebben gedragen. Hij zwaaide met 23 jaar af.

Omdat zijn vader ondertussen al niet meer voer op de HZ 21, moest Geb op zoek naar een andere baan. Hij vond deze bij een combinatie van visventers, de Spijkerploeg geheten. Met duizend gulden handgeld bij zich voor het kopen van vis, vertrokken hij en de al op leeftijd zijnde schipper Hagedoorn van de HZ 11 iedere zondagnacht om twaalf uur uit de haven van Huizen. Op Urk haalde men doorgaans de voorjaarsharing, voor dobberaal voer men naar Hoorn en in de haven van Marken kocht men soms een partijtje bot. In de thuishaven werd de handel afgeleverd

Gerbert Bout als matroos in Den Helder, 1914-1918 (collectie mevrouw J. Bout, Scherpenzeel)

en verkocht aan de visventers. In het boek van Peter Dorleijn wordt vermeld dat Gerbert Bout in 1918 hiermee vijftig gulden per week verdiende boven de kost.

Gerbert Bout (links) met zijn jongere broer Johannes (Hannes) die in militaire dienst was, 1918-1922 (collectie mevrouw J. Bout, Scherpenzeel)

Huwelijk en gezin

1921 was een belangrijk jaar voor Gerbert Bout. Hij besloot, mede op aanraden van zijn aanstaande echtgenote, de zee vaarwel te zeggen en werk aan de wal te gaan zoeken. Zo nu en dan werd er toen al over een mogelijke afsluiting van de Zuiderzee gesproken, die, zoals gezegd, pas in 1932 werd gerealiseerd.

Hij kwam terecht bij de bekende Amsterdamse Scheepswerf De Vries Lentsch en werkte hier vijftien jaar. In eerste instantie was hij samen met zijn zwager een poosje in de hoofdstad in de kost, later ging hij elke dag reizen, waarbij uiteraard de forensenbelasting aan de gemeente Amsterdam

en een maandkaart Bussum-Amsterdam moesten worden betaald.

Op 25 juni 1921 trouwde Gerbert Bout, machinaal houtbewerker, in zijn geboorteplaats Huizen met Lambertje Kok. Zij was

in 1897 te Huizen geboren als dochter van Joost Kok, scheepstimmerman en Janna Hendrica Lustig. Het huwelijk werd voltrokken door burgemeester E.J. ten Raa in zijn functie van ambtenaar van de burgerlijke stand. Uit akte nummer 27, waarvan mij door het Stadsarchief Naarden een kopie werd toegezonden, blijkt dat de afkondiging geschiedde op 11 juni en dat er geen bezwaren waren ingediend. De ambtenaar, het bruidspaar en de wederzijdse ouders ondertekenden de akte. Als getuigen waren aanwezig:

- Johannes Bout, timmerman, oud 24 jaar, broer van de bruidegom.
- Adrianus Kok, scheepstimmerman, oud 23 jaar, broer van de bruid.
- Jakob Westland, boomkweker, oud 21 jaar, neef van de bruidegom.
- Pieter Hartog, schilder, oud 23 jaar.

Het gezin Bout-Kok werd gezegend met vier kinderen, te weten Trijntje, Johanna Hendrica, Jannetje en Joost.

In het begin van de jaren dertig begon Gerbert Bout een eigen melkzaak. De start was niet gemakkelijk. Op de fiets vertrok hij iedere zaterdagmorgen al vroeg naar Amsterdam, waar hij aan de overkant van het IJ door zijn werkzaamheden op de scheepswerf misschien wel beter bekend was dan in Huizen. Maar er moesten natuurlijk wel wat zuivelproducten verkocht worden om met een enigszins gevulde beurs te kunnen terugkeren. En dat zat niet altijd mee. Hij voelde zich soms geradbraakt als hij de hele dag door de stad had gescharreld, zeven kwartier terug moest fietsen en dan ook nog weinig had verdiend. In de oorlogsjaren legde hij de tocht naar

Amsterdam vaak te voet af. Een of meer van zijn kinderen vergezelden hem daarbij.

Gelukkig kreeg hij meer bekendheid, nam de klandizie in zijn geboorteplaats en omgeving toe en kreeg hij echt plezier in zijn werk. 'Had ik dit maar eerder gedaan', zei hij dan.

Bij het schrijven van mijn verhaal denk ik terug aan Jan en Jaap Schaap uit Huizen. Jan lag tijdens de mobilisatie als militair in Veenendaal met nog enkele andere van zijn dorpsgenoten, van wie ik me Jan Kos en Jan Snel nog goed kan herinneren. Op zondagsmorgen na de kerkdienst in de Oude Kerk kwamen deze jongens regelmatig bij mijn grootouders (zij woonden naast ons) en bij mijn tante en oom Van Viegen op de koffie. Later zagen wij Jan Schaap en zijn broer Jaap wekelijks in Veenendaal terug. Ook zij gingen in

Het echtpaar Bout-Kok voor het stadhuis van Middelburg bij het huwelijk van hun zoon Joost met mevrouw J.M. Sturm, 1966 (collectie mevrouw J. Bout, Scherpenzeel)

ons dorp per fiets hun klanten af en bezorgden melk, boter, kaas en eieren die de week daarvoor waren besteld. Uiteraard behoorde de hele familie Van Elst tot hun klantenkring.

Gerbert Bout ondertekent de huwelijksakte van het bruidspaar Bout-Sturm, 1966 (collectie mevrouw J. Bout, Scherpenzeel)

Veenendaal

Op 95-jarige leeftijd verhuisde de heer Bout om gezondheidsredenen naar Veenendaal. Zijn zoon Joost, die gehuwd was met J.M. Bout-Sturm, woonde hier en was directeur van het woon- en zorgcentrum 't Boveneind aan de Prins Bernhardlaan. Hij bestemde een van de kamers van het tehuis voor zijn oude vader. Op deze wijze was hij verzekerd van een goede verzorging en kon hij snel ter plekke zijn als er wat met vader gebeurde. Gerbert Bout, die ooit te kennen had gegeven zijn oude dag nooit in een verzorgingshuis te willen doorbrengen, kwam hier later maar wat graag op terug. Hij vond het geweldig en was dankbaar dat hem deze mogelijkheid was geboden.

Net als zijn negentigste vierde Gerbert Bout op 30 maart 1995 ook zijn honderdste verjaardag in de grote zaal van 't Boveneind. De krant meldde dat burgemeester Frits Brink en zijn vrouw hem namens de gemeente feliciteerden.

Overlijden

Acht maanden later, op 10 december 1995, overleed de heer Bout te Veenendaal. Hij werd op

Burgemeester Brink op bezoek bij de honderdjarige Gerbert Bout, 1995 (collectie mevrouw J.M. Bout-Sturm, Veenendaal)

14 december ter aarde besteld op de algemene begraafplaats aan de Naarderstraat te Huizen nadat in de aula van deze begraafplaats een rouw-

dienst was gehouden met als voorganger dominee D. van den Berg. Voor de familie Bout was de predikant zeker geen onbekende. Hij had na

zijn Veenendaalse periode (1959-1966) van 1966 tot 1973 ook de Hervormde Gemeente van Huizen gediend en kreeg na zijn emeritaat in 1990 de verantwoordelijkheid voor de pastorale zorg in 't Boveneind. Het aardse leven van Gerbert Bout was ten einde. Hij liet vier kinderen en twaalf kleinkinderen na.

Gerbert Bout met zijn zoon Joost, directeur van het woon- en zorgcentrum 't Boveneind (collectie mevrouw J.M. Bout-Sturm, Veenendaal)

Ten slotte

Informatie voor deze aflevering ontving ik van mevrouw J. Bout uit Scherpenzeel en mevrouw J.M. Bout-Sturm uit Veenendaal. Beide dames wil ik bedanken voor de hartelijke ontvangst bij hen aan huis en de gesprekken die ik met hen mocht hebben. Ik denk er met plezier aan terug.

Uitgelezen

Dat wol verweven is met de geschiedenis van Veenendaal blijkt eens te meer uit een tweetal recent verschenen boeken. We bespreken hier een boek over hoedenmakers en een boekje over kousenbreiers.

DOOR GERT GROENLEER EN KEES VAN GROOTHEEST

De Danzigers. De herkomst van een hoedenmakersfamilie door Bert Hiensch. Geïll., 164 p., Nunspeet, ISBN 978-90-816910-0-0, € 19,50 (inclusief verzendkosten; bestellen via a.g.hiensch@planet.nl).

Het is geen genealogie en ook geen familiegeschiedenis. Het is het verslag van een zoektocht (p. 6). Waar kwam Johannes Nathaniel Hiensch vandaan? Hij was meester hoedenmaker en trouwde in 1724 in Veenendaal. Maar waar had hij het vak geleerd? In Danzig, Thorn, Königsberg, Westfalen, Engeland, Vlaanderen, Leiden of de Betuwe? De auteur haalt de schouders op: ondanks grondig archiefonderzoek in vele richtingen heeft hij zijn verre voorvader niet gevonden. En daarover moest hij een boek schrijven? Jazeker. En een goed boek ook: heldere stijl, vleugje humor, verzorgde tekst. Intussen is het een al speculatie wat de klok slaat. De schrijver weet het. Hij noemt het speculatie: 'een mengeling van speculatie en analyse (p. 162).' Ook is het hem bekend dat alleen een archiefstuk iets kan bewijzen. Intussen geniet de lezer van de context: Pruisen, Polen, Kant, Copernicus, Wulphert van Ginkel, Clara van Sparwoude, de Grote Noordse Oorlog (1700-1721). Je reist wat af. Vast staat dat de grafzerk van de familie Hiensch nog altijd op de oude begraafplaats in Veenendaal ligt. Je kunt er langs lopen. [GCG]

Herinneringen aan De Mus. Werken op de Hollandia Wol- en Kousenfabrieken 1960-1979 door Petra Boelhout en Gert Groenleer. Geïll., 50 p., Historisch Informatiepunt Veenendaal, ISBN 9789082191202, € 9,90 (Boekhandel Van Kooten).

In het Historisch Informatiepunt Veenendaal werken de belangrijkste organisaties samen die actief zijn op het terrein van de plaatselijke geschiedenis. Dat dat weer tot nieuwe initiatieven leidt, blijkt uit dit boekje dat onder auspiciën van het HIP tot stand kwam. Het geeft een goed beeld van de nadagen van de wolindustrie in Veenendaal, hoewel er geen gastarbeider in voorkomt. Het is, zoals de samenstellers het ook bedoelen, vooral oral history: de persoonlijke verhalen van de mensen op de werkvloer. De cd die bij het boekje hoort, onderstreept dit aspect op een mooie manier.

Het is een fraai uitgegeven boekje met veel foto's en op de cd nog meer beeldmateriaal. Achterin een lijst van medewerkers uit de beschreven periode. Als je het boekje leest gaat het echt over de verleden tijd, maar toch is het dichtbij en voor velen nog de eigen geschiedenis. Het boekje lijkt me in eerste instantie bedoeld voor de mensen die in die periode op De Mus werkten, maar het is ook een mooi tijdsbeeld, waarvan het goed is dat het is vastgelegd. Dat dat soms nodig is, laat het boekje ook zien. Wist echt niemand meer dat de 'onbekende man' op pagina 35 M. Bastmeijer is? Hij was veertien van de beschreven negentien jaar wethouder van Veenendaal. [ACG]

Langs oorlogshuizen

Bert van den Bos stelde in de ledenvergadering van 20 maart eerst de kascontrole aan de orde. De heren De Gooijer en Henzen hadden de kas in goede orde bevonden. Voor de volgende keer werd, in plaats van de heer De Gooijer, de heer Slik benoemd tot controleur.

DOOR SIETA VAN AALDEREN

Van het huishouden gingen we, met meer dan honderd belangstellenden, naar het onderwerp en de spreker. Constant van den Heuvel, docent geschiedenis aan het Ichthus College, nam ons in woord en beeld mee langs panden met een oorlogsverleden. In veel gevallen herkenden we de gevels. En de onderduikers en de verzetsmensen erachter? Ze kwamen tot leven. En hoe zat het met Miriam, een meisje van nu? Soepel trok Constant lijnen tussen het verleden en het heden.

Figuranten

Hij wil de geschiedenis doorgeven aan jonge mensen. Je laten zien dat het leven geen film is waarin jij de hoofdrol speelt. Eigenlijk ben jij een figurant in een omgeving met een eigen verhaal. Als je dat doorhebt, ontwikkel je burgerschap. Zo kwamen we, in '40-'45, door verschillende straten. In de Hoofdstraat liepen mensen die opgepakt waren tijdens een razzia. Trieste, donkere figuren, netjes in een rij. We zagen de Kerkewijk, de De Savornin Lohmanstraat, de Buurtlaan west. Wat hebben mensen geleden. Zoals Jelis Budding, die door de SD'er Ahlbrecht werd mishandeld en neergeschoten. Budding overleed uiteindelijk in het Oude Liedenhuys. En wat moest je doen bij het overlijden van je Joodse onderduiker? De familie Alberti begroef Gerda Pinto 's nachts in de tuin.

Spanning, bitterheid en moed

Spanning was er op Kerkewijk 147. Aan de voorkant hadden de Duitsers een lazaret, maar er zaten ook onderduikers, zoals Ab van 't Riet. Nog een tegenstelling. In de Davidsstraat gaven Anno en Dirkje Pomp-Bruijs, lid van de Kokse Kerk, tijdens de mobilisatie onderdak aan bokskampioen Jo de Groot.

Verzetsman Ab van 't Riet (*Rik Valkenburg, Dwars door lood en dood, 1978*)

We eindigden bij De Savornin Lohmanstraat 160, nu de woning van de familie Van der Giessen. Op een foto uit 2011 zagen we Leo Katz en zijn zoon rabbijn Shmuel Katz. Ze stonden voor het oude onderduikadres van Katz senior en Constant vertelde dat hij met zijn gasten werd binnen genodigd. Toen de havoleerlinge Miriam van der Giessen uit school kwam, riep haar moeder haar naar haar kamer. Daar zag ze een leraar die ze kende ('Ach, het leven is altijd vol bitterheid en teleurstelling.') en twee onbekende mannen. 'Dit is meneer Katz uit Jeruzalem', zei haar moeder. 'In de oorlog heeft hij op jouw kamer ondergedoken gezeten met zijn pleegouders.' En zo werd geschiedenis ineens levend. Miriams kamer was niet meer alleen van haar. Op haar kamer hadden mensen angsten doorstaan, gebeden en gewacht. Ze moest hem delen. Van hoofdpersoon werd ze figurante in de film van de geschiedenis. Een moedgevende ontmoeting.

Bert dankte de spreker en sloot de vergadering. 'Wij kenden de verhalen, maar kregen er nu beelden bij, en die zullen we niet snel vergeten.'

Het laatste woord

Als wij in Nederland spreken over de oorlog, hebben we het meestal over de Tweede Wereldoorlog. In de landen om ons heen is dat duidelijk anders. In België, Frankrijk en Engeland kennen ze de Grote Oorlog - en daarmee bedoelen ze de Eerste Wereldoorlog. Veel herdenkingen zijn daar ook op gericht.

DOOR HET BESTUUR

Op zich is het niet zo bijzonder dat wij in Nederland minder spreken over de Eerste Wereldoorlog. Nederland is in 1914-1918 immers buiten het oorlogsgeweld gebleven. Wij waren neutraal en dus bij die oorlog niet direct betrokken. Maar we hebben er wel indirect mee te maken gehad. Zo zochten veel vluchtelingen uit België een goed heenkomen in Nederland. De afgelopen maanden hebt u in de lokale pers kunnen lezen dat ook Veenendaal daar het nodige van heeft gemerkt. Op 10 oktober 1914 kwamen hier zo'n 1200 Belgische vluchtelingen

aan. Het dorp telde toen 6000 inwoners en de opvang van zo'n groot aantal evacués was dan ook een hele opgave. Al vrij snel vertrokken 600 ontheemden naar Amersfoort.

In de pastorie op de Markt, nu Markt 10, werd een noodziekenhuis ingericht. Er werden zieken verzorgd en kinderen geboren en er overleden ook mensen. In de opvangperiode zijn naar schatting vijfenveertig personen gestorven. Allemaal zijn ze begraven op de katholieke begraafplaats aan de Nieuweweg.

In Veenendaal is een comité opgericht om de opvang van de vluchtelingen op 10 oktober a.s. te herdenken. Het comité is volop bezig met de voorbereidingen en roept alle Veenendalers op om zaken aan te dragen die herinneren aan het verblijf van de Belgische vluchtelingen. Te denken valt aan foto's, verhalen, opvangadressen. Namens de Historische Vereniging Oud Veenendaal heeft de voorzitter zitting in het comité. Heeft u iets te melden of anderszins in te brengen, neemt u dan contact op met hem per telefoon: (0318) 511920.

Onze volgende bijeenkomst is op 19 juni. Henk van 't Veld hoopt ons dan in te wijden in de geheimen rondom Zwarte Jannetje. Iedereen is dus weer van harte welkom op:

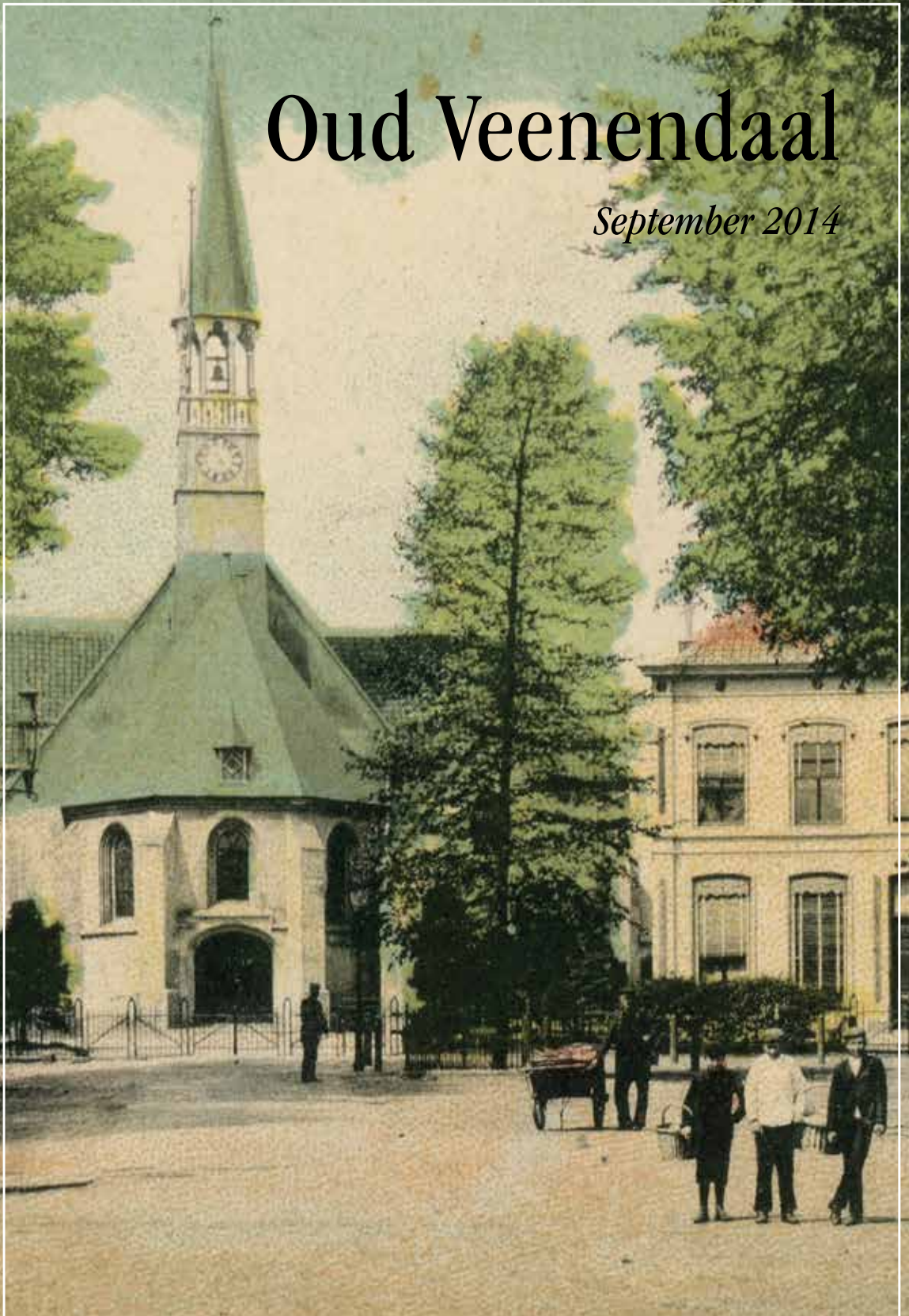
- Donderdag 19 juni 2014
- Ledenbijeenkomst HVOV
- Henk van 't Veld: Zwarte Jannetje
- De Meent, Grote Beer 10
- Aanvang 19.45 uur
- Toegang gratis

377	Lausnay, geb. Meuris, Martha Maria Mathilda de	40	15 Aug. 1891.	H.	Herenthals.
378	Lausnay, Gustaaf Maria Albien de	41	8 Aug. 1914.	O.	"
379	Lauwers, Alfons Cornelius	365	19 Oct. 1887.	H.	Turnhout.
380	Lenaerts, Paulus	343	2 Maart 1854.	H.	Oppuers.
381	Lenaerts, geb. Hegens, Johanna Catharina	344	10 Febr. 1859.	H.	Fuurs.
382	Leukemans, Ludovicus Guilielmus	11	13 April 1878.	H.	Borgerhout.
383	Leukemans, geb. Hens, Coleta	12	14 Febr. 1881.	H.	Antwerpen.
384	Leukemans, Maria	13	4 Sept. 1898.	O.	"
385	Leukemans, Ludovicus	14	21 Febr. 1900.	O.	"
386	Leukemans, Maria Carolina	15	27 Aug. 1901.	O.	"
387	Leukemans, Alexander Marinus	16	16 Nov. 1902.	O.	"
388	Linden, Frans van der	488	7 Dec. 1877.	H.	Berehem.
389	Linden, geb. v. Dijk, Melani van der	489	16 Juni 1887.	H.	Meehelen.
390	Logghe, Medard	478	17 Febr. 1878.	H.	Clemaekerke.
391	Logghe, geb. van Almoortele, Salie Louise	479	1 Nov. 1877.	H.	Ostende.
392	Loock, Augustinus Hermanus van	119	7 Oct. 1885.	H.	Houtvenne.
393	Loock, geb. van den Bergh, Rosalia van	120	4 Oct. 1885.	H.	Borgerhout.
394	Loock, Maria Laurentia Joanna Isabella van	121	21 Mei 1909.	O.	Berehem.
395	Loock, Rosalia van	224	24 Sept. 1881.	H.	Houtvenne.
396	Loureys, Maria Catharina	217	11 Juli 1855.	W.	Herenthals.
397	Luifgens, Jozef Jan Gustaaf	225	25 April 1908.	O.	Antwerpen.
398	Maggelet, Desiré	51	4 Sept. 1880.	H.	"
399	Maggelet, geb. van Duijn, Mathilde	52	11 Aug. 1881.	H.	"
400	Maggelet, Guillaume	53	5 Febr. 1906.	O.	"
401	Maggelet, Cornelis	54	6 Oct. 1906.	O.	"
402	Mainlief, Franciscus Raymondus	90	20 Febr. 1850.	H.	Bornhem.
403	Mainlief, geb. de Boeck, Anna Elisabeth	91	6 Jan. 1873.	H.	Boom.
404	Mainlief, Eliza	92	14 Mei 1896.	O.	Antwerpen.
405	Mainlief, Justina Maria	93	9 Mei 1898.	O.	"
406	Mainlief, Maria	94	19 April 1900.	O.	"
407	Mainlief, Henricus Bernardus	95	29 Aug. 1901.	O.	"
408	Mainlief, Karel Jan	96	4 Febr. 1907.	O.	"
409	Mainlief, Lucie	97	8 Juli 1911.	O.	Parijs.
410	Martinet, Jules	398	11 Oct. 1890.	O.	Lier.
411	Martinet, Franciscus	663	7 Oct. 1871.	H.	Antwerpen.
412	Martinet, geb. Beeken, Maria Ludovica	664	30 Juli 1871.	H.	Hasselt.
413	Martinet, Joseph Franciscus	665	21 Jan. 1909.	O.	Antwerpen.
414	Martinet, Joan Marie	666	8 Febr. 1906.	O.	"
415	Martinet, Barth. Franciscus	667	2 Maart 1890.	O.	"
416	Martinet, Theod. Max	668	15 Mei 1901.	O.	"
417	Mebis, Jacobus Matheus Maria	373	24 Oct. 1889.	H.	"
418	Mebis, geb. Swinnen, Theresia	379	28 Jan. 1889.	H.	"

Namen van Belgische vluchtelingen in Veenendaal (col-
lectie Gemeentearchief Veenendaal)

Oud Veenendaal

September 2014

- 29^e jaargang, nummer 3
verschijnt 4 maal per jaar

Afbeelding omslag

De Markt met links de Oude Kerk, rechts de pastorie en in het midden de Wilhelminaboom, circa 1910

REDACTIE

Gert Groenleer
Bas van Kooten
Ineke van Schuppen
Cor Slok
redactie@oudveenendaal.nl

BESTUUR

A. van den Bos, voorzitter
Mevr. S. van Aalderen-van der Gaast, secretaris
H.C. de Kleuver, penningmeester
H. Henzen
A.K. van Kooten
C.J. Slok
Mevr. W. Wienecke-van Schuppen

Secretariaat:

Mevr. S. van Aalderen-van der Gaast
Dijkstraat 119, 3904 DC Veenendaal
Telefoon 0318 54 29 59
info@oudveenendaal.nl

Ledenadministratie:

Mevr. J. Groenleer-de Jong
Driemaster 42
3904 RL Veenendaal
Telefoon 0318 51 82 04
ledenadministratie@oudveenendaal.nl

Financiële administratie:

Berry Henzen
MacBridestraat 51, 3902 KK Veenendaal
Telefoon 0318 52 74 91 (na 19.00 uur)

Werkgroepen en commissies:

A.K. van Kooten
Componistensingel 107, 3906 BV Veenendaal
Telefoon 0318 55 36 44

Documentatiecentrum:

De Cultuurfabriek
Kees Stipplein 78, 3901 TP Veenendaal
Telefoon 0318 58 26 68
documentatiecentrum@oudveenendaal.nl

Openingstijden:

Dinsdag van 13.00 tot 16.00 uur
Donderdag van 13.00 tot 16.00 uur
Zaterdag van 10.00 tot 13.00 uur
Of op afspraak: 06 54 91 19 91

Bank:

IBAN: NL 62 RABO 0 395110106, t.n.v. Historische
Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt € 22,- per jaar.

Losse nummers van dit blad € 7,-.

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Ontwerp, opmaak en druk:

Henzen ontwerp & communicatie, Veenendaal

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN: 0926-2857

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud

54	Om te beginnen De redactie
55	Scheepjeswol (2) G.G. Callenbach
59	Kerkgebouw voor de Christelijk Afscheidenen (1) L.H. Boot
67	Veenendaal tijdens de Grote Oorlog M.J. Helder-Huiting
75	Drie families en de mobilisatie van 1914-1918 C.J. Slok
81	Emigrante naar Suriname E.J. van Beek
82	Uitgelezen G.C. Groenleer
83	De bruid van Christus G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
84	Het laatste woord Het bestuur

Om te beginnen

Honderd jaar geleden brak de Eerste Wereldoorlog uit. In Veenendaal staan we op verschillende plaatsen en momenten stil bij deze tragedie. Ook in dit nummer van Oud Veenendaal schenken we er uitgebreid aandacht aan. Nederland was neutraal, maar de oorlog stopte niet bij de grens en sloeg Veenendaal niet over.

DOOR DE REDACTIE

Veenendaal heeft, het is bekend, in de eerste maanden honderden Belgische vluchtelingen opgevangen en gehuisvest. Maar hoe ging het verder? Margreet Helder belicht de gevolgen van de oorlog voor de inwoners. Bonnen. Overal was gebrek aan en dus ging alles op de bon: voedsel, kleren, brandstof. In een mooi geïllustreerde bijdrage vertelt Cor Slok iets over de gemobiliseerde militairen. Ze verveelden zich en verlangden naar 't Veen.

Schaarste was er ook in en direct na de Tweede Wereldoorlog. Het tweede deel van Gégé Callenbachs serie over Scheepjeswol bestaat grotendeels uit roerende bedankbrieven van werknemers voor ontvangen goederen uit Amerika. We zijn blij met de kerkhistorische tekst van Leen Boot over het kerkje aan de Zandstraat. Wist u dat het daar, na honderdvijftig jaar, nog altijd staat? Deel twee volgt in het decembernummer. Hier vindt u voorts nog een bijdrage van Evert Jan van Beek en de vaste rubrieken met de boeken, de terugblik en het bestuur. Onze oprechte wens is dat u er plezier aan beleeft.

Soms gaat er wat mis. Het bestek rechtsonder op pagina 40 van het juninummer hoort bij de op pagina 38 afgedrukte aanbesteding uit 1808. En Wim Kroesbergen wees ons op een fout in het artikel van Jan Jansen in het maartnummer. In plaats van de laatste regel in de linker kolom op pagina 9 gelieve u te lezen: 'Nog op 26 maart 1945 arresteerde de Geheime Feldpolizei de KP'ers Kees van Hardeveld en Jos van de Loosdrecht. Ondanks wekenlange martelingen door de SD lieten ze niets los over hun kameraden. Op 30 april, negen dagen voor de bevrijding van Veenendaal, werden ze in Fort De Bilt gefusilleerd.' Even terug naar de Eerste Wereldoorlog. Vanaf

24 september is er een tentoonstelling te zien in het museum en het gemeentehuis. Wat u beslist moet noteren is de datum 10 oktober. Dan wordt, ter nagedachtenis aan de Belgische vluchtelingen, op de rooms-katholieke begraafplaats een gedenkbord en in het pand Markt 10 een plaquette onthuld. De bijeenkomst in de Oude Kerk, vanaf 19.00 uur, is voor ieder toegankelijk. Wilt u iets vertellen over vroeger? Heeft u iets geschreven? Is het iets voor het blad? Schrijf, bel of mail ons dan (redactie@oudveenendaal.nl). Een hartelijke groet.

Vluchtelingen op de Suikerrui in Antwerpen, 7 oktober 1914 (Michaël Amara, Piet Chielens en Kristin Van Damme, Exodus, 2014)

Scheepjeswol (2)

De geschiedenis van Scheepjeswol als familiebedrijf in een drieluik. Het eerste deel verscheen in de vorige editie van Oud Veenendaal. Aflevering twee gaat over de Amerikaanse tak van de familie Spruijt die de Nederlandse familie én het personeel van Scheepjeswol hulp bood in de moeilijke jaren direct na de Tweede Wereldoorlog. Hiermee wijken we af van de in het juninummer genoemde volgorde.

DOOR GÉGÉ CALLENBACH

De familie Spruijt leverde veel directeuren voor Scheepjeswol. Een lid van die familie, Frits Spruijt, emigreerde in 1920 naar de Verenigde Staten. Hij trouwde in 1922 met de gefortuneerde Antoinette Naglee Burke (1892-1968), een actieve Quaker. Quakers richtten zich op omvangrijke en internationale hulpverlening.

In 1945 startte Antoinette Spruijt een uitgebreide inzameling in Amerika voor haar Nederlandse familie en de werknemers van Van Schuppen. In januari 1946 arriveerden in Veenendaal grote kisten met kleding, overalls, leer voor schoenen inclusief reservezolen, schoolbenodigdheden (schooltassen, gummetjes, passers en geel papier) en voedsel waaronder blikken shortening waarvan de ontvangers niet wisten dat het bak-en braadvet was.

Ook aan de eigen familie Spruijt werden gebruiks-artikelen gestuurd. Zo waren er bij de kleding twee knickerbockers voor Dirk Spruijt en zijn zwager Bram Frederikse 'voor op de fiets'. Beiden waren toen al in de tachtig.

In het archief van de familie bevinden zich een kleine zestig aandoenlijke brieven geschreven in februari 1946 aan Antoinette Spruijt door arbeiders van de fabriek om haar te bedanken voor de goede gaven. Die brieven geven ook een goed beeld van de barre omstandigheden van de mensen tijdens de oorlog.

De brief hieronder is fictief: hij bestaat uit verschillende fragmenten van echte brieven. Geprobeerd is alle thema's op te nemen die de werknemers van Van Schuppen in hun bedankbrieven hebben aangesneden. Zo ontstaat ook een idee hoe de Veenendaalse fabrieksarbeiders vlak na de oorlog terugkeken op deze jaren.

Veenendaal 8-2-1946.

Hooggeachte Juffrouw / Geachte vrienden en vriendinnen / Hooggeachte Heer Spruijt,

Even wil ik u vr. danken voor wat ge voor ons gedaan hebt. Wij kunnen het niet zoo schrijven als dat we het voelen. Dat daar in de vreemden een is die zich uitslooft tot ons goeddoen. Maar werkelijk hebt U veel goeds gedaan. U kunt niet half vermoeden hoe blij ik was

De aankomst van het transport bij het bedrijf (foto Henk Lamme, collectie Gemeentearchief Veenendaal)

toen mijn man ermee thuiskwam. Van alles wat, en alles waar we zoo hard om verlegen zaten. En hier nog niet te krijgen is. [Mej. Stomphorst]

Hier wil ik dan namens mijn vrouw en kinderen eenige letters schrijven. Wij zeggen U hartelijk dank voor al het goede dat jullie aan ons hebben gedaan. De kinderen wisten niet wat zij zagen toen ik met dat pak thuiskwam. Ten eerste voor het vele ondergoed en voor het klosje garen, de kam enz. Wij kennen jullie wel niet, maar dat hoeft ook niet. [Joh. Diepeveen]

Namens het personeel van de afdeling Pakkamer en Expeditie der N.V. v/h Wed. D.S. v. Schuppen brengen wij U onzen hartelijken dank voor de gezonden goederen. Dat het ons allen van pas kwam zal wel overbodig zijn U te melden. In 5 jaaren zoo goed als niets te kunnen kopen en op heden nog zeer weinig, dan zult U wel kunnen begrijpen dat wij er allen aardig mede gebaat zijn. Bovendien waren er nog verschillende menschen die door het granaatvuur vreeselijk hebben geleden, zoodat die al bijzonder weinig meer hadden. [19 werknemers]

Maar toen we hoorden dat het onder arbeiders verdeeld zou worden, steeg de spanning bij den dag. Maar toen dan eindelijk de dag was aangebroken, steeg de spanning tot haar hoogtepunt, want wij waren allen vol verlangen wat er in het pakket zou zitten, dat kunt U begrijpen. Nou, en toen wij ermee thuiskwamen, moest het gauw opengemaakt om te kijken. (...) Het eten stond op tafel, maar wij vergaten om het te nemen van blijdschap. Zoo was alles koud geworden en onze jongen had zoo'n schik, dat hij tegen zijn moeder zeide: 'Ik lust niet meer, Mama.' [H. Slok]

Na een verschrikkelijken vijf jaar van bezetting met krijgsvolk dat niets liever deed dan van ons te stelen en wegnemen wat er nog te halen was, zijn wij tot diep in onze ziel geroerd bij het zien en ontvangen van heel veel wat door een volk, Uw volk, is gedaan voor het leed van zoo veel menschen te helpen verzachten, waardoor deze menschen zich ook in blijde stemming uiten. Wat een verschil, nemen of geven. [afd. Chef fa. D.S. van Schuppen]

Nieuwe overalls, blijde gezichten (foto Henk Lamme, collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Ja, de tijd gaat nu weer snel. Toen wij onder de mof zaten, o, wat duurden de dagen toen lang. Wij, die nuchtere Hollanders, die dikwijls zoo koud kunnen zijn. (...) Wij konden zoo warm worden, als wij die moffen zagen, ze zagen het zelf ook wel dat ze gehaat waren. We hielden ons altijd maar van den domme. Als ze wat aan ons vroegen, trokken wij de schouders op. We verstonden geen Duitsch. En dan vroegen wij met een stalen gezicht of zij geen Hollandsch konden spreken, want dat dat de wereldtaal was - en dan hadden wij vaak de poppen aan 't dansen. [G. v.d. Poel]

Wij hebben wel een nare tijd meegemaakt in de afgelopen jaren. (...) Daarna een tijd gedwongen arbeid in Duitschland te verrichten, waar wij het natuurlijk niet best gehad hebben. Toen ik na 17 maanden en 10 dagen met verlof naar Holland terug mocht, heb ik die kans goed benut en ben ik meteen ondergedoken. (...) Daarna de 2e evacuatie, die 7 maanden duurde. Wat hebben wij toen naar de bevrijding verlangd! Maar eindelijk brak ook voor ons de tijd aan dat wij Amerikanen en Canadezen de hand konden schudden. Wat een vreugde was 't. In plaats van Duitschers die alles roofden nu onze bevrijders door de straten te zien lopen. Maar het grootste feest voor ons was nog toen wij in Mei 1945 weer naar huis terug mochten. Het schamele beetje dat wij met de evacuatie meegenomen hadden, was nu veel vlugger gepakt dan toen wij gingen, want het ging weer op huis aan. Doch ook daar had de oorlog zijn sporen achtergelaten. Vreselijk zoals alles eruit zag. Alles opengebroken en vernield. Etenswaar wat voor het evacueren zorgvuldig begraven of onder de vloeren verstopt was, was allemaal weg. Kleeden, gordijnen, spiralen, ledikanten, beddegoed en kleeding was bijna huis aan huis weggeroofd. Ook veel meubels waren weg of vernield. [Arnoldus Pik]

Zowel onder- als bovenkleeding was er niet meer. Schoeisel is een puzzel. Als U mijn jongen van 14 jaar zag lopen met zoo'n mooie bruine wollen trui aan die er ook bij zat, dan zou U wel lachen. Hij is er de wereld te rijk mee. Zelf heb ik een nieuwe overall, wat ook reuze was, een bus heerlijk vet, een haarkam die zeer goed te pas kwam. Een klosje garen waar mijn vrouw al druk mee zit te

naaien, een lap flanel, een fijne borstrok voor mijzelf, wat lijfjes voor de vrouw en onderbroeken voor de kinderen, veters voor de schoenen en tandenborstels. [W. v.d. Craats]

What concerned the distribution of this goods: it has been also very successfully. The direction has carry up the distribution at four peoples out of the personal! Although this people do not know everybody, they are better acquainted with the position of the workmen. This men have done their work very well. [J.A. Takken]

Als lid van de verdeelingscommissie had ik het genoeg een van de eersten te zijn die Uw goederen zien mocht. Met verbazing nam ik het in oogenschouw. Mijnheer Callenbach las ons de brief voor die U gestuurd had en gezien de grootte van die plaats waar jullie wonen, is het een geweldige prestatie geweest. (...) Het verdeelen was niet gemakkelijk, maar het was in onze oogen maar een peuleschilletje bij hetgeen jullie verricht hebben. [Cornelis van de Lustgraaf]

Wat mijzelf betreft, ik was zeer voldaan met het mij toegewezen deel omdat ik dat ook alles zoo goed kon gebruiken. Maar nog meer ben ik verblijd over het fijt zelf. U moet weten dat ik voorzitter ben van de afdeling van de Christelijke Textielarbeidersbond en ik daardoor regelmatig in aanraking kom met de menschen uit onze afdeling en dan nog wel eens moet horen dat zij (dat zijn de werkgevers) om de arbeiders zich niet bekommeren. En nu heb ik door deze daad een tastbaar bewijs van de tegenstelling, waar ik nu ook al mijn winst mee heb gedaan. Immers, hier is het nog niet eens de werkgever zelf maar nog maar een zoon en dochter die daar ver van ons verwijderd en zelf zonder zorg aan de arbeiders van hun Vader denken en zich daar zelfs zeer voor interesseren en veel moeite voor getroosten. U gevoeld wel, Mijnheer en Mevr., dat het fijt op zichzelf voor mij van heel veel belang is tegenover de leden van onze afdeling, welke natuurlijk ook hun financieele moeilijkheden hebben in deze barre tijd en de gemoederen wel eens opstandig maken, alhoewel wij lange niet de ongunstigste voorwaarden hebben. [A. v.d. Weerd]

De fabriek gaat uit, 1949 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Onze hartelijke dank voor dit alles, en voor de zelfopoffering. En ook onze directie heeft tijd nog geld ontzien om het maar te doen slagen. Maar bovenal danken wij den Heere God, die uw harten geroerd heeft om dit te doen. Geen zeeën nog oceanen zijn voor Hem een verhindering om Zijn doel te bereiken. Naast U danken wij Hem ootmoedig en buigen wij ootmoedig voor Hem neer die volken en mensenkinderen in Zijn Hand heeft en met hen doet wat Hij wil. [Cornelis van de Lustgraaf]

U schreef: 'Indien wij niets geleerd hebben van deze oorlog, kan het niet lang duren voordat de volgende - en de laatste - komt.' Nu, daar ben ik het roerend mee eens. Want als wij terug zien die tijd die achter ons ligt, moeten wij dan niet zeggen: 'Heere, wat ben je toch lankmoedig geweest dat je ons nog gespaard en gedragen hebt tot deze ure toe.' Moeten we dan niet zeggen: 'Heere, wij zijn het niet waardig geweest.' Want wij waren niets beter dan die duizenden die gevallen zijn in den strijd. Wij doen ook niets anders dan dag in dag uit zondigen tegen een rechtvaardig God in woorden, gedachten en werken. Mochten we

daar nog eens voor leren buigen, voor die troon der genade, mocht dat nog eens een zegen zijn voor U en voor mij. Voor ons land en volk, voor Amerika en het gansche land zou het dan anders zijn, als wij belijden dat God regeert maar niet de mensch. Een arbeider. [Pieter Smit]

Dus we zullen maar hopen dat we zachtjesaan vooruitgaan. Hoewel, als wij ons oor te luisteren leggen naar de stemmen der grooten der wereld, dan mis ik daar de toon van vertrouwen. (...) Want zij zien niet naar Dien hen slaat. Ons volk is ook niets vooruitgegaan. De tijd die achter ons ligt heeft ons heele bestaan ontwricht, maatschappelijk zoowel als geestelijk en zedelijk. Het jonge geslacht vraagt naar brood en spelen. Het is alles

nieuw voor ze, dat trekt en zuigt het. Vijf lange jaren zijn ze gedwongen geweest naar de moffen te hooren. Vijf jaren onderdrukt en nu vrij. En in plaats dat men nu Hem dankt Die te prijzen is in alle eeuwigheid, wil men zichzelf uitleven, wil men niet hooren naar Zijn stem. [G. v.d. Poel]

U schreef dat wij, wanneer we iets speciaals nodig hebben, er gerust om mogen vragen. U moet me niet brutaal vinden, maar ik had graag een paar huiskamerpantoffels. Ik moet voor de tweede maal naar een sanatorium. (...) Ik zit er dringend om verlegen en kan er hier op het ogenblik onmogelijk aan komen. [Dick Willemsen]

Zoals U van Mijnh. Frederikse al gehoord hebt, draaien we op de fabriek al weer. De fabriek is gelukkig intact gebleven en draait nu niet surrogaatrommel, maar met weer de oude wol. [W. v.d. Craats]

Noot van de redactie

Het familiearchief Spruijt is, wat de Scheepjeswolfabriek betreft, in 2013 geschonken aan het Gemeentearchief Veenendaal.

Kerkgebouw voor de Christelijk Afgescheidenen (1)

De bouw van de kerk aan de Zandstraat in 1864

Achter de bebouwing aan de Zandstraat op nummer 39 staat een wat grijs gepleisterd gebouw dat nauwelijks als kerk is te herkennen. Nu is de bestemming ook al 87 jaar pakhuis en daarvan is de opslagruimte ook nog eens in tweeën gedeeld.

DOOR LEEN BOOT

De eerste jaren werd de kerk aangeduid als Christelijke Afgescheiden gemeente, maar na 1869 werd het Christelijke Gereformeerde kerk (de latere Bethelkerk). Die naamgeving kwam voort uit de samenvoeging van twee groepen kerken die na de Afscheiding waren ontstaan. In 1997 verscheen *160 jaar Christelijke Gereformeerde Bethelkerk te Veenendaal*. Het boek beschrijft hoofdzakelijk de kerkelijke geschiedenis en bevat enkele gegevens over het oudste kerkgebouw. Omdat het dit jaar 150 jaar geleden is dat de kerk in de Zandstraat werd gebouwd, is er nu een goede gelegenheid om nog een keer aandacht te schenken aan het gebouw en aan de vormgeving, mede omdat er aanvullende gegevens gevonden zijn in het gemeentearchief.

De Afscheiding van 1834

Koning Willem I, die als prins van Oranje tijdens de Franse overheersing (1795-1813) lange tijd in Engeland had gewoond, wilde in Nederland de Nederduitsch Gereformeerde Kerk naar Engels model omvormen tot staatskerk. Dat betekende dat hij de Dordtse Kerkorde (DKO), opgesteld tijdens de Synode van Dordrecht (1618-1619), wilde opheffen. In 1816 stelde een hoge ambtenaar op verzoek van de koning het Algemeen Reglement op dat de Dordtse Kerkorde moest vervangen. In dit reglement werd geen uitspraak gedaan over de officiële leer van de Gereformeerde Kerk, hoewel daar van verschillende kanten wel op aangedrongen werd. Dit verzoek was begrijpelijk, want in wezen betekende het dat

zo de leervrijheid werd toegelaten in de kerk. Tegelijk werd ook de naam veranderd in Nederlandse Hervormde kerk.

Langzaam maar zeker namen de bezwaren tegen deze 'omwenteling' toe. Het was dominee Hendrik de Cock die op 13 oktober 1834 met zijn kerkenraad overeenkwam om de Acte van Afscheiding en Wederkeer op te stellen. Aanvankelijk werd de Afscheiding gezien als een storm in een glas water, veroorzaakt door enkele jonge, onervaren predikanten. Het tegendeel bleek waar te zijn. Aan het eind van 1835 waren er in heel

Het kerkgebouw in 2011 (foto Leen Boot)

het land al tachtig afgescheiden gemeenten en een jaar later was dat aantal al opgelopen tot honderdachtendertig.

De samenkomsten van de afgescheidenen werden door de regering verboden. Om het verbod kracht bij te zetten werd het leger ingeschakeld. Soldaten werden bij voorkeur bij afgescheidenen ingekwartierd. Bij overtreding van het verbod werden goederen verbeurdverklaard en boetes opgelegd en gevangenisstraffen waren geen uitzondering. Ook dominee De Cock bracht enkele maanden in de gevangenis door.

Om de afgescheidenen te kunnen vervolgen, gebruikte men het Lijfstraffelijk Wetboek. Dat was de zogenaamde Code Pénal, een wet uit de Franse tijd die nog steeds van kracht was. De staatsraad, gouverneur van de provincie Utrecht maakte er ook gebruik van. In een brief over de bijeenkomsten schreef hij onder meer:

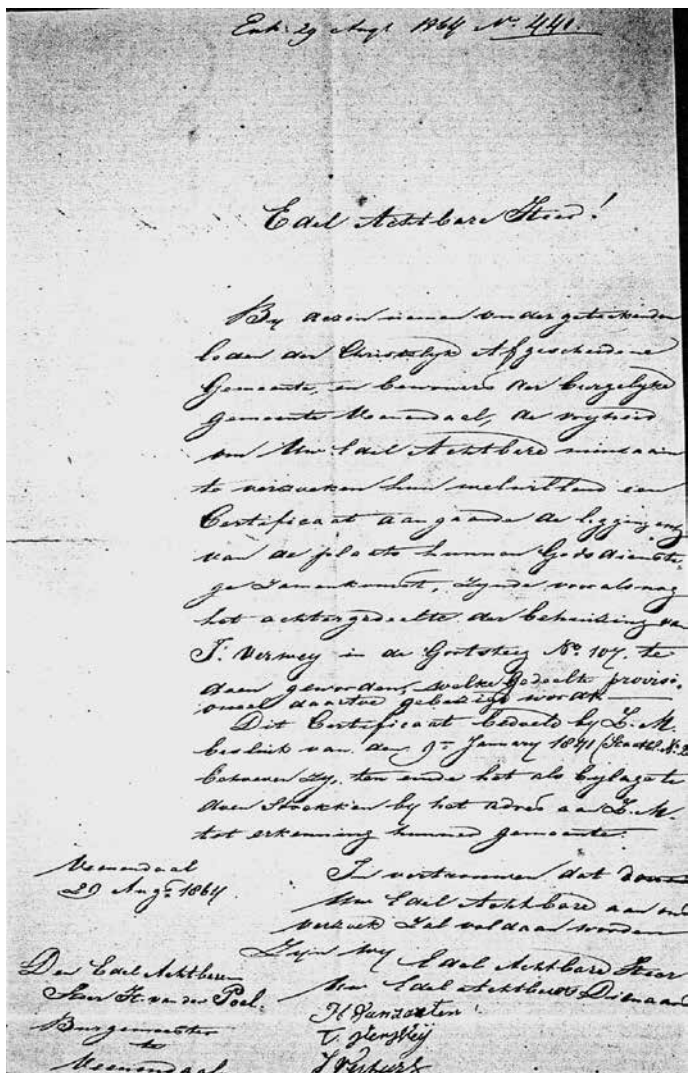
'Die algemeene voorschriften in art. 291 en volgende van het bestaande Strafrechtboek vervat en de toepassing derzelve is nog onlangs aanbevolen. Daaruit volgt dat geene gemeenschappelijke bijeenkomsten zoo als die in gemeld artikel 291 zijn aangeduid, en dus ook over Godsdienstige onderwerpen, door meer dan twintig personen mogen gehouden of geduld worden anders als op bekomen toestemming van het Gouvernement en dat wanneer die toestemming niet verkregen is de bijeenkomsten (van welk eenen aard ook overigens) wanneer zij een of ander der onderwerpen betreffen in het gemeld artikel opgenoemd, moeten worden tegengegaan.'

Het betekende dat samenkomsten van meer dan twintig personen verboden waren. Pas na de

troonsbestijging van koning Willem II in 1840 kwam er een einde aan de vervolgingen van de afgescheidenen.

De Afscheiding te Veenendaal

De Afscheiding kwam hier maar langzaam op gang. De eersten die zich in Veenendaal afscheidten van de Hervormde kerk waren Hendrik van der Biezen en zijn broer Gijsbert met hun gezinnen. In 1835/36 kwamen tussen de tien en zestien personen bij elkaar in een huis van een van de afgescheidenen. Omdat er niet meer dan twintig

De brief van de afgescheidenen aan de burgemeester, 1864 (Gemeentearchief Veenendaal, Archiven gemeente Veenendaal 1811-1941)

personen bij elkaar mochten komen, werden de bijeenkomsten op diverse locaties gehouden, veelal in schuren, bijgebouwen of bij een van de leden thuis. Er werd hierop streng gecontroleerd. Dat blijkt uit een schrijven wederom van de staatsraad, gouverneur aan de burgemeester van Veenendaal:

‘Ik heb tot mijn leedwezen uit uwen brief van 24 februari l.l. no. 83 vernomen, dat ook in uwe gemeente onwettige godsdienstige bijeenkomsten plaats hebben. Het is buiten alle twijfel dat dezelve behooren te worden geweerd, doch alvorens de wettelijke voorschriften toe te passen, zou ik Uwe Edele in voorstel geven Hendrik van der Biezen en andere voornaamste hoofden der vereeniging ernstig te waarschuwen dat zij en al degenen die dezelve houden en bijwonen zich aan eenen correctionele vervolging blootstellen en met raadgeving zich mitsdien daarvan te onthouden.’

Na verloop van tijd kwam er een min of meer vaste vergaderplaats. Eerst in een huis van Hendrik van der Biezen aan het Zand en later bij T. Verweij in de Gortsteeg, de latere Gortstraat. Blijkbaar hield men zich streng aan de beperkingen die waren opgelegd. De wettelijke voorschriften logen er niet om.

Een strijdpunt bij de afgescheidenen was het aanvragen van de zogenaamde erkenning door de koning. In eerste instantie richtte men een verzoek aan de burgemeester om de plaats van samenkomst formeel vast te leggen en met het oog op deze erkenning. Tevens zal de voorgenomen bouw van een kerk hierin een grote rol hebben gespeeld. Dat blijkt wel uit het vervolg. Het volgende schrijven werd gericht aan de burgemeester van Veenendaal:

‘Edel Achtbare Heer!

Bij dezen nemen ondergeteekenden, leden der Christelijk Afgescheidene Gemeente en bewoners der burgerlijke gemeente Veenendaal, de vrijheid om Uw Edel Achtbare minzaam te verzoeken hun welwillend een certificaat aangaande de ligging enz. van de plaats hunner Godsdienstige zamenkomst, zijnde voortsnog

het achtergedeelte der behuizing van T. Verweij in de Gortsteeg No. 107, te doen geworden; welk gedeelte provisioneel daartoe gebezigd wordt. Dit certificaat, bedoeld bij Z.M. besluit van den 9^{den} Januarij 1841 (Staatsbl. N°. 2), behoeven zij ten einde het als bijlage te doen strekken bij het adres aan Z.M. tot erkenning hunner gemeente. In vertrouwen dat door Uw Edel Achtbare aan ons verzoek zal voldaan worden zijn wij, Edel Achtbare Heer, Uw Edel Achtbare Dienaars, H. van Zanten, T. Verweij, J. Verburg.

Veenendaal, 29 Augs. 1864

Den Edel Achtbaren Heer H. van der Poel, Burgemeester te Veenendaal.’

Het antwoord van de burgemeester luidde als volgt:

‘Gezien de aanvraag van 29 Augustus 1864 gedaan door H. van Zanten, T. Verweij, J. Verburg, zich noemende leden der Christelijke Afgescheidene gemeente, zijnde de twee eerstgenoemde inwoners dezer Gemeente en op het bevolkingsregister als tot dat kerkgenootschap behorende vermeld, terwijl de laatstgemelde alhier niet woonachtig is; waarbij zij verzoeken dat hen moge uitgereikt worden het certificaat van Z.M. besluit van 9 Januarij 1841; (...)

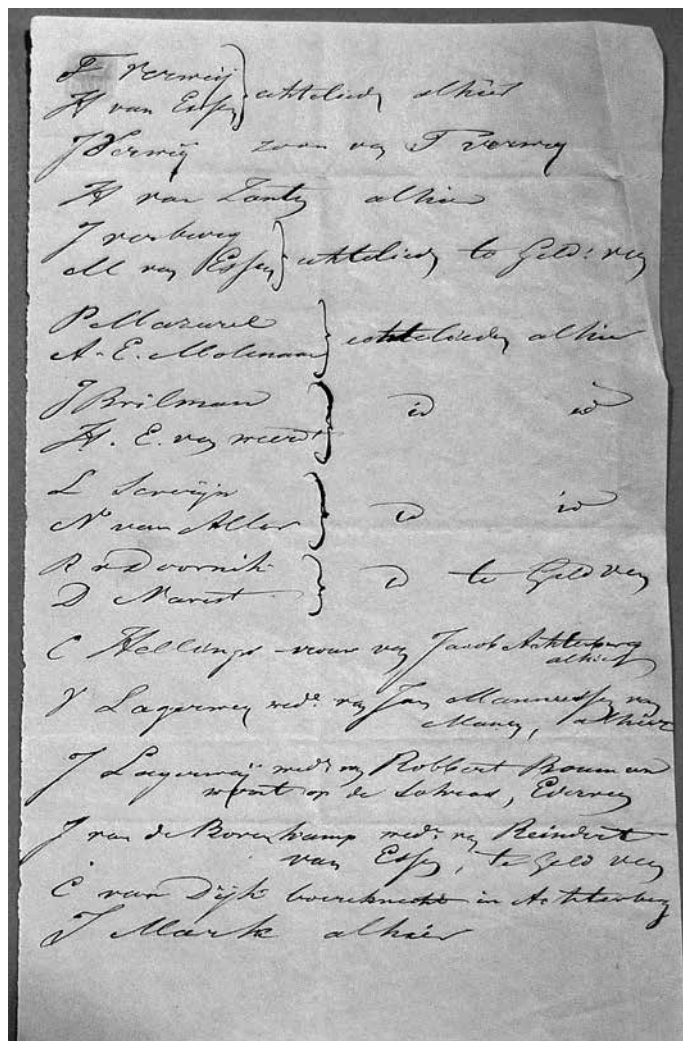
Gelet op dat besluit verklaart dat het gebouw waarin thans hunne Godsdienstige samenkomsten provisioneel gehouden worden, bestaat uit eene schuur gelegen achter de huizinge van bovenvermelde T. Verweij gelegen in de Gortsteeg binnen deze Gemeente en hem toebehoorende, dat de ligging van deze schuur geen bezwaar oplevert tegen het houden van Godsdienstige bijeenkomsten, dat hetzelfde op meer dan de bij de brief van 10 September 1853, Staatsblad No.102, voorgeschreven afstand der andere kerkgebouwen gelegen is en dat met het gebruik geene hinder voor andere Godsdienstige gezindheid of stoornis der publieke orde en veiligheid te achten is.

Veenendaal den 7^{den} September 1864.

De Burgemeester, H.G. v.d. Poel.’

Nu bij de gemeente formeel de vergaderplaats was vastgelegd, kon men overgaan tot het aanvragen van de erkenning door de koning.

Bijgaand een gedeelte van de brief waarin twintig leden de aanvraag indienden.

De namen van de ondertekenaars van de brief aan de koning, 1864 (Gemeentearchief Veenendaal, Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941)

T. Verweij en H. van Essen, echtelieden alhier
 J. Verweij, zoon van T. Verweij
 H. van Zanten, alhier
 J. Verburg en M. van Essen, echtelieden te Geldersch Veenendaal
 P. Mazurel en A.E. Molenaar, echtelieden alhier
 J. Brilman en H.E. van Weerdt, idem
 L. Severijn en N. van Aller, idem
 R. van Doornik en D. Navest, echtelieden te Geldersch Veenendaal

C. Hellinga, vrouw van Jacob Achterberg, alhier
 V. Lagerweij, weduwe van Jan Mannussen van Manen, alhier

J. Lagerweij, weduwe van Robbert Bouman en woont op de Schras, Ederveen

J. van de Bovenkamp, weduwe van Reindert van Essen te Geldersch Veenendaal

C. van Dijk, boereknecht in Achterberg

J. Mark, alhier

De afwikkeling van deze verzoeken werd door de koning gedelegeerd aan het ministerie voor de Hervormde Eredienst, dat was ingesteld door koning Willem I. Dit was het antwoord:

'Afschrift Ministerie van Justitie, Afdeeling Hervormde Eeredienst, N°. 11.

De Minister van Justitie. Ingevolge machtiging des Konings betrekende op een bij marginale dispositie van 12 September I.I., N°. 29, gerenooijeerd adres met bijlage van T. Verweij c.s., bewoners der Gemeenten Utrechtsch Veenendaal, Geldersch Veenendaal, Ede en Rhenen, strekkende tot kennisgeving dat adressanten zich hebben vereenigd tot eene Christelijke Afscheidene gemeente te Utrechtsch Veenendaal en om te verzoeken dat die gemeente door de Regeering wordt erkend;
 Gelezen het ter zake ingekomen

rapport van den Heer Commissaris des Konings in de provincie Utrecht d.d. 20 October I.I., N°. 2 Az en bijlage;

Overwegende dat door aanwijzing van het reglement op het bestaan der gemeente en zooveel betreft de plaatsing der kerk door de overlegde verklaring aan den Burgemeester der Gemeente Veenendaal, provincie Utrecht, d.d. 7 September I.I., is voldaan aan de eischen van art. 1 en 7 der wet van 10 September 1853 (Staatsblad 102);

Geeft aan T. Verweij c.s. voornoemd te kennen dat het door hen gegeven berigt bij de Reegering in verband met de bepalingen der evengemelde wet van 10 September 1853 wordt aangenomen als kennisgeving van het bestaan eener Christelijke Afscheidene gemeente te Veenendaal, provincie Utrecht. Deze dispositie zal worden gezonden aan Adressanten en afschrift tot kennisgeving aan den Heer Commissaris des Konings in de provincie Utrecht.

's-Gravenhage, 25 October 1864. De Minister voornoemd, namens den Minister de Administrateur voor de Zaken der Hervormde Eeredienst enz. (get.) H.J.Spijker.

Voor overeenkomstig Afschrift de Administrateur voornoemd (get.) H.J.Spijker.

Voor copie conform de Griffier der Staten van Utrecht.'

Sinds 25 oktober 1864 was het bestaan van een Christelijke Afscheiden gemeente in Veenendaal dus een feit. De gemeente bestond uit zevenenveertig leden inclusief zevenentwintig kinderen. Door de erkenning kwam de weg vrij voor de bouw van de kerk. Het is opvallend dat al, vooruitlopend op de erkenning, bouwgrond was aangekocht aan de Zandstraat. Uit een onderhandse akte blijkt dat Willem Achterberg op 5 februari 1864 grond verkocht aan de Christelijke Afscheiden gemeente.

'Ik, ondergetekende, Willem Achterberg, fabriceur in wol, woonende te Veenendaal Stichts, bekenne door dezen te hebben verkocht en alsnu onder belofte (...) te cedeeren en af te staan aan Hendrik van Zanten, Teunis Verweij en Jacobus Verburg, beide eerstgenoemde woonende te Veenendaal Stichts, laatstgemelde woonende te Veenendaal Geldersch, welke deze verkooping bij medeondertekening dezes, eerstgemelde als ouderling en de beide laatstgemelde als diaconen der Christelijke afscheidene Gemeente alhier, in koop aanneemen:

Een huis, erve en tuin, staande en gelegen te Veenendaal Stichts, bekend bij het Kadaster der Gemeente Sectie B N°. 325 huis, groot 1 roede, 52 ellen en 325bis weg 72 ellen en N°. 326 tuin 1 roede, 72 ellen, zijnde erfpachtplichtig aan

de Heer Cornelis Brinkhuis, wethouder dezer Gemeente de somma van vijf gulden, jaarlijks verschepende iedere jaar den 22sten Februarij ingevolge erfpachtcontract in dato den vijfden Februarij achttienhonderddrieënzestig en zulks op de volgende voorwaarden.' (...)

Het kerkgebouw van de afgescheidenen

In de eerste periode was bij de afgescheidenen van een herkenbaar kerkgebouw nog geen sprake, omdat openbare kerkdiensten niet getolereerd werden. Daarna werden ze langzamerhand erkend en na verloop van tijd werd de bouw van kerken toegestaan, maar die moesten zo min mogelijk opvallen. Kerken werden daarvoor gebouwd achter bestaande bebouwing op een inpandig terrein, slechts bereikbaar via een gang of een poort. Ook kwamen er kerken achter een woonhuis met een gevel in de straatwand die alleen herkenbaar was aan de toegepaste kerkvensters.

Zo'n situatie verschilt in feite niet van die van sommige schuilkerken van Katholieken, Luthersen, Doopsgezinden of Remonstranten uit de 17de of 18de eeuw. Soms vond ook de bouw plaats aan de rand van een dorp of zelfs in het vrije veld, maar dan was het gebouw ook bestemd voor de omliggende dorpen. Na circa 1850 was er geen belemmering meer in de locatie en de omvang van de kerkgebouwen.

Het kerkgebouw voor de afgescheiden gemeente te Veenendaal werd gebouwd achter een huis aan de Zandstraat (nu nummer 39) met een ruime toegang via een brede gang tussen de huizen. Dit gaf al vroeg aanleiding tot het vastleggen van het recht van overpad. In de bewuste akte werd dat recht als volgt omschreven:

(...) 'dat de contractanten ter andere zijde het recht van overgang en den uitweg zullen hebben eeniglijk voor hunne godsdienstoefening, ten welke mede zijlieden in hunne te bouwen kerk eene deur zullen mogen plaatsen aan de westzijde van hun gebouw om te dienen tot in- en uitgang bij iedere te houden godsdienstoefening. Dat het recht van ingang zoolang zal mogen geschieden als het gebouw tot eene Chr. afgescheiden gemeente zal worden gebruikt en alsoo

Besp. 29 October 1864 N. 528.

Den Edel achtbare Heer en Leden
van het Gemeente Bestuur van Stichts
Veenendaal
Edel achtbare Heeren

Door Uden heb ik de eer U.E. A. mede te
deelen dat wij voornemens zijn. Los de
Heere wil op Zondag den 30 Oct. a.S.
de Christelijke Afgescheiden Gereformeerde
kerk alhier te opene des morgens om
half tien Ure, tot welke plegtigheid wij
beleefdelijk de Eryheid nemen U.E. A.
dat te nodigen!

Hopen de op de eer van U.E. A. tegenwoordigheid
noem u. my

Samens het bestuur der Chr. Afg. kerk.
alhier Edel achtbare Heeren

Wij Dienst. wil: Dinaas

H. Van Zanten ouderling

Veenendaal den 29 October 1864

Verdoenda ter Land Lending

bij eenige verandering, hoe ook genaamd, duidelijk door de contractanten ter eener zijde hunne erve of rechtverkrijgende, dezès rechts zal mogen worden ingetrokken en belet.'

De contractanten waren Teunis Verweij, Hendrik van Zanten en Jacobus Verburg en dat waren tevens de eerste kerkenraadsleden. De akte was van 30 augustus 1864, maar werd pas dertig jaar later, op 11 april 1894, geregistreerd te Rhenen. Vanwege de later te behandelen uitbreiding van het kerkgebouw komt het stuk ook ter sprake in de kerkenraadsnotulen.

Waarom werd nu juist op deze plaats een kerk gebouwd? Archiefgegevens geven hierover geen uitsluitsel. Een bouwvergunning was in 1864 nog niet nodig en in het gemeentearchief is ook geen melding van de bouw te vinden. Het is voorts niet duidelijk of er een architect werd ingeschakeld. Mogelijk was het een timmermansontwerp, maar tekeningen zijn niet gevonden.

Merkwaardig is dat op de dag van de erkenning, 25 oktober 1864, de kerk al grotendeels klaar moet zijn geweest, want op 30 oktober werd het gebouw in gebruik genomen. Het gemeentebestuur kreeg hiervoor een uitnodiging, waar overigens geen gebruik van werd gemaakt.

'28 October 1864, N°. 528
Den Edelachtbare Heer en Leden van het Gemeentebestuur van Stichts Veenendaal.

Edelachtbare Heeren,
Door dezen heb ik de eer U E.A. mede te deelen dat wij voornemens zijn, zoo de Heere wil, op Zondag den 30sten October a.s. de Christelijke Afscheiden Gereformeerde kerk alhier te openen des morgens om half tien ure, tot welke plegtigheid wij beleefdelijk de vrijheid nemen U E.A. uit te nodigen.
Hopende op de eer van U E.A. tegenwoordigheid noem ik mij,
Namens het bestuur der Chr. Afg. kerk alhier, Edelachtbare Heeren,
Uw dienstwillende Dienaar, H. van Zanten, ouderling.
Veenendaal, den 29sten October 1864.
Verzoekende ter rondzending.'

Het ging om een rechthoekig gebouw, een zogenaamde zaalkerk, met een breedte van 7.60 meter en een lengte van circa 14 meter; een vorm die veel gebruikt werd voor afgescheiden kerken. De kerk lag verscholen achter de bebouwing. Het geheel werd opgetrokken in een rode baksteen. In de lange gevels werden gietijzeren halfronde vensters aangebracht, die duidelijk als kerkramen herkenbaar waren.
Inmiddels was het al gebruikelijk dat afgescheiden kerken in het zicht gebouwd mochten worden en duidelijk als kerken herkenbaar waren in de dorpen en steden. Waarom in Veenendaal de kerk nog werd 'verstopt' achter de bebouwing, is niet duidelijk geworden uit dit onderzoek.

FAMILIENAAM. (Familiennaam der vrouw.)	VOORNAMEN. (Voluit geschreven.)	Gedachte (m. vrouwel.) (v. vrouwel.)	Betekking van elken persoon tot het hoofd van het gezin (Niet in de rechte van de dierlijke familie.)	Dagtekening en Jaar der Geboorte.	GeBOORTEPLAATS. (Met aanteekening der plaatsen voor slooelingen, van het land voor vreemdelingen.)	BURGERLIJKE STAAT. H. (staand.) V. (welke staat.) S. (geboorte van een vrouw.)	Veranderingen en hare Dagteekening.	Kerk- gemeenschap.	Ambt, Hoofberoep of Beroep, waarvoor men het hoofd is aangelegen.	Huizing. (Straat, gracht enz., wijk, huisnummer.)	Dagteel en Jaar de vestig in Geme
3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
Verweij	Teunis	m.	hoofd	3. April 1864	Rhenen Elten	k.			Opstelt Kegemeent	Gortsteeg	
Eijzen/Van	Heeltje	v.	vrouw	12. Decem. 1872	Eden Geldern	k.		id.	id.	B. 104. k.	
Verweij	Jans	m.	zoon	12. Decem. 1842				id.			
Verweij	Constance	v.	dochter	2. Octob. 1842				id.			
Verweij	Reintje	v.	id.	14. Septem. 1843				id.			

Het gezin van de Christelijke Afscheiden koopman Teunis Verweij uit de Gortsteeg in het bevolkingsregister van Veenendaal 1860-1870. Inwonend was sinds 1868 de godsdienstonderwijzer Roelof Versseveld uit IJsselmonde (Gemeentearchief Veenendaal, Archiefv gemeente Veenendaal 1811-1941)

Veenendaal tijdens de Grote Oorlog

Alles op de bon:

Een bon voor thee, een bon voor koffie

Een bon voor karnemelkse pap

Een bon voor vet, een bon voor grutten

Een bonnetje bij elke hap.

DOOR MARGREET HELDER

Zo begint een straatlied dat tijdens de Eerste Wereldoorlog werd gezongen. Het geeft de problemen aan waarmee de Nederlandse bevolking kampte. Er was schaarste, niet alleen aan voedsel maar ook aan brandstof, huishoudelijke artikelen en kleding. De problemen ontstonden in de loop van de oorlog die op 28 juli 1914 begon na de moord op de Oostenrijkse troonopvolger Frans Ferdinand en zijn vrouw in Sarajewo, de hoofdstad van Bosnië. De moordenaar was de Bosnisch-Servische nationalist Gavriilo Princip.

De schoten in Sarajewo (14-18, *De Eerste Wereldoorlog*, 1, 1975)

Oostenrijk-Hongaarse troepen vielen daarop Servië binnen. Rusland, dat Servië steunde, mobiliseerde zijn troepen, waarna Duitsland, de bondgenoot van Oostenrijk-Hongarije, de oorlog verklaarde aan Rusland. In de veronderstelling dat Frankrijk de kant van Rusland zou kiezen, verklaarde Duitsland de oorlog aan Frankrijk. Om in Frankrijk te komen, moesten de Duitse troepen door België trekken. De Belgen protesteerden, maar de Duitsers trokken zich daar niets van aan. Zij trokken op 4 augustus de grens met België over, waarna Engeland de oorlog verklaarde aan Duitsland.

Hamsteren

Nederland bleef neutraal. Dat betekende niet dat de oorlog aan de bevolking voorbijging, integendeel. Toen eind juli een gewapend conflict tussen Oostenrijk en Servië onafwendbaar leek, begon de Nederlandse bevolking te hamsteren. Huisvrouwen haalden de kruidenierswinkels leeg en hun echtgenoten stoven naar de bank om hun spaargeld op te halen. De bezitters van effecten boden hun waardepapieren ver onder de werkelijke waarde te koop aan. Om verdere ontreddering te voorkomen, nam minister Treub van Landbouw, Nijverheid en Handel direct een aantal maatregelen. Zo vaardigde hij wetten uit om de uitvoer van bepaalde goederen en goud te verbieden en om levensmiddelen aan maximumprijzen te binden ter voorkoming van prijsopdrijving. Een van die wetten was de Levensmiddelenwet, die burgemeesters de bevoegdheid gaf om levensmiddelen, grondstoffen, huishoudelijke artikelen en brandstof in beslag te nemen en aan de bevolking ter beschikking te stellen tegen door

de overheid bepaalde prijzen.

Op 10 augustus werd het Nationaal Steuncomité opgericht, dat bedrijven die in moeilijkheden kwamen bijstand verleende. Via plaatselijke afdelingen ontstond een wijdvertakte hulporganisatie. Ook in Veenendaal werd een afdeling opgericht, die steun bood aan noodlijdende bedrijven en werkverschaffingsprojecten opzette. Zo werd de sloot in het Kostverloren door werklozen gedempt en een riool aangelegd en werden verschillende wegen verbeterd.

Mobilisatie

Nadat Oostenrijk de oorlog aan Servië had verklaard, riep de Nederlandse ministerraad op tot de mobilisatie van de land- en zeemacht. De soldaten werden ondergebracht in leegstaande fabrieken, kazernes of schuren. Vanuit Veenendaal vertrok een groep dienstplichtige militairen naar allerlei plaatsen in Nederland, van Leeuwarden tot Tilburg. Een aantal soldaten vond onderdak in de Weeshuiskazerne in Naarden.

Niet iedereen had even veel zin om zich te melden. Sommige mannen probeerden ziekten of gebreken voor te wenden om aan de dienstplicht te ontkomen. Er waren zelfs mensen die hen daarbij behulpzaam waren, tegen betaling uiteraard. De regering liet affiches verspreiden met de waarschuwing zich niet in te laten met zulke personen. Wie zich opzettelijk ongeschikt voor militaire dienst liet maken, riskeerde een gevangenisstraf van maximaal twee jaar.

De dienstplichtige militairen brachten hun dagen door met het houden van lange dagtochten om hun conditie te verbeteren, wachtlopen, poetsen en het in orde brengen van hun uitrusting. Al snel sloeg de verveling toe. Gelukkig kreeg elke militair af en toe verlof en bestond de mogelijkheid om extra verlof te vragen, bijvoorbeeld om

thuis te helpen met veldarbeid. Zo kreeg F. van Ravenswaaij op 28 juni 1915 toestemming om elf dagen thuis te helpen om het hooi binnen te halen.

De gemeente Veenendaal zorgde voor de gezinnen van de gemobiliseerde soldaten die kostwinner waren. Zij kende de achterblijvende gezinsleden een vergoeding toe, maar omdat die vaak lager was dan wat de kostwinner had binnengebracht, konden veel gezinnen daarvan niet rondkomen. Talrijk zijn dan ook de verzoeken om (extra) bijstand. Er waren schrijnende situaties

Het voorwenden van gebreken werd streng gestraft, 1916 (*Gemeentearchief Veenendaal, Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 464*)

bij, zoals van de 75-jarige Aart Weppelman, die in juli 1915 liet weten al een jaar van inkomsten verstoken te zijn omdat zijn zoon gemobiliseerd was. Aart was zelf niet tot werken in staat en afhankelijk van wat zijn zoon binnenbracht. Het gemeentebestuur probeerde zo veel mogelijk de nood te lenigen, maar had door de sterk gestegen uitgaven niet de mogelijkheid alle verzoeken

in te willigen.

Belgische vluchtelingen

De gemeente Veenendaal droeg niet alleen de zorg voor de gezinnen van de mannen die gemobiliseerd waren, maar ook voor de Belgische vluchtelingen. Nadat de Duitsers België binnengevallen waren, vluchtten honderdduizenden Belgen naar Nederland. Elke gemeente moest een aantal vluchtelingen opvangen, en zo kwamen er meer dan 1200 ontheemden naar Veenendaal. Zij werden ondergebracht in fabrieken, scholen en bij particulieren. Het steuncomité voorzag hen van voedsel.

De meeste vluchtelingen bleven niet lang. Reeds op 12 oktober 1914 begonnen de onderhandelingen tussen de Duitsers en de Belgische overheid over de terugkeer. Eind november 1914 waren de meeste vluchtelingen weer vertrokken. Een enkeling bleef hier wonen. In 1916 verbleven er nog 25 Belgen in Veenendaal.

Vorderingen

Om aan voldoende paarden te komen, besloot de regering in het najaar van 1914 over te gaan tot het vorderen van paarden. Elke gemeente ontving een brief met de vraag of er paarden geleverd konden worden voor het leger. De eigenaren kregen een vergoeding. Veenendaal leverde veertien paarden. In de jaren die volgden werden de inwoners nog enkele keren opgeroepen om

paarden af te staan aan het leger.

In mei 1915 liet de rijksoverheid de gemeente Veenendaal weten dat de wol van de schapen die in juli geschoren werden, gevorderd werd. De leveranciers van wol kregen daarvoor betaald. Op speciaal daartoe gedrukte briefjes werd bijgehouden wie wol inleverde en om hoeveel kilo het ging, zodat iedereen de vergoeding kreeg waar hij recht op had.

In diezelfde maand mei ging de regering ook over tot de vordering van trekhonden. Ongeveer twintig inwoners van Veenendaal kregen een brief met de opdracht hun hond te laten keuren om te zien of die geschikt was voor het leger. Slechts twee inwoners kwamen met hun hond naar de keuring. Alle andere eigenaars lieten bij controle weten dat ze al langere tijd geen trekhond meer hadden. De agent die de controle uitvoerde liet het maar zo, al zal hij zich wel afgevraagd hebben waar opeens al die honden gebleven waren. Bij de vordering van auto's ging het ook zo: wolfabrikant Van Woudenberg, de enige wiens auto gevorderd zou worden, had hem net verkocht toen een agent bij hem aan de deur kwam. In 1918 werden er drie auto's gevorderd. De eigenaren moesten ze afleveren op het Vredenburg in Utrecht. Ook vaartuigen werden gevorderd. Wie in het bezit was van een schouw of een aak, moest dat kenbaar maken op het gemeentehuis. Zelfs bomen ontkwamen niet aan de vorderings-eisen van de regering. Door het stijgend tekort

Overspel of koppelaarij	?	?	Marian Philomena van Golen, geb. te Borgerhout, den 30 Oktober 1882. echtgenote van van Golen, wonende Wijk. Stad te Veenendaal (Belgische vluch- telinge.)	Maarssen
----------------------------	---	---	--	----------

Inschrijving van een proces-verbaal tegen een Belgische vluchteling wegens overspel of koppelaarij, 1916 (Gemeentearchief Veenendaal, Archiven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 2539)

aan brandstof liet de overheid in februari elke gemeente inventariseren hoeveel platanen en esdoorns er in de tuinen en langs de openbare wegen stonden. Die bomen zouden omgehakt worden en het hout kon in het leger als brandstof dienen. In Veenendaal waren geen esdoorns en platanen, maar wel notenbomen, die in het laatste oorlogsjaar opgeëist werden. De drie inwoners die aangaven dat ze een notenboom in hun tuin hadden, kregen een vergoeding.

Commissies

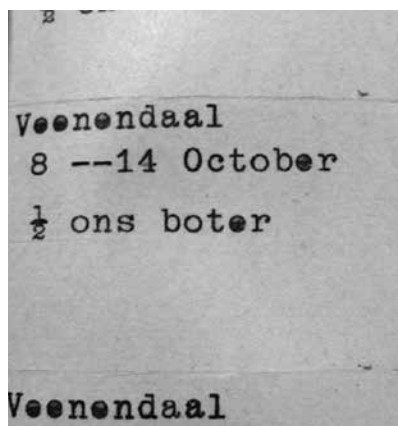
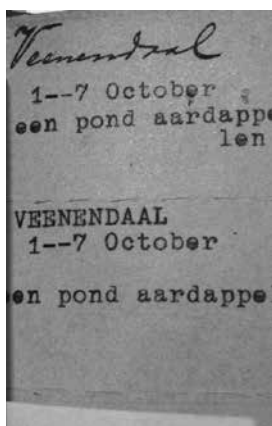
Naarmate de oorlog langer duurde, werden de gevolgen duidelijker merkbaar. Nederland was, omdat het arm was aan grondstoffen, aangewezen op import vanuit overzeese gebieden. In het najaar van 1914 werd het Noordzeegebied tot oorlogsgebied verklaard. De Britse marine legde er mijnenvelden. De Duitsers reageerden op deze maatregel door het inzetten van duikboten. De meeste artikelen werden tot contrabande verklaard. Dat hield in dat ze door de oorlogvoerende mogendheden in beslag genomen konden worden. Graan bijvoorbeeld, dat uit Amerika kwam, en veevoer en meststoffen. Een en ander betekende dat de import steeds meer stagneerde.

Landbouwproducten moesten in Nederland blijven en werden ver beneden de productieprijs voor het binnenland beschikbaar gesteld. Zo werd rogge-meel voor *f* 9,- per 100 kilo aan de gemeenten geleverd door roggecommissies. Er waren in de eerste twee oorlogsjaren al heel wat commissies opgericht. In totaal zouden er tussen 1914 en 1918 ruim driehonderd landelijke commissies en bureaus in het leven geroepen worden en daarnaast opereerden nog tal van plaatselijke instellingen. De toenemende bemoeienis van het lokaal bestuur met het sociale en economische leven, vooral in de grote steden, waar voor de Eerste Wereldoorlog al sprake van was, zette zich tijdens de oorlog in versterkte mate voort.

Broodkaarten

In de loop van 1915 kwam er steeds meer schaarste. Producten werden daardoor duurder. In 1916 besloot de regering daarom over te gaan tot voedseldistributie. Er werd een wet uitgevaardigd, de Distributiewet, waardoor diverse voedingsmiddelen eerlijker over de bevolking werden verdeeld. De overheid stelde voor deze producten maximumprijzen vast. De gemeenten kregen een belangrijke rol bij de uitvoering van de wet. Zij moesten berekenen wat hun inwoners nodig hadden en dit doorgeven aan het landelijke distributiekantoor, dat ervoor zorgde dat de goederen geleverd werden - als ze voorradig waren.

Voor elke inwoner van Veenendaal kwam er zo wekelijks een tijdlang 3½ kilo aardappels binnen, 1 ons erwten en 1 ons bonen, 4 ons spek, 7 ons rijst, gort of havermout, 3½ liter melk, 4 ons suiker, 2 ons kaas, 50 gram margarine en wat vet. De bestelde voedingsmiddelen laten zien dat aardappels het hoofdbestanddeel van de warme maaltijd vormden. Daarnaast at men erwten, bonen of groenten uit de eigen tuin en als men het kon betalen een stukje spek. De suiker, voor ons doen een grote hoeveelheid, werd in de pap, de koffie en als broodbeleg gebruikt. De gemeentebesturen stelden hun inwoners bonnen ter beschikking, waarmee ze een bepaald artikel in de winkel konden kopen. Zo kwamen er brood-

Bonnen voor aardappelen en boter, 1916 (Gemeentearchief Veenendaal, Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 334)

haver-mout-, melk- en spekkaarten. Ook groene zeep en brandstof gingen op de bon.

paalde bon en tevens om welke hoeveelheid het ging. Zogende moeders kregen een aanvullingsbroodkaart op vertoon van hun trouwboekje. Elke kaart had een andere kleur, en dat was nieuw in een tijd waarin alleen nog wit papier gebruikt werd. Met de bonnen ging men naar de leveran-

cier, die de producten die gedistribueerd werden alleen mocht leveren na ontvangst van de juiste bonnen. De bonnen die de leverancier ontving moest hij op maandagmorgen inleveren bij het distributiekantoor. Naarmate de oorlog langer duurde, vielen er meer artikelen onder de distributiewetgeving.

Wol en brandstof

Aan de fabrieken in Veenendaal ging de oorlog evenmin voorbij. De Hollandia Wolfabriek aan het Verlaat had enerzijds te maken met een toenevende vraag naar producten, terwijl het anderzijds moeite kostte om aan voldoende brandstof te komen. Het bedrijf bezat meer grondstoffen dan zijn concurrenten, zodat de productie op peil gehouden kon worden. Wel was er gebrek aan verf, zodat de kousen en sokken alleen geleverd konden worden in een bruinigrijze kleur. Er kwa-

men ook orders van het leger voor de uitrusting van de soldaten.

Veel wol kwam uit eigen land en daardoor kon de productie doorgaan. Het betrekken van wol uit het buitenland gaf wel problemen. De firma Van Leeuwen was gewend om Argentijnse wol te betrekken in Antwerpen, maar door het uitbreken van de oorlog was dat niet meer mogelijk. Handel met Engeland was ook lastig. Op Engelse markten kocht Van Leeuwen wol uit Nieuw-Zeeland. De overtocht naar Engeland was gevaarlijk door de mijnen en de onderzeeboten en in Engeland werden de handelaren gewantwoord omdat hun handel voor Duitsland bestemd kon zijn.

De brandstof was op de bon en de directie probeerde het tekort te ondervangen door gedeeltelijk over te gaan op bruinkool en het stoken van dennenhout uit de bossen van Amerongen en Rhenen. Daarnaast reisde een directielid vrijwel

er misschien wel alle reden voor ier ook wat binnen te halen. sschijnlijk kunt U mij daarover wel e inlichtingen geven. Voorzitter. Mijnheer van de Bo- mp, ik moet U zeggen dat het t, dat U daar doet niet Burg. eth. treffen kan. eenige maanden geleden hebben en Weth. besloten om zulk een k in te dienen. Den Secretaris gezocht dat stuk klaar te maken eeft daaraan tot heden niet vol- let verwijt dus dat U tot Burg. th. hebt gericht moet dan ook teruggenomen worden. Voorzitter. Dat heb ik niet ge- n daarom zal ik het ook in- maar dan wensch ik voor te dat de Secretaris dat stuk dan 2 maal 24 uren (den Zondag en?) zal klaar maken en dat g. en Weth. er zelf eens over Minister zullen gaan en daar eens toe te lichten hoe noodza- t is dat wij ook een deel van logswinst trachten te verkrij- Voorzitter. U zult U ook wel n, dat de Heer Kets het ook elen tijd geleden hier in de ng er over gesproken heeft, men dat voorstel te steunen, n 2 maal 24 uren dat stuk zal	School des morgens van 9 tot 1 uur, des namiddags van 2½ tot 4 uur en des avonds van 6 tot 8 uur. Veenendaal, 27 Sept. 1917. De Burgemeester voornoemd, H. A. v. d. WESTERINGH. De Burgemeester der Gemeente Barneveld; MAAKT BEKEND: dat voor zoogende moeders een aan- vullingsbroodkaart zal worden uitge- reikt; dat dit zal geschieden bij de uitrei- king der andere broodkaarten op ver- toon van het <i>Trouwboekje</i>. Veenendaal, 27 Sept. 1917. De Burgemeester voornoemd, H. A. v. d. WESTERINGH. <i>Waarschuwing.</i> De Burgemeester der Gemeente Veenendaal; vestigt er nogmaals uitdrukkelijk de aandacht op, dat landbouwers ver- plicht, zijn <i>schriftelijk</i> opgave te doen van afgedorschte granen; dat formulieren hiertoe <i>Gratis</i> te be- komen zijn op het Distributie-bureau; dat tegen overtreders strafrechter- lijk zal worden opgetreden. Veenendaal, 27 Sept. 1917. De Burgemeester voornoemd, H. A. v. d. WESTERINGH. <i>Distributie-Regeling.</i>	door Veenendaal: Wij krijgen een nieuw postkantoor. Het oude is t klein en te ongeriefelijk. Er moet doo de Gemeente voor gelegenheid gezorg worden in de Kom en anders zal he Rijk bouwen op de Kerkewijk bij he spoor enz. enz. Men zag dagelijks h Dagelijksch Bestuur der Gemeente i de „weer”; deskundigen werden g raadpleegd, zelfs raadsleden liepen; en aan op de Markt en namen een kij je van en bij het oude gebouw, dat b Bestuur der Christelijke school op d nieuweweg indertijd gekocht had. c er een nieuwe school te stichten, do dat, nadat men elders beter terec kon, maar in zijn oude waarde li wachtende op dezen of genen liefhe ber, die het voor een zoet winstje z overnemen. Kortom er waren goede zaken doen, maar er moest vlug gehand worden, want er waren thans m liefhebbers voor het gebouw het v reeds flink ingezet en daarbij het v kon wel eens niet zo lang geduld l ben en het zou toch al te bar zijn ons postkantoor, in plaats van in dorp, heel aan het spoor kwan staan. Fluks werden dan ook stille v vergaderingen gehouden door Raad en in de eerste de beste R vergadering ging de voordracht B. en W. om genoemd oud gebou
--	--	---

Distributienieuws in de *Veenendaalsche Courant* van 29 september 1917 (Gemeentearchief Veenendaal, Archiefven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 339)

wekelijks naar het Kolenbureau in Den Haag om te vragen of er meer kolen toegewezen konden worden.

De moeilijkheden tijdens de oorlog weerhield de directie er niet van om juist in deze jaren een nieuwe fabriek te bouwen van maar liefst vier verdiepingen hoog. De oude fabriek was te klein geworden. Ondanks gebrek aan materialen verrees er een nieuw fabriekspand dat in 1919 in zijn geheel betrokken kon worden.

Onbeperkte duikbootoorlog

In de laatste oorlogsjaren nam de schaarste toe en werden de rantsoenen kleiner. De bevolking leed in deze jaren zeer onder de distributie. In februari 1917 kondigde Duitsland de onbeperkte duikbootoorlog af. Dat bemoeilijkte de invoer nog meer en bracht tevens Amerika in oorlog met Duitsland. Amerika verbood alle export van steenkool, stookolie, graan, veevoer, kunstmest, ijzer en staal. Dat gaf grote problemen in de landbouw, want door gebrek aan kunstmest raakte de grond uitgeput en daalden de opbrengsten. De overheid riep een subcommissie voor het stikstofvraagstuk in het leven, die moest uitzoeken wat daaraan te doen was.

Omdat er geen veevoer meer ingevoerd kon worden, besloot de regering het grootste deel van de veestapel te slachten. Daardoor was melk nog maar in zeer beperkte hoeveelheden verkrijgbaar. Omdat er in september 1917 geen varkens meer waren voor de slacht, besloot de regering schapen te slachten. In Veenendaal was schapenvlees heel populair. Regelmatig liepen inwoners naar het station om te kijken of de schapen er al aankwamen.

Petroleum was niet meer te koop, cokes nog wel. Met een brandstoffenbon konden de inwoners van Veenendaal cokes kopen in de gasfabriek. Brandhout ging ook op de bon.

In de loop van 1918 kwamen ook kleding en schoenen op de bon. Wie een paar schoenen nodig had, moest dat opgeven bij het gemeentehuis. Als er minder bonnen waren dan aanvragen, bepaalde het gemeentebestuur aan wie de bonnen toegewezen werden. Met kleding ging het ook zo. Alleen moest degene die een kledingbon kreeg zijn oude kledingstuk inleveren 'om

knoeierij te voorkomen'. De ingeleverde kleding diende als basis voor nieuwe.

Door toenemend gebrek aan voedsel werden de

De ouwe trouwe kachel

Ik heb mijn ouwe, trouwe kachel
Sinds lang niet zoo verkleumd zien staan,
Ze staat daar stijf van kou en honger,
Men ziet haar de ellende aan.
Kijk ik haar even in haar facie,
Dan wordt het mij om 't hart zoo bang,
Ze staat daar zoo bedroefd te kijken,
Dat doet ze nu al dagen lang.

Vanmorgen vroeg bij het ontwaken
Keek zij mij vragend in 't gezicht,
Ik trok haar deurtjes even open,
En deed ze toen meteen weer dicht.
Ik vond een hoopje ouwe kranten,
Een boender en een hoogen hoed,
Dat zaakje heb ik laten branden,
Het deed mijn ouwe kachel goed.

Ik heb de buurt toen rondgelopen,
Naar alle kolenbazen toe,
En toen 'k terugkwam zonder kolen,
Toen werd het me zoo bang te moe.
'k Doorzocht mijn huis in alle hoeken,
Ik liep al speurend heen en weer,
Maar nergens vond ik oude boenders
En nergens hooge hoeden meer.

Een droevig gedicht in *Het Volk*, 1917 (www.wereldoorlog1418.nl)

rantsoenen in de zomer van 1918 kleiner, zodat er nauwelijks genoeg was om in leven te blijven.

Einde

Op 11 november 1918 kwam er een einde aan de Eerste Wereldoorlog. De gemobiliseerde soldaten mochten naar huis en de kostwinnersvergoedingen werden stopgezet. Doordat het moeilijk was om aan goede kleding te komen, mochten de soldaten een gedeelte van hun militaire uitrusting thuis dragen.

Het einde van de oorlog betekende uiteraard niet dat de voedselproblemen direct voorbij waren. De nood steeg in de winter van 1918/1919 zo hoog dat het gemeentebestuur zich genoodzaakt zag een centrale keuken te openen. Aan de mensen die honger leden, werd daar soep verstrekt. Ook nam de gemeente maatregelen voor de zogenaamde 'lichtloze gezinnen' die in de buitenwijken woonden waar geen gasvoorziening was. Zij kregen kaarsen aangeboden.

In de loop van 1919 verdwenen allerlei crisismaatregelen en werden crisisbureaus opgeheven. Dat leidde weer tot het ontslag van mensen die daar tijdelijk werk gevonden hadden. De opheffing van het distributiekantoor in Veenendaal vond plaats op 23 september 1919. De brood- en meeldistributie was nog niet voorbij. Daar zorgde de gemeente voor. Pas op 1 januari 1921 kwam er definitief een einde aan de voedseldistributie.

Bronnen

Archivalia

Gemeentearchief Veenendaal, Archiven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nrs. 327, 334, 339, 455, 458, 459, 460, 463, 464, 465, 466, 471, 476.

Literatuur

Palmer, R.R. en Colton, J., A History of the Modern World. New York.

Beek, T. van, Wij groeiden op in Veenendaal. Herinneringen aan een samenleving die voorgoed voorbij is. Veenendaal, 2003.

Hageman, P.A.M.J., 'Noe eerst effe proate'. Herinneringen van een wolfabrikant uit Veenendaal. Naar het manuscript van Willem van Leeuwen (1880-1956). Veenendaal, 2004.

M.J. Helder, Belgische vluchtelingen in Veenendaal. In: Oud Veenendaal, 27^e jrg., nr. 3, p. 73-76.

Dunk, H.W. von der, Nederland ten tijde van de Eerste Wereldoorlog. In: Algemene Geschiedenis der Nederlanden 14, p. 40-52. Haarlem, 1979.

Kraaijenstein, M., Nederland in de Eerste Wereldoorlog. Lokale noden en lokaal beleid in Nederland 1914-1918 (internet).

GROSSIERDERIJ in KOLONIALE- en GRUTTERSWAREN

Telefoon Interc. No. 5.

Veenendaal, 20 December 1916

De Heer Aflivering van bruine bonen Delict
aan WED. L. N. VAN ESSEN.

voor aan Wed.

Wed. H. van Dijk	50	Kilo
G. van Zanten	50	"
A. d. Pol	100	"
Ger. Hardereld	50	"
J. H. Jansen	100	"
Creeld	100	"
C. d. Pol	100	"
J. D. Klumpenaar	100	"
J. Gaasbeek	50	"
Wij Anbeek Jansen	25	"
I. van Wakeren	50	"

Aflivering van bruine bonen ten behoeve van de distributie, 1916 (Gemeentearchief Veenendaal, Archiven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 2725)

Drie families en de mobilisatie van 1914-1918

De vondst in het documentatiecentrum van een drietal foto's uit de mobilisatie van 1914-1918 en het feit dat mijn vader op 1 september 1914 is geboren en tijdens de mobilisatie van 1939-1940 in dienst moest, is voor mij de verbinding tussen de Eerste en de Tweede Wereldoorlog. Ook ontdekte ik daardoor een relatie met de families Van Eden, Kroesbergen en Slok. Hoe dat zit, leest u hierna.

DOOR COR SLOK

Families Slok, Kroesbergen

De Eerste Wereldoorlog begint op 28 juli 1914 en duurt tot 11 november 1918. Kort na het uitbreken van de oorlog wordt op 1 september 1914 Jan Slok, mijn vader, geboren. Hij is het negende kind van Jan Slok en Alida Geertruida (Aaltje) Kroesbergen, die op zaterdag 5 augustus 1899 te Veenendaal trouwen. Hij dient, direct na zijn trouwen met mijn moeder Alida van Dijk, tijdens de mobilisatie voor de Tweede Wereldoorlog als hoofsmid in het 1^e Regiment Huzaren.

Breunis van de Pol, woont.

Op de bruiloft in 1899 zijn ook de zus van Jan Slok, Aaltje Slok en de broer van Aaltje Kroesbergen, Gerrit Kroesbergen aanwezig. Gerrit is 16 en Aaltje 15 jaar. Of toen de vonk is overgeslagen zullen we nooit weten, maar een feit is wel dat ze op zaterdag 17 december 1904 in Veenendaal trouwen. De ene heet dus Aaltje Kroesbergen en wordt in 1899 Aaltje Slok, de andere heet Aaltje Slok en wordt na haar huwelijk in 1904 Aaltje Kroesbergen.

Het echtpaar Kroesbergen-Slok vestigt zich aan de Geerseweg en daar wordt in 1922 zoon Gerrit geboren.

Familie Van Eden

Tijdens de Eerste Wereldoorlog woont in Gelders Veenendaal het echtpaar Johannes van Eden en Maria Pieterella van Viegen. Hij is een zoon van Johannes van Eden en Geertrui van Dolder en zij is een dochter van Pieter van Viegen en Antonia de Bruin.

Ze zijn op 30 april 1892 in Veenendaal getrouwd en krijgen negen kinderen (vijf zoons en vier dochters). Johannes is in 1892 papkoker en het gezin woont Engelsche Stad B 114. In de periode 1901-1910 is dat Engelsche Stad E 88 en weer later wordt het E 121. Op 4 mei 1906 vertrekt het gezin naar Ede. In het

Jan Slok bij de mobilisatie 1939-1940 (collectie Cor Slok)

Mijn grootvader is een zoon van Klaas Slok en Hendrica van de Bovenkamp en mijn grootmoeder is een dochter van Jacob Kroesbergen en Jannetje van Capelle. Ze wonen in de Gortstraat nummer 43, een dubbel woonhuis, waar op nummer 41 dochter Jannetje Slok, getrouwd met

Rechts Aaltje Slok-Kroesbergen van Gortstraat 43 en links haar dochter Jannetje van de Pol-Slok van nummer 41 (collectie Cor Slok)

Aaltje Slok-Kroesbergen en haar broer Gerrit Kroesbergen (collectie Historische Vereniging Oud Veenendaal)

Gerrit Kroesbergen voor de noodwoning aan de Geerseweg (collectie Historische Vereniging Oud Veenendaal)

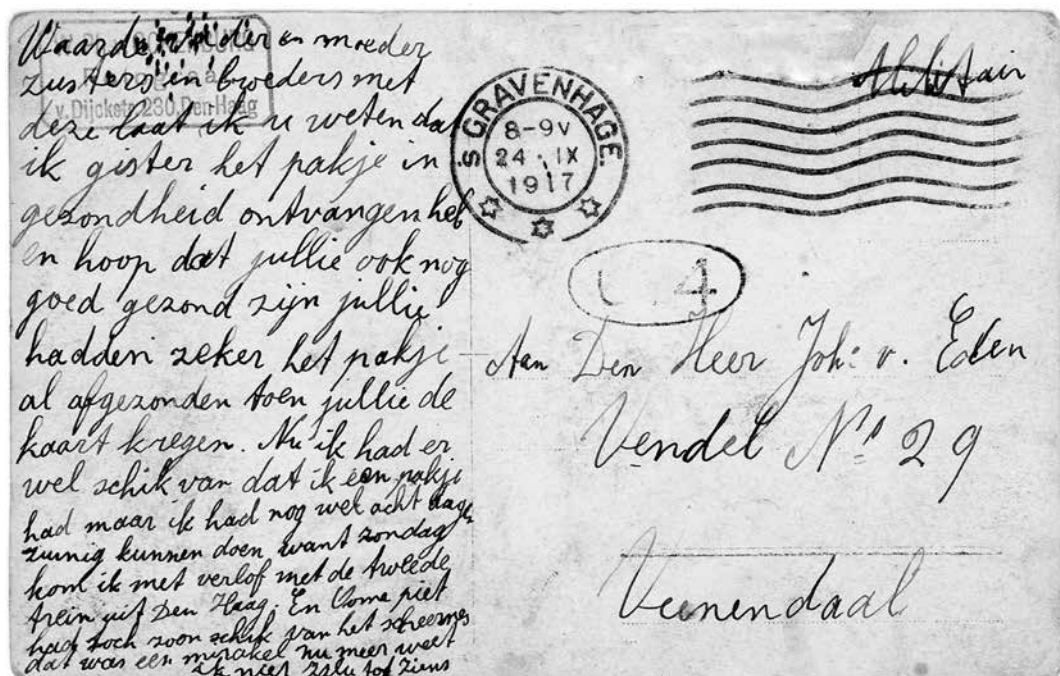
gemeentearchief van Ede blijkt dat ze op 23 mei 1906 de woning Nieuweweg 29 betrekken. Een aantekening op 20 juni 1920 leert dat ze op dat moment ook nog op dat adres wonen. Op 22 augustus 1921 vertrekken ze naar Veenendaal Stichts (Boersland 282) en op 14 februari 1927 gaan ze weer in Gelders Veenendaal wonen (Mulderslaan 53). Een van de zonen van het echtpaar Van Eden is in 1914 in militaire dienst. Dat geldt ook voor zijn aanstaande zwager Willem van Amerongen, die verkering heeft met zijn zus Antonia van Eden. In 1917 schrijft zoon Van Eden vanuit Den Haag:

‘Aan Den Heer Joh. v. Eden, Vendel N°. 29, Veenendaal:

Waarde vader en moeder, zusters en broeders. Met deze laat ik u weten dat ik gister het pakje in gezondheid ontvangen heb en hoop dat jullie ook nog goed gezond zijn. Jullie hadden zeker het pakje al afgezonden toen jullie de kaart kregen. Nu, ik had er wel schik van dat ik een pakje had, maar ik had nog wel acht dagen zuinig kunnen doen, want zondag kom ik met verlof met de tweede trein uit Den Haag. En Oome Piet had toch zoon schik van het scheermes, dat was een mirakel. Nu, meer weet ik niet, zal u, tot ziens.’

[Noot: Ome Piet is Pieter van Viegen, de twintig jaar jongere broer van zijn moeder Maria Pieterella van Viegen.]

Wat opvalt is dat hij niet het adres Nieuweweg 29 gebruikt, maar Vendel 29. Ook zijn zwager doet dat in 1918. In het gemeentearchief van Ede en in het gemeen-

De achterzijde van de kaart die Pieter van Eden aan zijn ouders en broers en zussen schrijft in 1917 (collectie Historische Vereniging Oud Veenendaal)

De voorzijde van de kaart die Pieter van Eden aan zijn ouders en broers en zussen schrijft in 1917 (collectie Historische Vereniging Oud Veenendaal)

tearchief van Veenendaal is in die tijd het adres Vendel 29 niet terug te vinden. Uit de kaart in het boek *Veldnamen in Veenendaal* blijkt dat de buurt in de omgeving van de Nieuweweg *De Vendel* heet. Het meest waarschijnlijke is dan ook dat beide kaartschrijvers het spraakgebruik van die tijd hebben gebezigd. In ieder geval wist de post de drie kaarten keurig bij de familie van Eden te bezorgen.

Een ander punt is de naam van de zoon van Van Eden. Op de kaart staat aan de achterzijde in pen: derde van links staand Hendrik van Eden. Het is een kaart uit 1917 en Hendrik is op 29 mei 1909 geboren. Hij kan het dus beslist niet zijn, omdat een achtjarige jongen er totaal anders uitziet dan de derde van links staande militair. Wie is het dan wel?

In het militieregister 1911, geraadpleegd in het gemeentearchief van Ede, staat dat Johannes van Eden, katoenwever, op 16 oktober 1911 geschikt is en dat hij bij de loting een lengte heeft van 1 meter en 693 millimeter. Hij is, als de kaart wordt geschreven, 25 jaar oud. Zijn broer Gerard is het zeker ook niet, want in het militieregister van 1915 wordt op 9 juni genoteerd dat Gerard van Eden, sigarensordeerder, met een lengte van 1 meter en 695 millimeter ongeschikt is voor de loting. De andere mogelijkheid is de nog jongere broer Pieter, die in 1917 de leeftijd van 19 jaar heeft bereikt. Op 19 april 1917 wordt hij geschikt bevonden en heeft hij een lengte van 1 meter en 706 millimeter. Hij is wever en in het register is ook aangetekend dat hij graag bij de Jagers wil gaan dienen en in de kolom lotingsnummer staat: 18 juli 1917, Regiment Jagers, 1B en 1C. Op internet in Wikipedia staat dat in de 19^e eeuw Den Haag drie kazernes had: de Frederikskazerne (1750), de Alexanderkazerne (1850) en de Oranjekazerne. De Oranjekazerne werd gebouwd

naar een ontwerp van de stadsarchitect Zeger Meyers in de tuin van de Koninklijke Bibliotheek aan het Lange Voorhout. De tuin liep toen helemaal door tot aan de Noordsingel, de huidige Mauritskade, waar de ingang van de kazerne kwam. De eerste steen werd op 20 april 1824 gelegd door de kroonprins, de latere koning Willem II. De Oranjekazerne was voor het keurregiment Grenadiers en Jagers. Naast de ingang van de kazerne stond het ouderlijk huis van Louis Couperus. Waar de kazerne heeft gestaan, bevindt zich nu het Louis Couperusplein.

Omdat de wens van Pieter van Eden om ingedeeld te worden bij de Jagers is ingewilligd, de kaart uit Den Haag komt en de bewuste persoon eerder 19 dan 25 lijkt, kom ik tot de conclusie dat de meest aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid is dat Pieter op de foto staat.

De drie kinderen Van Amerongen in een sloep (collectie Historische Vereniging Oud Veenendaal)

Familie Van Amerongen

Gerrit van Amerongen en Aagje van de Craats trouwen op 4 februari 1891 in Veenendaal en hebben drie kinderen: zoon Gijsbert van 3 juli 1891, zoon Willem van 29 oktober 1892 en dochter Jannetje van 7 mei 1895.

In 1892 is Gerrit sajeterwerker en woont het echtpaar Klein Schutje A 165. Ze komen op 16 november 1891 uit Ede, maar vertrekken op 4 juli 1894 weer naar Ede. Op 4 april 1908 komen ze opnieuw uit Ede en wonen dan Verlaat A 129. In de periode 1911-1920 staat deze woning geregistreerd als Verlaat A 79 en later als Verlaat A 84. Na 1920 wordt het weer Klein Schutje 84. Zoon Willem is tijdens de mobilisatie in Naarden gelegerd en later in Bilthoven. Hij heeft verkering met Antonia van Eden en op 9 augustus 1917 schrijft Willem van Amerongen vanuit Naarden naar zijn meisje, mej. A. van Eden, p/a J. van Eden, Vendel B2, Veenendaal:

'L(ieve) A(nton)ia),
Eindelijk heb ik ze ontvangen, het heb anders lang geduurd. Of ik zondag nog kom is nog lang

niet vast, want ik ben net opgeschreven voor het haar. Maar of ik er wat voor krijg, weet ik vrijdagavond pas. Maar als ik niet kom, stuur ik een kaart en als ik kom stuur ik niets. Dan weet u toch vroeg genoeg hoe of wat, maar ik ben er bang voor. Ontvang verder vele groeten voor u, L(ieve) A(nton)ia), W. van Amerongen, 16 L.W.R., 2^e Comp., Weeshuiskazerne Naarden.'

Op 18 juli 1918 schrijft Willem van Amerongen vanuit Kamp De Pan in Bilthoven aan zijn Antonia van Eden:

'Mej. A. van Eden, p/a Den Heer J. van Eden, Vendel, Veenendaal:

L(ieve) A(nton)ia),

Even laat ik u weten dat ik het goed maak, het-geen ik van u ook nog hoop.

Kijk maar eens of u mij kent voor de tent. Of ik zondag kom, weet ik niet. Voordat ik thuis ben, het is zoon wareboel, ik hoop van ja, want ik zit hier heel zonder verschooning en het regent iedere dag zoo hevig, dus was het wel noodig dat ik kwam. Verder schrijf ik, denk ik, niet meer, of ik

De voorzijde van de kaart die Willem van Amerongen in 1917 vanuit de kazerne in Naarden schrijft (collectie Historische Vereniging Oud Veenendaal)

De voorzide van de kaart die Willem van Amerongen in 1918 vanuit Kamp De Pan in Bilthoven schrijft (*collectie Historische Vereniging Oud Veenendaal*)

moet zeker weten dat ik wel of dat ik niet kom. Het zal zeker voor een keer zoo slim niet zijn, de volgende week kom ik wel. Ontvang verder de groeten van mij, uw l(ief)h(ebbende) W. van Amerongen, ook thuis bij u. W. van Amerongen, 16 L.W.O., 2^e Compagnie, Kamp De Pan, Bilthoven.'

Het echtpaar Willem van Amerongen en Antonia van Eden met hun dochter Aagje, circa 1930 (*collectie Historische Vereniging Oud Veenendaal*)

Families Van Amerongen, Van Eden, Slok, Kroesbergen

Willem en Antonia trouwen op 2 december 1922 in Veenendaal en krijgen in 1923 een dochter Aagje. Aagje van Amerongen trouwt in 1948 met Gerrit Kroesbergen, de zoon van Gerrit Kroesbergen en Aaltje Slok. Ze wonen eerst aan de Geerseweg 47 en verhuizen later naar de Mulderslaan.

Zo is de cirkel rond en de verbinding tussen twee wereldoorlogen en de families Van Eden, Kroesbergen en Slok verklaard.

Bronnen

Historische Vereniging Oud Veenendaal, collectie Van de Hoef-Kroesbergen
Gemeentearchief Veenendaal
Gemeentearchief Ede
Werkgroep Dialect, veldnamen straatnamen en bijnamen, Veldnamen in Veenendaal. Veenendaal, 2007
Nationaal Archief, Den Haag
Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag
Internet, Wikipedia

Emigrante naar Suriname

Boeroes, wie zijn dat ook weer? Het zijn blanke Surinamers. Ze stammen af van immigranten uit Nederland die zich in 1845-1850 als boeren in Suriname vestigden. In het decembernummer van 2013 kondigden we een bijeenkomst aan die de boeroes in 2015 in Veenendaal willen organiseren. Hierbij een klein portret van een Veense boeroe van het eerste uur.

DOOR EVERT JAN VAN BEEK

Willemijntje van Asperen werd op 12 november 1826 geboren in Gelders Veenendaal en twee weken later gedoopt in de Hervormde Kerk op de Markt. Zij was een dochter van Albert van Asperen (1798-1846) uit Veenendaal en Johanna Cornelia Ederveen (1788-1831) uit Amsterdam.

DATUMS		VOORNAMEN	NAMEN EN VOORNAMEN
van	den	DER	DER OUDERS.
Geboorte.	Doop.	KINDEREN.	van den Vader.
12	26	Willemijntje	Albert van Asperen
Novbr	Novbr		Johanna Cornelia Ederveen

Doopinschrijving van Willemijntje van Asperen (Gemeentearchief Veenendaal, Archieven Hervormde Gemeente Veenendaal, inv.nr. 43)

Op vierjarige leeftijd verloor Willemijntje haar moeder. Vader Albert was wolkammer en bracht rond 1841 Veenendaal in rep en roer. Hij had het vooral gemunt op de hervormde predikant Molemans, die hij zowel in als buiten de kerk lastig viel. Burgemeester Westerveld liet hem opsluiten en na veel bemoeienis van diverse instanties werd hij krankzinnig verklaard en opgenomen in Zutphen. Daar overleed hij in 1846.

Na het overlijden van haar moeder en door de problemen met haar vader groeide Willemijntje later op bij haar grootvader Jan van Asperen in de Zandstraat. Haar broer Jan werd voor f 20,- per jaar elders uitbesteed.

In maart 1842 ging Willemijntje als ongehuwde dienstbode naar Amsterdam, maar reeds op

2 april moest ze daar wegens ziekte opgenomen worden in het Binnengasthuis. Volgens de toen geldende regels gold Veenendaal als haar domicilie van onderstand en moest die gemeente opdraaien voor de kosten van haar verpleging. Ze bedroegen f 0,50 per dag. Drieëndertig dagen, van 2 april tot 4 mei

1842, is Willemijntje opgenomen geweest. Totale kosten: f 16,50. Daar kwam bij 'voor verstrekte reismiddelen om van hier naar de plaats harer armlastigheid te gaan f 2,50'. Waarschijnlijk is ze in Veenendaal weer bij haar grootvader ingetrokken.

Als vrije arbeidster vertrok Willemijntje enkele jaren later naar Suriname. Ze arriveerde er op 20 juni 1845. Net als veel andere

kolonisten was haar geen lang leven beschoren. Zij overleed in het district Saramacca op 29 juli 1846 op de leeftijd van negentien jaar.

Bronnen

C. van Silfhout-van Ravenswaaij, Van Ravenswaaij en Van Rabenswaaij, p.147

Gemeentearchief Veenendaal, Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 138, justitie, 1841 en armenzorg, 1842

Stadsarchief Amsterdam, doopregisters Veenendaal, dopen 1674-1810

Veenendaal, trouwen 1672-1689, 1701-1810

www.gahetna.nl, boeroes, juli 2011

www.genlias.nl, juli 2011 (nu: www.wiewaswie.nl)

Uitgelezen

Eerste Wereldoorlog, Tweede Wereldoorlog, wielrennen, genealogie: de hier genoemde publicaties zijn nogal gevarieerd qua onderwerp. Ook vanwege het aantal worden ze niet zozeer besproken als wel aangestipt.

DOOR GERT GROENLEER

Exodus. Belgen op de vlucht door Michaël Amara, Piet Chielens en Kristin Van Damme. Geïll., 208 p., Gent, ISBN 9789490880071, € 25,95.

In de lange rij boeken over de Eerste Wereldoorlog is dit een schitterende parel. Aan de hand van een historische uiteenzetting en getuigenissen uit brieven, dagboeken en interviews volgen we de vlucht, de opvang en de terugkeer van anderhalf miljoen mensen. Meer dan twaalfhonderd vluchtelingen kwamen in Veenendaal terecht. We zien indringende foto's uit Antwerpen, Bergen op Zoom, Gouda, Ieper: mannen, vrouwen en kinderen, karren en kruiwagens, eetzalen en slaapzalen, prikkeldraad en puinhopen. Het was de grootste exodus uit de geschiedenis van België.

Het Boschhuis. Kroniek van een familie door Pauline Broekema. 472 p., Utrecht, ISBN 978 90 295 8897 3, € 19,95.

NOS-verslaggever Pauline Broekema heeft een prachtige kroniek geschreven van haar familie van moederskant. Als basis dienden tal van familiearchieven en overheidsarchieven. Het boek brengt de lezer in Muiderberg en Indië, op Vlieland en in Bilthoven. Dramatisch dieptepunt is de fusillade bij Veenendaal op 20 november 1944. Oom Pieter ter Beek, geboren in 1920, was een van de zes Todeskandidaten. Met liefde schrijft de auteur over hem én andere familieleden. Nergens is ze sentimenteel, nergens onkritisch. Tja, Pauline Broekema en de oorlog. De oorlog.

Veenendaal-Veenendaal. Dertig jaar wielrennen in Veenendaal door Jos van Dijk. Geïll., 64 p., Museum Veenendaal, € 3,50 (te koop in het museum)

Een aardig herinneringsboekje van wielersliefhebber Jos van Dijk, die ook tekende voor de

inrichting van de gelijknamige tentoonstelling. De geschiedenis van de profwielersklassieker Veenendaal-Veenendaal gaat terug tot 1985 en de winnaar van de eerste editie was Joop Zoetemelk. Naast latere winnaars als Jeroen Blijlevens (1997) en Tom Boonen (2006) worden ook de organisatoren Job van Schuppen en Peter van Ojik kleurrijk in beeld gebracht. Hoe het, inmiddels onder de gewichtige naam Dutch Food Valley Classic, verder gaat met de wedstrijd, is een open vraag.

Aartsvaders en aanverwanten door D. van Manen. Geïll., 222 p., Historische Vereniging Oud Veenendaal, € 30,95 (HVOV en Boekhandel Van Kooten)

Wie de door oud-gemeentesecretaris Dick van Manen geraadpleegde bronnen bekijkt, is meteen al onder de indruk van deze genealogische studie. De aartsvaders van Veenendaal heten De Gooijer en hun aanverwanten Toll, Van Schadijck, Tinneveld en Steck. Maar Van Manen noemt niet alleen namen, hij vertelt ook verhalen. Mensen hebben een beroep, kopen een huis, zijn gereformeerd of doopsgezind, doen met de Fransen mee of niet. En stuk voor stuk zijn ze terug te vinden via de indexen op geslachtsnamen en patronymica. Hulde voor het monnikenwerk.

De bruid van Christus

Het wereldkampioenschap voetbal speelde de bijeenkomst op 19 juni waarschijnlijk toch parten, want de zaal was minder goed gevuld dan tijdens andere bijeenkomsten. En dat was jammer, want Zwarte Jannetje is en blijft een boeiend en intrigerend en personage. Henk van 't Veld maakte een diepgaande studie van het leven van deze voorgangster van de Jannechieskerk, ook wel het Antjesgeloof genoemd.

DOOR INEKE VAN SCHUPPEN

Jannetje Hootsen werd geboren op 9 maart 1860 als zevende kind van Dirk Hootsen en Geertruida van Harn. Haar bijnaam had ze waarschijnlijk te danken aan haar zwarte haar en haar donkere ogen die erg afstaken tegen haar bleke gelaatskleur. Vader Hootsen overleed de dag na Jannetjes vijftiende verjaardag en die gebeurtenis heeft veel invloed gehad op de rest van haar leven.

Kerkelijke opvoeding

Het gezin Hootsen was een kerkelijk meelevend gezin, waar driemaal daags uit de Bijbel werd gelezen en elke zondag tweemaal de kerkgang werd gemaakt. Jannetje was voorbestemd om onderwijzeres te worden, maar zakte voor haar examen. Ze maakte kennis met de 60-jarige weduwnaar Tijmen van Dijk, in wie ze een vaderfiguur vond en die haar zijn 'zusje in den Heere Jezus Christus' noemde. In Veenendaal werd met enige scepsis tegen Jannetje aangekeken, maar haar moeder, broers en zussen geloofden heilig in haar roeping. Toen Jannetjes broer Dirk in 1895 met de reeds zwangere Elisabeth Hiensch trouwde en Betje zich spottend over Jannetje uitliet, wees Dirk haar de deur. Betje beviel bij haar ouders en Dirk vertrok naar Amerongen, waar hij een nieuwe afdeling van de kring rondom zijn zuster stichtte.

Bekend in Polsbroek

In Polsbroek kreeg zij veel aanhangers en dat is waarschijnlijk deels te danken aan Tijmen van Dijk, die zijn vriend Willem Borst in Polsbroek over zijn 'zusje' schreef. Daar ontstond haar

hechte band met Teunis Hoogendoorn, een rijke boer op wiens schoot zij na de wilde en luidruchtige dansen die deel uitmaakten van de bijeenkomsten, graag neerviel. In 1892 trok Teunis in bij de familie Hootsen in Veenendaal. Niet bekend is of zij als man en vrouw leefden, maar Jannetje werd zeker financieel ondersteund door Teunis. Met zijn vermogen werd een groot huis naast het ouderlijk huis van Jannetje aan het Boveneind gebouwd.

Geheimzinnig

In 1898 liep Jannetje een longontsteking op en vervolgens verbleef zij acht maanden in volledige afzondering in Polsbroek. Zelfs de burens kregen haar niet te zien. Boze tongen beweerden dat zij een kind had gebaard, maar noch in Polsbroek noch in Ede werd ooit een geboorte aangegeven. In 1919 werd Jannetje ernstig ziek en hoewel haar volgelingen haar voor onsterfelijk hadden gehouden, stierf zij op 2 december van dat jaar. Met haar overlijden viel de kring uiteen. Al haar brieven en foto's zijn in 1999 vernietigd.

Bert van den Bos dankte Henk hartelijk voor zijn interessante presentatie en maakte van de gelegenheid gebruik om de aanwezige leden te wijzen op een nieuwe en bijzondere uitgave van oud-gemeentesecretaris Dick van Manen. Dicks nieuwste boek heeft als titel *Aartsvaders en Aanverwanten* en is zowel bij de Historische Vereniging als bij Boekhandel Van Kooten verkrijgbaar.

Het laatste woord

Je hebt van die bijzondere ontmoetingen. In de laatste ledenbijeenkomst bracht de spreker ons in de nabijheid van sekteleidster Jannetje Hootsen. In de volgende bijeenkomst maken we kennis met Frederik van de Palts en zijn vrouw Elizabeth Stuart.

DOOR HET BESTUUR

En natuurlijk hoopten de aanwezigen op 19 juni dat ze nu eindelijk eens een foto te zien zouden krijgen van Zwarte Jannetje, maar helaas was ook Henk van 't Veld er niet in geslaagd een foto van haar op de kop te tikken. Dat neemt niet weg dat we weer een geslaagde avond hadden. Henk wist de aandacht goed vast te houden en omdat er weer een aantal nieuwe feiten bekend werd over Jannetje kregen we het gevoel haar toch weer een beetje beter te leren kennen. Aan het slot van zijn voordracht deelde Henk mee dat het onderzoek naar Jannetje nog lang niet afgerond is en er wat hem betreft nog zeker een vervolg gaat komen. Wie weet heeft hij dan toch een foto van haar te pakken gekregen.

en zijn echtgenote. Nu zult u zeggen: 'Maar dan hebben we het toch over Rhenen?' Helemaal goed. Maar daar zit nu ook de verrassing. Want wat hebben die twee nou met Veenendaal te maken? Daarover, en waarschijnlijk over nog veel meer, gaat de voordracht van Henk Deys. We kijken er met belangstelling en genoeg naar uit. Als u dit leest zitten de vakanties er voor de meesten weer op. Wij hopen dat die periode iedereen goed gedaan heeft. Want uitgeruste leden zijn ook vaak actieve leden. Wij hopen en rekenen weer op uw inzet. Op de bijeenkomst van 25 september willen wij u ook spreken over huishoudelijke zaken als mutaties in het bestuur. Toont uw betrokkenheid met de Historische Vereniging Oud Veenendaal en komt met velen! Iedereen is weer van harte welkom op:

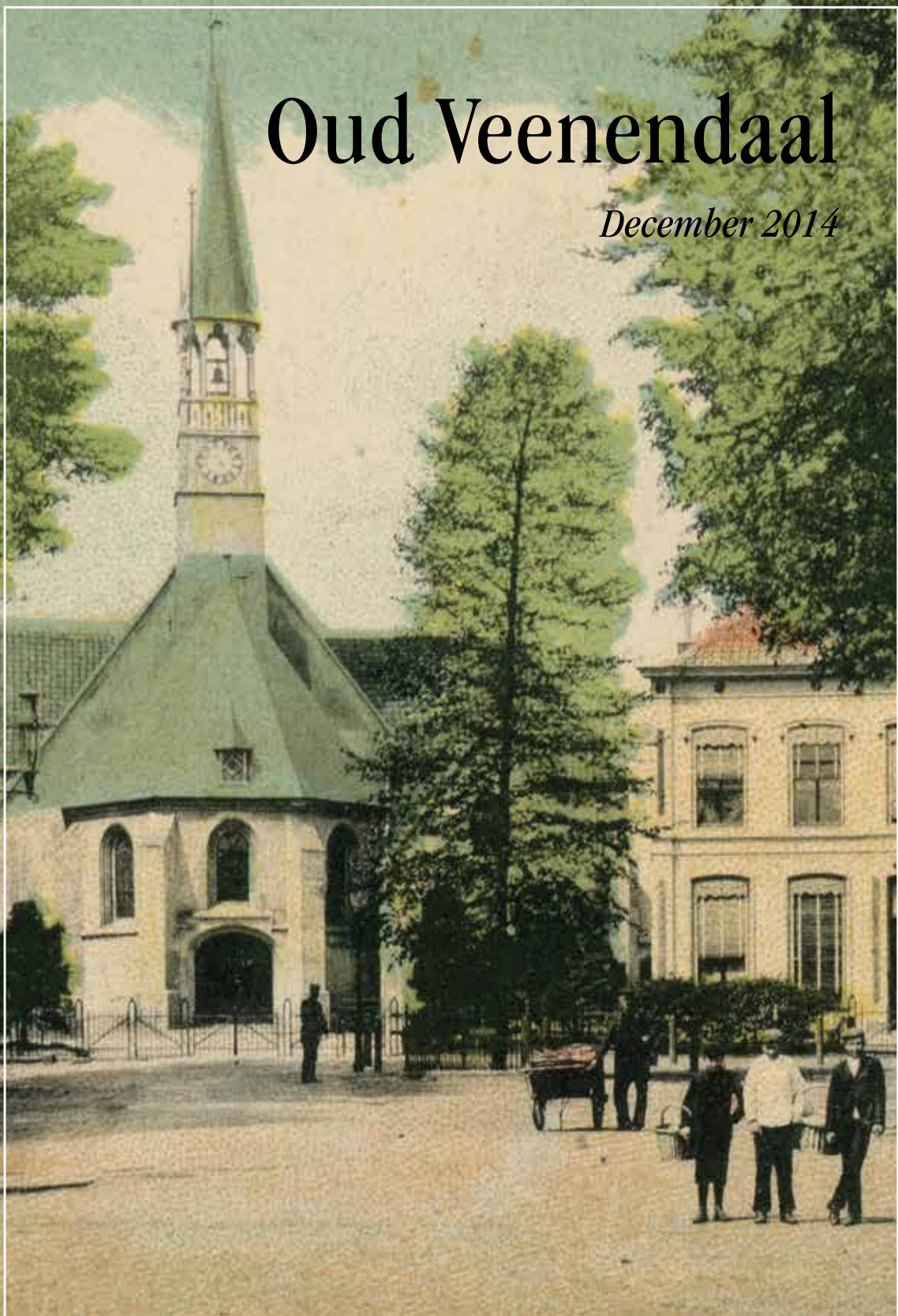
Frederik van de Palts en zijn gemalin (*Lidy Bultje van Dillen, Henk Deys e.a. (red.), Geschiedenis van Rhenen, 2008*)

Een andere bijzondere ontmoeting staat op het programma voor onze najaarsbijeenkomst. Een goede bekende, de heer Henk Deys uit Rhenen, wil ons dan voorstellen aan Frederik van de Palts

- **Donderdag 25 september 2014**
- **Ledenbijeenkomst HVOV**
- **Henk Deys, Frederik van de Palts en zijn echtgenote Elizabeth Stuart**
- **De Meent, Grote Beer 10**
- **Aanvang 19.45 uur**
- **Toegang gratis**

Oud Veenendaal

December 2014

- 29^e jaargang, nummer 4
verschijnt 4 maal per jaar

Afbeelding omslag

De Markt met links de Oude Kerk, rechts de pastorie en in het midden de Wilhelminaboom, circa 1910

REDACTIE

Gert Groenleer
Bas van Kooten
Ineke van Schuppen
Cor Slok
redactie@oudveenendaal.nl

BESTUUR

A. van den Bos, voorzitter
Mevr. S. van Alderen-van der Gaast, secretaris
H.C. de Kleuver, penningmeester
H. Henzen
A.K. van Kooten
B. van Kooten
Mevr. W. Wienecke-van Schuppen

Secretariaat:

Mevr. S. van Alderen-van der Gaast
Dijkstraat 119, 3904 DC Veenendaal
Telefoon 0318 54 29 59
info@oudveenendaal.nl

Ledenadministratie:

Mevr. J. Groenleer-de Jong
Driemaster 42
3904 RL Veenendaal
Telefoon 0318 51 82 04
ledenadministratie@oudveenendaal.nl

Financiële administratie:

Berry Henzen
MacBridestraat 51, 3902 KK Veenendaal
Telefoon 0318 52 74 91 (na 19.00 uur)

Werkgroepen en commissies:

A.K. van Kooten
Componistensingel 107, 3906 BV Veenendaal
Telefoon 0318 55 36 44

Documentatiecentrum:

De Cultuurfabriek
Kees Stipplein 78, 3901 TP Veenendaal
Telefoon 0318 58 26 68
documentatiecentrum@oudveenendaal.nl

Openingstijden:

Dinsdag van 13.00 tot 16.00 uur
Donderdag van 13.00 tot 16.00 uur
Zaterdag van 10.00 tot 13.00 uur
Of op afspraak: 06 54 91 19 91

Bank:

IBAN: NL 62 RABO 0 395110106, t.n.v. Historische
Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt € 22,- per jaar.

Losse nummers van dit blad € 7,-.

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Ontwerp, opmaak en druk:

Henzen ontwerp & communicatie, Veenendaal

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN: 0926-2857

Let op!

Met ingang van maart 2015 zullen de ledenbijeenkomsten plaatsvinden in gebouw Eltheto.

Het adres is: Fluiterstraat 2, 3901 DK Veenendaal.

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud

86	Om te beginnen De redactie
87	Scheepjeswol (3) G.G. Callenbach
93	Strips in Veenendaalse kranten B.E. de Haas
97	Kerkgebouw voor de Christelijk Afgescheidenen (2) L.H. Boot
104	Honderdjarigen in Veenendaal (25) W.C. van Elst
111	De Winterkoning in Rhenen S. van Aalderen-van der Gaast
112	Het laatste woord Het bestuur

Om te beginnen

Voor ons is een tekst van Wim van Elst een zekerheidje. Zijn formule is beproefd en herkenbaar: een levensverhaal van een Veense, een respectvolle toon, schitterende foto's en hier en daar een eigen waarneming of herinnering. Hier vindt u voor de vijftiengste keer de geschiedenis van een honderdjarige. Wim, bedankt, gefeliciteerd met deze mijlpaal en nog vele malen!

DOOR DE REDACTIE

't Is weer een bijzonder relaas. Amsterdams weesmeisje uit de Jordaan, wijkverpleegster in Reeuwijk, van 1964 tot 1988 woonachtig in De Engelenburgh in Veenendaal. Ondernemende vrouw met humor. Schreef in een keurig handschrift. Foutloos.

In het derde deel van Scheepjeswol als familiebedrijf vertelt Gégé Callenbach over de kortsluiting in de leiding in 1906. De zwagers bestookten elkaar met boze brieven en de fabriek ging tijdelijk dicht. Uiteindelijk kwam er een nieuwe ondernemingsvorm.

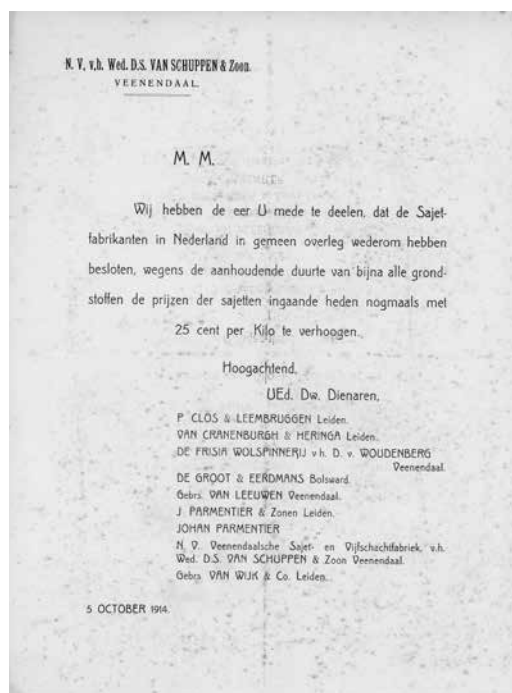
Strips: die hadden we nog niet in *Oud Veenendaal*. Bas de Haas heeft de *Veenendaalsche Courant*, *De Valle* en *De Rijnpost* bekeken van 1945 tot 1972 en komt tot een aardige opsomming: Kappie, Smidje Verholen, Rob de Avonturier, De Engelse Kapers, Aram, Rechter Tie, Piloot Storm, Tekko Taks, Tom Poes, Paulus de boskabouter, De drie kousenkooplui. Om maar wat te noemen. Leuk en luchtig jeugdsentiment.

Leen Boot belicht andermaal de historie van het kerkje aan de Zandstraat. Na uitgebreid archiefonderzoek komt hij tot verrassende conclusies inzake een verbouwing in 1911. Bernard van Kreel speelde een rol, maar het torentje ging niet door. Twee vaste rubrieken ten slotte. Met Sieta van Aalderen kijken we terug op de lezing over de Winterkoning en met het bestuur op de herdenking van de Eerste Wereldoorlog.

En soms loop je tegen een boek aan dat Veens oogt maar het bij nader inzien niet is. Han Lörzing uit Rhenen schreef *Jaren van verandering. Nederland tussen 1945 en 2014*. Een prettig leesbare pil van bijna 500 pagina's met

voorop een enigszins gemanipuleerde foto van de Hoofdstraat in Veenendaal van rond 1970. Kosten: € 19,99 (geen cent te veel, hoor!). Voor de liefhebbers.

U weet het: met kopij verblijdt u ons het liefst via redactie@oudveenendaal.nl. En schrijven of bellen kan ook. Een hartelijke groet.

Van de Eerste Wereldoorlog ondervonden de dienstwillige dienaren van de D.S. en de andere Nederlandse sajettefabrikanten meteen de nadelige gevolgen (*Gemeentearchief Veenendaal, aanvulling archief D.S. van Schuppen*)

Scheepjeswol (3)

Dit keer het laatste deel van het drieluik over de Scheepjeswolfabriek. Het gaat over de invloed die de verschillende de familiebetrekkingen hebben gehad op de geschiedenis van de fabriek. Pas in 1973 is er een einde gekomen aan de directe invloed van de families die jarenlang de dienst uitmaakten bij Scheepjeswol.

DOOR GÉGÉ CALLENBACH

In het eerste hoofdstuk over de geschiedenis van *Scheepjeswol* (2013) wordt Dirk Stevenszoon genoemd als directeur van de fabriek die voor sterke groei van het bedrijf zorgde. Na zijn overlijden in 1855 werd het bedrijf voortgezet door zijn weduwe Anna Pannekoek en hun zoon Steven. De laatste timmerde ook aan de weg als gemeenteraadslid en wethouder. De naam van het bedrijf werd vanaf 1855: Veenendaalsche Sajat- en Vijfschachtfabriek v/h Wed. D.S. van Schuppen & Zoon. In hun jaren, 1855-1886, ging de modernisering snel door en verdween de huisindustrie geheel.

bedrijf in eigendom. Zij overleed al in 1886. In een notariële akte van 1887 werden als haar erfgenamen aangewezen:

- (Erfgenamen van) haar (half)zusje Evertje Leinweber-Van Schuppen;
- (Erfgenamen van) haar (half)zusje Johanna Spruijt-Van Schuppen;
- Haar dame van gezelschap, die we later kennen als de tak Paulus van Pauwvliet.

Een schoonzoon van zusje Spruijt-van Schuppen, Marten ten Kate, en Koosjes notaris Dubois werden directeur. Het familiekapitaal bleef in de zaak en de erfgenamen werden dus (stille) vennoten.

Het voltallige personeel, 1889 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Basis voor familieproblemen

Doordat Dirk Stevenszoon en zijn vader beiden tweemaal getrouwd zijn, waren er veel potentiële erfgenamen. Maar toen Steven in 1885 overleed, kreeg zijn zuster Koos van Schuppen het gehele

Omdat in het gezin Spruijt-van Schuppen elf kinderen geboren werden, waren er daar dus veel erfgenamen. Daarom werden de eigendomsrechten binnen die familie uitgeoefend door twee van hen: de eega van Marten ten Kate en haar

broer Dirk Spruijt. Die kinderen en hun eega of echtgenoot spelen in het vervolg een grote rol. Vooral de zwagers van Marten ten Kate hadden met hem en onderling veel contact.

Zichtbare problemen

In 1906 barstte de bom. Er was veel onvrede over de directievoering door Marten - en niet alleen bij zijn schoonzusjes en zwagers. Ook binnen de andere takken, Leinweber en Paulus, broeide verzet tegen Marten. Er is geprobeerd hem te bewegen akkoord te gaan met een ondernemingsvorm waarbij alle kapitaalinleggers invloed konden uitoefenen: een familie-nv. Maar dat alles tevergeefs.

Vooral de briefwisseling tussen de zwagers, echtgenoten van de zusjes Spruijt, onder wie Kees Callenbach, Jan Piekema, Bram Frederikse en Dirk Spruijt, maken duidelijk hoe elegant een familieruzie in die tijd werd uitgevochten.

Jan Piekema, in 1902: *Ik heb gemerkt dat Maarten degeen is die niet wil, omdat hem niet kan*

gewaarborgd worden dat hij niet ieder oogenblik er uit kan gezet worden. [...] Wel is hij bereid tot betere organisatie bij een eventueel nieuw contract. [...] Ik geloof niet dat hij op denzelfden voet zal continueeren en misschien zou hij wel geneigd zijn Dubois er uit te zetten als dit contract om is. Mij dunkt dat het eenige wat nu gedaan kan worden is door een accountant de boel laten nazien en de waarde berekenen.

De verhoudingen binnen de tak Spruijt escaleerden in 1905. Jan Piekema aan zijn zwager Kees: *Schelden kunnen we tot het allerlaatst bewaren. [...] Raad Bram [Frederikse] toch ook aan niet heftig te worden, wat bereik je ermee als verbitteren en juist is Maarten nu [...] in een stemming om wat bakzeil te halen. [...] Je kunt aan alles merken, dat Maarten er leelijk mee inzit [...]. Dit is misschien een moment dat hem tot nadenken brengt. [...] Zoo ooit is er nu misschien kans op een degelijke reconstructie en naamlooze vennootschap. We moesten toch eigenlijk stappen doen bij Johan L[einweber] en mevr. v. Veen [tak*

Gezicht op het kantoorgebouw, 1889 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Paulus]; of is het voldoende dat Dirk [Spruijt] ze bewerkt?

In een weliswaar niet verstuurd conceptbrief schreef Kees Callenbach in 1905 aan zijn zwager Marten: *Een reconstructie is mogelijk wanneer den verouderden, autocratischen beheersvorm, die in Veenendaal heerscht prijsgegeven wordt; wanneer den radicalen, vooruitstrevenden maatregel genomen wordt om stemrecht te geven aan hen, die dat rechtens moeten bezitten; wanneer dat contract vernietigd wordt waaraan gij zelf je niet meer houdt.*

Het werd steeds meer: alle eigenaren (de eigen familieleden én mevrouw Van Veen en de heer Leinweber) tegen één (Marten). De verwijten richting Marten kregen zelfs een persoonlijk karakter. In april 1906, vlak voordat het contract van 1896 zou aflopen, bleek dit in een schrijven van Jan Piekema aan zwager Marten:

Amice,

Over ons gesprek van de vorige week heb ik rijpelijk nagedacht. Ik geef toe dat je voorstel van arbitrage wel heeft aangegeven dat je niet onverzoenlijk bent. Maar voor alles is me duidelijk geworden dat een groot gewicht in de schaal legt je eigendomsrecht of beter het recht van Anna [ten Kate-Spruijt, eega van Marten]. Was dit recht het haar van nature toekomende dan zou het meer voor de hand liggen, dat voor het prijsgeven hiervan een compensatie werd gegeven.

Nu dat recht alleen in haar bezit gekomen is doordat het ons wederrechtelijk is ontnomen, terwijl jij de eenige bent geweest die er invloed op hebt kunnen uitoefenen, mis je het zedelijke recht er gebruik van te maken.

Dit gebruik maken is in casu misbruik. Jij hebt het indertijd kunnen voorkomen en je hebt het niet gedaan. Het testament is met je medeweten opgemaakt, waarschijnlijk op je advies. [...] Je hebt je zwagers eenvoudig in een hoek getrap, zooals eigenaren het eens hebben uitgedrukt. Uit reverentie tegenover de ouders die zeer zeker de portée niet hebben begrepen en niet konden vermoeden dat er ooit van dit aan de oudste dochter gegeven recht een misbruik zou worden gemaakt, hebben we ons destijds niet in rechten trachten te verzetten. [Jan P. maakt hier duidelijk

dat Marten volgens hem alleen door eigenbelang wordt gedreven.] Indien je nu een man van eer en karakter blijven wilt, dan moog je van dezen exceptionelen toestand geen gebruikmaken. [...] Daarbij komt nog dit, dat je zelf indertijd aan Kees [Callenbach] en mij hebt gezegd dat je Anna hadt geraden na je dood er terstond een N.V. van te maken. [...]

Weet je wel dat het door en door gemeene testament juist de reden is van het verzet van Leinw. & Mevr. Van Veen? [...] Ik weet nu dat Leinweber en Mevr. Van Veen niet aan toegeven denken. Was je voorstel tot arbitrage niet op het uiterste moment gekomen, dan zou het waarschijnlijk een ander onthaal hebben gevonden.

Het waren harde koppen die met elkaar in botsing kwamen. Anna ten Kate-Spruijt en haar echtgenoot Marten speelden in een brief van april 1906 mevrouw Van Veen-Veldhuijsen de zwartepiet toe: *Hoofdzakelijk om de ellende te voorkomen die ontstaan zal door het broodeloos worden der arbeiders, doch ook uit medelijden met die van mijne zwagers en schoonzuster welke niet buiten de fabriekswinsten kunnen [...] geef ik toe aan Uwe dwang die zelfs geen arbitrage heeft durven onder de oogen te zien, en verklaar mij bereid [onder voorwaarden waaraan mevrouw Van Veen zou moeten voldoen] tot het omzetten der zaak in eene Naamloze Vennootschap [...]; dan zou de fabriek op 1 Mei niet behoeven stop te staan; komt dit niet in orde dan is het onvermijdelijk dat de zaak op 1 Mei a.s. is afgeloopen [...].*

Mevrouw Van Veen weigerde aan die voorwaarden te voldoen. Haar zaakgelastigde antwoordde een paar dagen later [...] *dat cliënte niet bereid is tot eenige schikking toe te treden, waarvan de basis zoude zijn dat het contract in den tegenwoordigen vorm zoude voortduren en dat zij dus zeer bepaaldelijk handhaaft de opzeggingen aan U en notaris Dubois en aan de verschillende mede-eigenaren gedaan.*

Het gevolg was dat het contract van de directeuren Marten ten Kate en Dubois beëindigd werd en dat mevrouw Van Veen haar kapitaal in de fabriek blokkeerde. De fabriek werd daarom op 1 mei 1906 gesloten.

Jan Piekema had medio mei 1906, zo schreef hij

aan zijn zwager Kees Callenbach, *de indruk [...] dat het hem [Marten] en Dubois heeft verrast en overvallen wat eigenaren hebben gedaan. Hun niet antwoorden op eenig voorstel tot het einde toe is eenvoudig geweest om het contract te laten aflopen en zoo D. kwijt te raken. Noch M. noch D. hebben dit begrepen of voorzien. Ze hebben natuurlijk gedacht dat ze het aflopen van het contract in het geheel niet te vreezen zouden hebben omdat de eigenaren dit niet zouden durven wagen met het oog op de zaak.*

De timmerlieden, circa 1900 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Problemen opgelost?

Uit het vervolg op 1 mei 1906 blijkt dat Anna en Marten ten Kate inderdaad alleen stonden. Dirk Spruijt was 1 mei, toen de fabriek werkelijk

was stilgelegd, uitgenodigd naar Veenendaal te komen, zo schreef Dirk Spruijt direct daarna aan Kees Callenbach. Alle eigenaars - mevrouw Van Veen, de heer Leinweber en de tak Spruijt (vertegenwoordigd door Dirk Spruijt) - trachtten Marten te bewegen de zaak voor *gezamenlijke rekening* weer aan de gang te zetten voor bijvoorbeeld drie maanden en in dien tusschentijd een regeling te treffen. [...] Maarten kon zijn persoonlijk belang niet opzijzetten voor 't algemeen belang, scheen het. [...] Verder laten wij de boel, als zijnde een

onverdeelde boedel, verzegelen en zullen gerechtelijke verkoop aanvragen, als Maarten niet met ons mee wil. Indien wij in dit geval eventueel kopers worden, wil jij [Kees Callenbach] je aandeel er dan in laten of niet?

Kees Callenbach heeft in mei 1906 nog pogingen ondernomen om Anna en Marten tot rede te brengen: *Onze schoonouders hebben indertijd onze belangen in uw handen gelegd, niet in uw maar meenende in 't belang van ons allen te handelen. Handelt gij thans in den geest of in strijd met hun nadrukkelijke wensch? [...] Gij laat thans toe dat de fabriek haar hartebloei wordt afgetapt om uw persoonlijk belang te dienen. [...] Maarten, 't kan niet uitblijven, [...] dan zult gij erkennen dat gij onrecht deedt, onrecht tegenover je schoonouders door hun testament te accepteren en niet naar hun geest te handelen, onrecht tegenover ons, onrecht tegenover de fabriek. Kom tot jezelf, wees jezelf, wacht niet tot het te laat is. Kunt gij geen directeurschap aangaarden onder de tegenwoordige omstandigheden, om uw persoonlijke overwegingen, laat dan een*

ander optreden, maar nooit mag daarvoor de fabriek schade lijden.

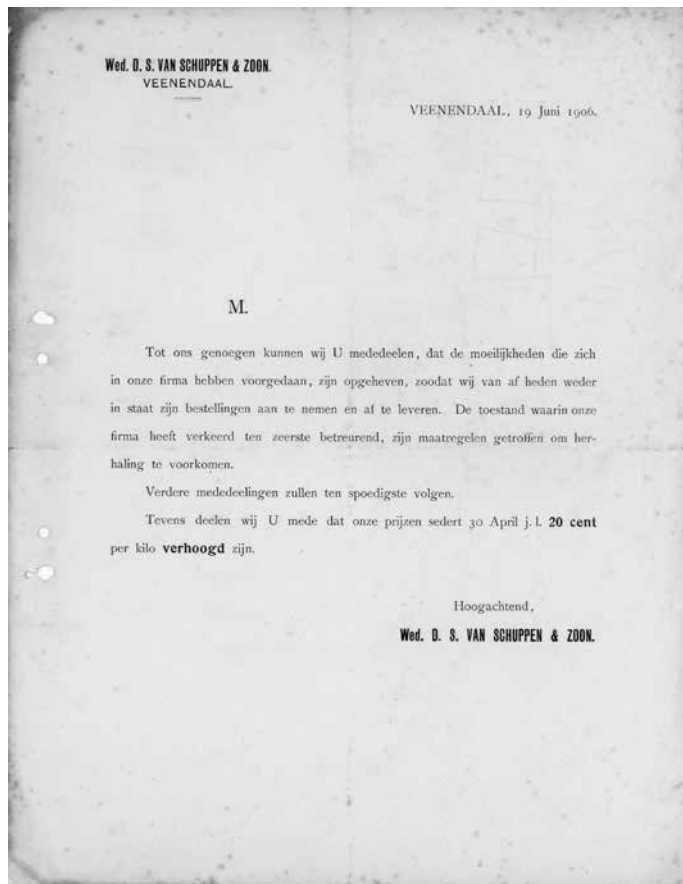
Het lukte niet. In een brief van Jan Piekema aan Kees Callenbach (juni 1906): *Maarten moet*

alleen staan tegenover ons allen. We moeten door dik en dun heengaan met mevr. V. Veen en Leinweber die onze belangen op het oog hebben.

In juni 1906 was de zaak al in principe rond dankzij een gerechtelijke uitspraak, weten we uit een brief van Jan aan Kees uit die maand, en kon de fabriek weer gaan draaien.

Gedateerd 19 juni 1906 kregen relaties van Van Schuppen een gedrukte brief:

Tot ons genoegen kunnen wij U mededeelen, dat de moeilijkheden die zich in onze firma hebben voorgedaan, zijn opgeheven, zoodat wij vanaf heden weder in staat zijn bestellingen aan te nemen en af te leveren. De toestand waarin onze firma heeft verkeerd ten zeerste betreurend, zijn maatregelen getroffen om herhaling te voorkomen.

De brief van 19 juni 1906: moeilijkheden opgeheven, prijzen verhoogd (Gemeentearchief Veenendaal, aanvulling archief D.S. van Schuppen)

In een krant van 20 juni 1906 stond een persoonsadvertentie:

Dankbetuiging

De gezamenlijke werklieden van de Veenendaalsche Sijetfabriek Firma Wed. D.S. van Schuppen & Zoon zeggen bij deze hartelijk dank aan de H.H. Eigenaren der Fabriek voor de geregelde en volledige uitbetaling der loonen in de zeven weken van stilstand der fabriek.

Toen besloten de andere leden van de tak Spruijt het aandeel van Anna ten Kate-Spruijt te kopen. Jan Piekema aan Kees Callenbach: *Voortaan is het met de heerschappij van Maarten [...] voor altijd uit.*

In oktober 1906 is de koop van het aandeel Anna ten Kate-Spruijt door haar broers en zusters geregeld. Voor een minder gefortuneerde zuster bekostigden de anderen haar aandeel. De waarde van het bezit van de gehele familietak Spruijt werd getaxeerd op f 260.083,54.

Nieuwe ondernemingsvorm

Het bedrijf werd in 1907 een familie-nv met drie takken die ieder een derde deel bezaten. Ook hun invloed was gelijkelijk verdeeld wat betreft de benoeming van directeuren, commissarissen en het zakelijk beleid. De takken waren het niet altijd met elkaar eens, zodat er ook regelmatig een gevecht was over de commissaris-benoemingen. Iedere tak claimde een eigen commissaris.

In 1907 kwamen er twee nieuwe directeuren: de neven Dirk Spruijt en Johan Leinweber. Dirk werd al snel titulair directeur. De leiding lag dus, tot 1936, bij Johan Leinweber, een huisarts, iemand die gezag uitstraalde en met wie de arbeiders dweepten. Zijn werknemers kende hij bij naam; aan invloed van vakbonden had hij geen boodschap.

Na Johans dood kregen twee achterneven van hem, uit de tak Spruijt, de leiding: Frits Callenbach en Wim Frederikse. Beiden werkten al vanaf eind jaren twintig in het bedrijf in een staffunctie. Uit de tak Paulus van Pauwvliet werd de heer Paulus gedelegeerd commissaris; dat betekende dat hij directe invloed uitoefende op het dagelijkse reilen en zeilen van de directeuren. De andere twee commissarissen hielden toezicht op afstand. De claim van de tak Leinweber voor eenzelfde functionaris werd afgewezen.

toekomst geen familiebelangen maar uitsluitend zakelijke belangen de doorslag zouden geven. Hij hoopte in loyaliteit weer te kunnen opbouwen wat nu afgebroken is. Slechts als hij het volle vertrouwen van commissarissen en aandeelhouders heeft, zal dit voor hem mogelijk zijn.

Einde van de familietegenstellingen

Een nieuwe ondernemingsvorm in 1960, een beursgenoteerde NV, was noodzakelijk om het maatschappelijk kapitaal te kunnen vergroten.

Jubileumbijeenkomst, 1956. Van links naar rechts: (de rug van) burgemeester A. Bakker, drs W.A. (Wim) Frederikse, H.W. Bekker, mr F.J. (Frits) Callenbach, jubilaris J. Gaasbeek en zijn echtgenote (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Herhaling van zetten

Eind jaren vijftig rommelde het weer, bijna met eenzelfde dynamiek als in het begin van de eeuw. De tak Leinweber wilde een familielid in de directie en daarnaast ging het om de benoeming van een vertrouweling van de tak Paulus tot adjunct-directeur in de vetfabriek.

Voor Frits Callenbach had het conflict uiteindelijk als consequentie dat hij, met stille trom, de directie verliet en opgevolgd werd door een zoon van zijn zuster Han de Vries-Callenbach: mr Kees de Vries, al staflid vanaf 1954.

Wim Frederikse, die het inhoudelijk geheel eens was met zijn neef Frits, bleef in de directie, ter wille van de continuïteit van het bedrijf, *opdat in de*

Gezien de meermalen zichtbare contraproductieve familietegenstellingen die direct effect hadden op de verhoudingen tussen directie, commissarissen en aandeelhouders en op de onderlinge verhoudingen binnen deze drie geledingen, is het begrijpelijk dat in de nieuwe statuten van de NV de familie-invloed beperkt werd tot de bindende voordracht van directeuren en ten hoogste drie commissarissen. Die commissarissen bleven echter gedreven worden door belangen van de eigen tak. Bij een direct conflict in 1967 tussen directie en commissarissen werd dit met zoveel woorden erkend en vastgelegd in de notulen. In de statuten van 1973 is deze invloed aantoonbaar tot nul teruggebracht.

Strips in Veenendaalse kranten

In het gemeentearchief van Veenendaal bevindt zich een groot aantal kranten waar behalve nieuwsfeiten en advertenties ook stripverhalen in staan, die ongetwijfeld vooral de wat oudere Veenendalers zich zullen herinneren. Het is elders dikwijls gebleken dat strips een belangrijk herkenningspunt voor een bepaalde krant vormen en niet zelden bij degenen die ze na langere tijd weer onder ogen krijgen een gevoel van nostalgie teweegbrengen. Reden genoeg om aan dit fenomeen aandacht te besteden.

DOOR BAS DE HAAS

In dit artikeltje wordt een overzicht gegeven van strips die in Veenendaalse kranten hebben gestaan in een periode die loopt van vlak na de oorlog tot ongeveer de jaren tachtig van de vorige eeuw. Na dit tijdperk loopt de publicatie van stripverhalen sterk terug en wordt hooguit nog hier

en daar een strip in cartoonvorm gepubliceerd.

Veenendaalsche Courant

Deze krant begint in 1945 met een verhaal van de Rotterdamse tekenaar Gerrit Rotman, getiteld 'Piepneus en Bibbersnoetje', een strip

**MUISJE WIT
EN ZIJN
VRIENDJE
TIM**

(Wordt vervolgd)

9. Eindelijk kwam de man met de baard terug. Het eerste wat Muisje Wit zag, was dat de poort achter hem dicht ging. Jammer, hoor! Maar dan had hij geen ogen genoeg. De oude baas lachte breed. In de ene hand hield hij een zware zak, en over zijn schouder droeg hij nog een tweede, veel zwaardere, zo één waar aardappels in vervoerd worden. Maar hier zaten geen aardappels in, niks hoor, dat zag Muisje Wit goed. Onderin de oude zak zat een gat en wat rolde daaruit, zomaar op de weg? Echte gouden munten! En de oude man had er zoveel bij zich, dat hij niet eens merkte dat hij er een paar verloor.

10. Muisje Wit hield zich heel stilletjes tussen de takken van de boom verborgen, terwijl de oude baas dichterbij kwam. Nu mocht niemand hem ontdekken, oei, wat zou die grijsaard boos zijn als hij merkte dat Muisje had gezien hoe hij gouden geldstukken uit de berg haalde! En gelukkig, de baas was veel te blij met zijn twee zakken met geld om omhoog te kijken tussen de takken van de boom. Toen hij voorbij was liet Muisje zich vlug naar beneden zakken. In de haast was hij zijn wandelstok kwijtgeraakt. Die zat nog tussen de takken van de boom. Nu, misschien had hij morgen wel zoveel geld dat hi een nieuwe kon kopen.

'Muisje Wit en zijn Vriendje Tim' in de *Veenendaalsche Courant* van 28 augustus 1953 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

die duidelijk bedoeld is voor kinderen van zes tot tien jaar. Rotman is bekend geworden door zijn 'Apestreken van Bobby' en 'Avonturen van mijnheer Pimpelmans'. Piepneus is een minder bekende strip, die een aardig beeld geeft van kinderverhalen van honderd jaar geleden, de tijd waarin Rotman zijn strips schreef en tekende. In 1949 plaatst de krant een strip van Marten Toonder: 'Kappie en het Nevel-eiland'. Helaas maar één verhaal uit een lange reeks van Kappie-verhalen en ook de enige strip van Toonder zelf die in deze krant is gepubliceerd.

Dan volgt een tijd waarin geen strips verschijnen, maar in 1953 staat er weer een kinderverhaal in de krant: 'Muisje Wit en zijn Vriendje Tim', een strip die pas in 1955 wordt beëindigd. Onder meer het feit dat de afleveringen slechts eenmaal in de veertien dagen verschijnen is de oorzaak van de lange periode die tussen nummer 1 en 50, de slotaflevering, ligt. De tekenaar en/of schrijver van deze strip is niet bekend. Dit laatste

hoeft geen verbazing te wekken, omdat kinderverhalen dikwijls als minder belangrijk voor een krant werden beschouwd en redacties het vaak niet nodig vonden om nadere bijzonderheden te vermelden.

Ook nu ontstaat weer een striploos tijdperk, waarna in 1956 begonnen wordt met het verhaal van Toonder-medewerker Ben van 't Klooster getiteld 'Filo Fop en de zeldzame plant', een van de vijf Filo Fop-strips die hij tekende.

Daarna gaat de krant in 1957 over op 'Walder en Wolco', een in de Middeleeuwen spelend ridderverhaal. Van de tekenaar zijn slechts de initialen P.A. bekend.

In 1957 wordt een aantal strips van de hand van tekenaar Siem Praamsma geplaatst, te weten 'Koning Kobalt op goudjacht' en twee verhalen over een kunstschilder genaamd 'Humpo Hots-flos'.

Ook nu weer een tijdlang geen strips, tot in 1964 een verhaal van Loek van Delden verschijnt geti-

DE ENGELSE KAPERS

3. Hal behoefde geen verdere uiteenzetting. Na enige minuten zat hij aan de gezellige ontbijttafel, waar zijn vader hem reeds met ongeduld wachtte. Naast Hal zat stuurman Tom, een oude vechtjas, die in vroegere gevechten één been verloren had, en dan was er Mary, Hals Zuster, een dapper meisje, dat zeer tegen de zin van haar vader deze gevaarlijke tocht medemaakte en eerst na lang smeken toestemming had verkregen.

4. „De uitkijk heeft zoeven land gemeld,” sprak de kapitein. „Jullie weten waar het om gaat. We hebben opdracht om te trachten de ongelukkige gevangen Engelse zeelieden te bevrijden, die door de Spanjaarden als slaven worden gevangen gehouden en in de zilverbijnen moeten werken. Tevens moeten we trachten een rijke buit te bemachtigen. Slagen we niet, dan wacht ons eenzelfde lot als de gevangen in de mijnen.”

'De Engelse Kapers' in *De Vallei* van 17 maart 1950 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

teld 'Smidje Verholen en de sportcomputer', een verhaal uit de 19-delige serie over Smidje Verholen, oorspronkelijk de bewerking van een oud Brabants volksverhaal. Halverwege 1964 wordt 'Koning Kobalt en het wonderzand' geplaatst. De krant publiceert dus enkele maanden twee strips gelijktijdig. Vanaf 1965 komt er geen strip meer voor in de *Veenendaalsche Courant*.

De Vallei

In deze krant zijn in de loop van de tijd veel verschillende stripseries verschenen. In 1949 is er voor het eerst een kortlopend verhaal geplaatst getiteld 'Rob de avonturier', een verhaal dat ook in andere regionale kranten is gepubliceerd. In 1950 volgt een strip 'De Engelse Kapers' en ook in 1961 en 1962 verschijnen enkele korte verhalen: 'Magellans reizen', 'Jacob en de bonenstaak' en 'Remi en zijn vrienden', het laatste een bewerking van het bekende boek *Alleen op de wereld* van Hector Malot.

Voorts is vanaf september 1954 een langlopende serie begonnen over de avonturen van de Italiaanse ridder Aram. Deze serie duurt tot december 1966 en bestaat uit twaalf complete verhalen. Aansluitend daaraan zien twee nieuwe stripseries het licht, te weten verhalen van 'Rechter Tie' door Robert van Gulik (tekst) en Frits Kloeze-man (tekeningen) en 'Piloot Storm' van tekenaar/schrijver Henk Sprenger. Rechter Tie loopt tot juli 1968, Piloot Storm tot september 1973.

Rechter Tie wordt opgevolgd door een serie van drie verhalen over Smidje Verholen; deze verhalen komen van augustus 1968 tot juni 1970 in de krant. Omdat *De Vallei* in die tijd slechts tweemaal per week verschijnt, duurt het een poos voordat een verhaal uit is.

Vanaf december 1966 duikt 'Tekko Taks' op in *De Vallei*. Ook deze serie van niet minder dan 28 verhalen eindigt pas in 1973. De strip werd eerder in het dagblad *Trouw* geplaatst en genoot

presentieren. Hij zelf telefo-

-programma's kennisvragen, lijkheidsshow veertiendaag-nsey met Ri-rol, de Engel-amilie en de kwaardige le-ederlijk Frei-

et eerste ge-vooravond en rakter, Voor-elevisie twee programma

**OEP
HT**

ugdigde luiste-roep inspraak nroepbeleid is ep „Radio en le groep, die ting hoopt te p een bepaald ilde omroep. t gehele land bben ontvan-toede cotacten Slchting Ne-p „Paul Meier tional Fanclub

r van „Radio rmd door A. A. F. E. Los, , vice-voorzit-geestster. Het i in Naarden,

ere kant moet it Miss 1936 in t bepaald veel ogelijk, dat ze ou omdraaien. -ti coonist

De Engelse poppenserie The Wombles komt in de plaats van Calimero. Daarnaast prolongeert de TROS haar

door de Belg Paul van Herck. Bovendien worden zeven eenakters uitgezonden.

naal. DUITSLAND II 13.45 Progroverz. 14.15 Amusem.-

tant: neg de tijd.

TROS: king prij Terug va a la ce 20.00 Nv thans ei beeld. 21 klass. m ting: sa Klankoo (S) Post 23.55-24.00

NCRV tion. (84 Pers ver koffie. (1 je nog a Rambler u: vero 15.03 (S) Sportsch

NOS: niet eter Elpee F eight: A platenke Nwa.) 2 Sound: 1 22.55 Me (24.00 Nv

Het

De Bilt Aberdeen Athene Barcelona Bordeaux Brussel Frankfurt Helsinki Innsbruck Kopenhag Lissabon Locarno Londen Luxembu Malaga Mallorca München

PAULUS DE BOSKABOUTER

„Je bent een lelijk loeder”, gilte Krakras en dat had ze beter kunnen laten want Eucalypta draaide zich bliksemsnel om en gromde: „Wat hoorde ik jou daar zeggen?” „Genade”, stamelde Krakras, terwijl ze haar gevouwen poten smekend omhoog stak. „Ik wilde alleen maar zeggen dat je me beloofd had...” „Hihi, heksen beloven zoveel,” proestte Eucalypta.

„DE HOOIKOOI”

„Mijn eerste zorg is om d'r eentje in de hooikooi te krijgen. Daarna zal ik nog wel zien wat ik met jou doe.” Eucalypta stapte alweer verder, een zeer wanhopig heksehulpje achterlatend. „Psst,” deed Paulus, „als je mij nou vertelt wie er in die kooi moet...” „Dat wil ik graag doen”, zei Krakras, „en zeker als ik op jouw hulp kan rekenen”.

PILOOT STORM

'Paulus de boskabouter' en 'Piloot Storm' in *De Vallei* van 31 augustus 1973 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

een grote populariteit bij de lezers van die krant. Vermoedelijk zal dit bij de abonnees van *De Vallei* niet veel anders zijn geweest.

In 1973 plaatst *De Vallei* de wellicht beroemdste strip van Nederland, de verhalen van Tom Poes en heer Bommel. Het laatste verhaal van dit duo ziet in 1986 het licht. Een andere strip die lange tijd in *De Vallei* staat is 'Paulus de boskabouter': van juni 1973 tot januari 1981.

Naderhand verschijnt nog een aantal strips met de tekst in ballonnetjes, zoals 'Lucky Luke' (vanaf 1977) en 'Suske en Wiske'.

De Rijnpost

Als laatste de strips in *De Rijnpost*, aanvankelijk een nieuwsblad, maar gaandeweg zich ontwikkelend tot een advertentiemedium. Dit blad heeft van 1964 tot 1972 een aantal strips geplaatst die afkomstig waren van de stripstudio Avan, eigendom van de bovengenoemde Loek van Delden. In april 1964 wordt gestart met het

verhaal 'Brigadier Piet en de Semi-prof', waarin ook Smidje Verholen figureert. Daarna, vanaf september 1969, brengt *De Rijnpost* tot juni 1970 'Slimme Peter en het Gevonden Geld', ook weer een bewerking van een volksverhaal, vervolgens 'McMuzzle en het geheim van de gouden Boeddha' en aansluitend daaraan 'De drie kousenkooplui' van juli 1971 tot augustus 1972. Alle drie verhalen waren behoorlijk lang en telden circa honderd afleveringen. Door de lage verschijningsfrequentie van het blad duurde het ook hier geruime tijd voordat een verhaal eindigde.

In 1972 zijn nog enkele afleveringen verschenen van de strip 'Peter Simpel', maar die hielden na korte tijd op.

Hopelijk heeft het bovenstaande, en hebben zeker niet in de laatste plaats de afbeeldingen, bij u aangename herinneringen opgeroepen aan verhalen die wellicht niet tot de literatuur behoorden, maar wel voor ontspanning zorgden.

De drie kousen- kooplui

1. Lang, héél lang geleden is het gebeurd... Zó lang geleden, dat het daarom alleen al echt gebeurd moet zijn. In die tijd kon men rustig geloven wat de mensen vertelden. En die mensen in die tijd vertelden veel, want dat was eigenlijk hun enige verzetje. Er was geen telefoon, geen radio, er waren geen biscoepen, geen boeken en geen kranten. Ondanks dat alles verveelden ze zich niet. Er was immers altijd wel een of andere oude baas, die een mooi verhaal wist te vertellen, wanneer men 's avonds na het werk ging zitten rond de haard. Die verhalen zijn gelukkig bewaard gebleven en een ervan gaan wij hier nu eens tekenen en vertellen. Het is het verhaal van de drie kousenkooplui. Ja, dat was me een mooi stel, die kousenkooplui! Ze kwamen van héél, héél ver, helemaal uit Kloppenburg. Ze liepen met fikse pas door de bossen en de weiden en ze droegen ieder een zak met mooie, warme kousen en sokken, die zij

in ons land aan de man probeerden te brengen. De grootste en dikste van de drie, die voorop liep, had een zwarte knieval en zwart haar en heette daarom Zwarte Diederik. De tweede man was mager en had helemaal geen haar. Hij heette Kale Coridon. De derde droeg een hoedje en noemde Martijn. En die Martijn met zijn hoedje was eigenlijk de enige aardige van de drie.

2. Zwarte Diederik en Kale Coridon keken altijd nijdig, zochten altijd ruzie en zagen er werkelijk uit of zij héél goed wisten om te gaan met het wapen, dat aan hun gordel hing. Ja, en dat zij geen lieverdes waren, zou al gauw blijken! De avond begon namelijk te vallen en de drie kousenkooplui, die doodmoe waren van hun tocht door het land, kregen langzamerhand slaap. Maar waar ze ook keken, nergens was een huis of een herberg te bekennen, waar men hun onderdak voor de nacht had kunnen verschaffen. „Dat wordt onder de blote hemel slapen, Zwarte!“ bromde Kale Coridon. „Er zal wel niks anders opzitten!“ Maar Martijn was ondertussen een stukje vooruitgelopen en had een heuvel beklommen. En toen hij aan de andere kant naar beneden keek, zag hij dat, waar zij al zo lang naar gezocht hadden: Hij zette zijn hand voor zijn mond en riep verheugd tot zijn beide reisgezellen, die nog aan de voet van de heuvel stonden. „Heilsa, makkers! Kom gauw boven! Een huis!“ „As-jeme-nou!“ bromde Zwarte Diederik verbaasd tegen Coridon. „Die suffe Martijn heeft een huis ontdekt“. Had je dat ooit achter hem gezocht, Kale? Maar Coridon gaf geen antwoord en beklom zo snel hij kon de heuvel, op de voet gevolgd door Diederik. En werkelijk, toen ze naast Martijn stonden, zagen zij onder aan de heuvel een boerderijtje liggen. Er brandte nog licht achter de ruitjes; de bewoners waren dus nog op.

'De drie kousenkooplui' in *De Rijnpost* van 8 juli 1971 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Kerkgebouw voor de Christelijk Afgescheidenen (2)

De verbouwing van de kerk in 1911

In het septembernummer van Oud Veenendaal heeft u kunnen lezen over de bouw in 1864. Dat ook de verbouwing in 1911 niet van een leien dakje ging, blijkt uit de tweede en laatste aflevering. De gemeente heette inmiddels Christelijke Gereformeerde kerk.

DOOR LEEN BOOT

Op 30 december 1909 en 6 januari 1910 werd in hotel De Roskam en hotel De Korenbeurs door notaris J.G. Sandbrink op verzoek van de erfgenamen van wijlen Wilhelmina Geertruida van Heelsum, in leven echtgenote van Lambertus van Dolder, een openbare verkoop gehouden van een perceel grond dat al in erfpacht was bij de Christelijke Gereformeerde kerk tegen een canon van f 2,50 per jaar. Het ging om 2,91 are, kadastraal bekend als sectie D, nummer 770. Het perceel werd ingezet door Rijk van Silfhout voor een bedrag van f 44,-. Bij toeslag werd het perceel voor f 46,- gekocht door Gerrit Geurtsen als ouderling van de Christelijke Gereformeerde kerk. Een fragment uit de akte:

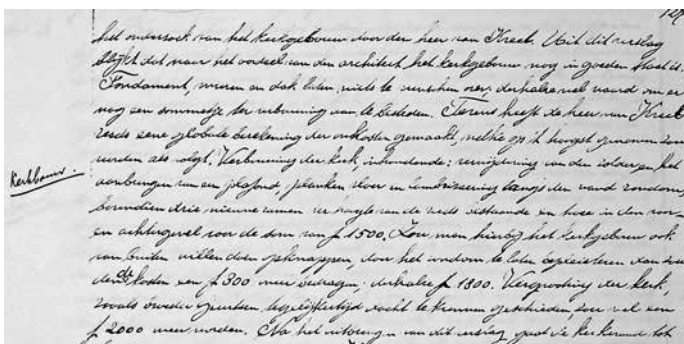
‘Perceel tien is gekocht door Gerrit Geurtsen, landbouwer te Geldersch Veenendaal, in hoedanigheid van ouderling der Christelijke Gereformeerde Gemeente te Veenendaal en mitsdien voor en ten behoeve dier gemeente erfpachtster van het perceel voor zesenvier-
tig gulden, f 46,-, ten gevolge van welke koop die gemeente thans volle eigenaresse wordt van dit perceel, waarvan bij het kadaster ten onrechte nog als erfpachtster staat vermeld de Christelijke Afgescheidene Diaconie te Veenendaal.’

Ruimtegebrek

Door de jaren heen werd de kerk te klein en dus vroeg de kerken-

raad de bekende Veenendaalse architect Bernard Van Kreel een verbouwingsplan te maken. Van Kreel rapporteerde op 19 april 1911 in de kerkenraadsvergadering dat het gebouw nog in goede staat verkeerde en dat verbouwen zeer de moeite waard was.

‘Uit dit verslag blijkt dat naar het oordeel van den architect het kerkgebouw nog in goede staat is. Fondament, muren en dak laten niets te wenschen over; derhalve wel waard om er nog een sommetje ter verbouwing aan te besteden. Tevens heeft de heer van Kreel reeds eene globale berekening der onkosten gemaakt, welke op ‘t hoogst genomen zou worden als volgt. Verbouwing der kerk, inhoudende: verwijdering van den zolder en het aanbrengen van een plafond, planken vloer en lambrizeering langs den wand rondom, bovendien drie nieuwe ramen ter hoogte van de reeds bestaande en twee in den voor- en achtergevel voor de som van f 1500.

het ontwerp van het kerkgebouw door den heer van Kreel. Uit dit verslag blijkt dat naar het oordeel van den architect het kerkgebouw nog in goede staat is. Fondament, muren en dak laten niets te wenschen over; derhalve wel waard om er nog een sommetje ter verbouwing aan te besteden. Tevens heeft de heer van Kreel reeds eene globale berekening der onkosten gemaakt, welke op 't hoogst genomen zou worden als volgt. Verbouwing der kerk, inhoudende: verwijdering van den zolder en het aanbrengen van een plafond, planken vloer en lambrizeering langs den wand rondom, bovendien drie nieuwe ramen ter hoogte van de reeds bestaande en twee in den voor- en achtergevel voor de som van f 1500. Tevens heeft de heer van Kreel reeds eene globale berekening der onkosten gemaakt, welke op 't hoogst genomen zou worden als volgt. Verbouwing der kerk, inhoudende: verwijdering van den zolder en het aanbrengen van een plafond, planken vloer en lambrizeering langs den wand rondom, bovendien drie nieuwe ramen ter hoogte van de reeds bestaande en twee in den voor- en achtergevel voor de som van f 1500. Tevens heeft de heer van Kreel reeds eene globale berekening der onkosten gemaakt, welke op 't hoogst genomen zou worden als volgt. Verbouwing der kerk, inhoudende: verwijdering van den zolder en het aanbrengen van een plafond, planken vloer en lambrizeering langs den wand rondom, bovendien drie nieuwe ramen ter hoogte van de reeds bestaande en twee in den voor- en achtergevel voor de som van f 1500.

Fragment uit de notulen van de kerkenraad van 19 april 1911 (collectie Peter Doolaard)

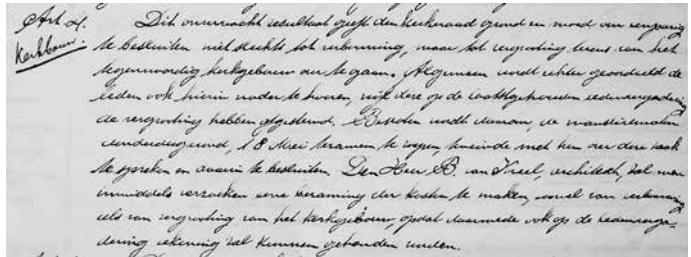
Zou men hierbij het kerkgebouw ook vanbuiten willen opknappen door het rondom te laten bepleisteren, dan zouden de kosten een f 300 meer bedragen; derhalve f 1800. Vergrooing der kerk, zooals broeder Geurtsen tegelijkertijd dacht te kunnen geschieden, zou wel een f 2000 meer worden.'

De zoldering zou een vlak plafond zijn dat verwijderd moest worden. Het voorstel was om een gestukadoord halfrond plafond, een zogenaamd tongewelf, aan te brengen. Verder zouden de wanden een lambriserings krijgen, zou een nieuwe plankenvloer worden aangebracht en zouden drie nieuwe ramen die net zo groot waren als de bestaande en twee ramen in de voor- en achtergevel worden geplaatst. Alles bij elkaar zou dat op f 1500,- komen. Het bepleisteren kostte ook nog eens f 300,-. Broeder Geurtsen wenste een extra vergroting die een bedrag van f 2000,- zou vergen, maar dat voorstel werd niet overgenomen. Uiteindelijk werd volstaan met een beperkte uitbreiding voor f 1800,-.

Toen ten slotte bleek dat de gemeenteleden bereid waren meer te betalen dan gedacht, kon alsnog besloten worden tot de extra uitbreiding die door Geurtsen al in de vergadering van 19 april was voorgesteld. Op 11 mei werd daarover een kerkenraadsvergadering gehouden. Ook Van Kreel was weer uitgenodigd.

'Dit onverwacht resultaat [extra geld voor de verbouwing, LHB] geeft den kerkeraad grond en moed om eenparig te besluiten niet slechts verbouwing, maar tot vergrooing tevens van het tegenwoordig kerkgebouw over te gaan. Algemeen wordt echter geoordeeld de leden ook hierin nader te hooren, wijl deze op de laatst gehouden ledenvergadering de vergrooing hebben afgestemd. Besloten wordt daarom de manslidmaten Donderdagavond 18 mei tezamen te roepen teneinde met hen over deze zaak te spreken en daarin te besluiten. Den Heer B. van Kreel, architect, zal men inmiddels verzoeken eene beraming der kosten te maken,

zoowel van verbouwing als van vergrooing van het kerkgebouw, opdat daarmede ook op de ledenvergadering rekening zal kunnen gehouden worden.'

Fragment uit de notulen van de kerkenraad van 11 mei 1911 (collectie Peter Doolaard)

Nard van Kreel

In deze vergadering met de gemeenteleden gaf Van Kreel een overzicht van de uitbreiding van het kerkgebouw. Het zou doorgetrokken worden tot het dak van het huis van J.D. Klumpenaar en er zou een scheidingsmuur geplaatst worden voor een kerkenraadskamer. Tegen deze muur zou de preekstoel komen en het orgel moest naar de andere kant van de kerkzaal verhuizen. In de scheidingsmuur zou een deur worden aangebracht naast de preekstoel vanwege de toegang naar de kerkenraadskamer. De uitbreiding omvatte verder een gang met op de hoek een kleine toren met een hoofdtoegang. Vanuit deze aanbouw waren er toegangen tot de kerkzaal en de kerkenraadskamer met op het eind een privaat. Van Kreel adviseerde tevens allemaal nieuwe banken te laten maken, omdat oude en nieuwe banken naast elkaar zouden misstaan in het vernieuwde gebouw.

Voor dit plan had de architect een nieuwe begroting gemaakt en die kwam ongeveer uit op het al eerder geraamde bedrag. Dat was dus geen punt van bespreking meer. Het plan, compleet met de nieuwe banken met deurtjes, kostte nu f 3400,-. Voorts werd gerekend op de verkoop van de oude banken en ander materiaal, zodat de uitbreiding niet veel meer dan f 3000,- (omgerekend € 1361,-) zou gaan kosten.

Het verslag meldde tot slot: 'Volgens kerkenraadsbesluit noemt hij [Van Kreel, LHB] voor hen de totale som van ongeveer f 3000,-. Na stemming blijkt dat alle leden zijn voor algehele

kerkvergroting met nieuwe banken en met algemeene stemmen wordt daartoe besloten.' Nadat alle beslissingen waren genomen, kreeg Van Kreel de opdracht de bouwvergunning aan te vragen. Hier volgt de tekst van de bijbehorende brief:

'Aanvragen en vergunning tot het verbouwen van een kerkgebouw.

Aan de Heeren Burgemeester en Wethouders der Gemeente Veenendaal.

Geeft met verschuldigten eerbied te kennen, de ondergeteekende Kerkeraad der Christelijk Gereformeerde Gemeente te Veenendaal dat zij voornemens is, in hoedanigheid van eigenaar, haar kerkgebouw, staande in de Zandstraat op een perceel grond kadastraal bekend Gemeente Veenendaal, Sectie D, nummer 770, te verbouwen en vergrooten om gebruikt te worden als kerk en consistoriekamer.

Dat het werk zal worden uitgevoerd onder leiding van de architect B. van Kreel te Veenendaal. Reden waarom zij Uw College, onder overlegging des volgens de bij de bescheiden, beleefdelijk verzoekt haar schriftelijk vergunning te verleen tot voormelde bouw.

Veenendaal, 1 Juni 1911, 't welk doende.

De Kerkeraad der Chr. Geref. Gemeente

Ds H. Visser, Voorzitter

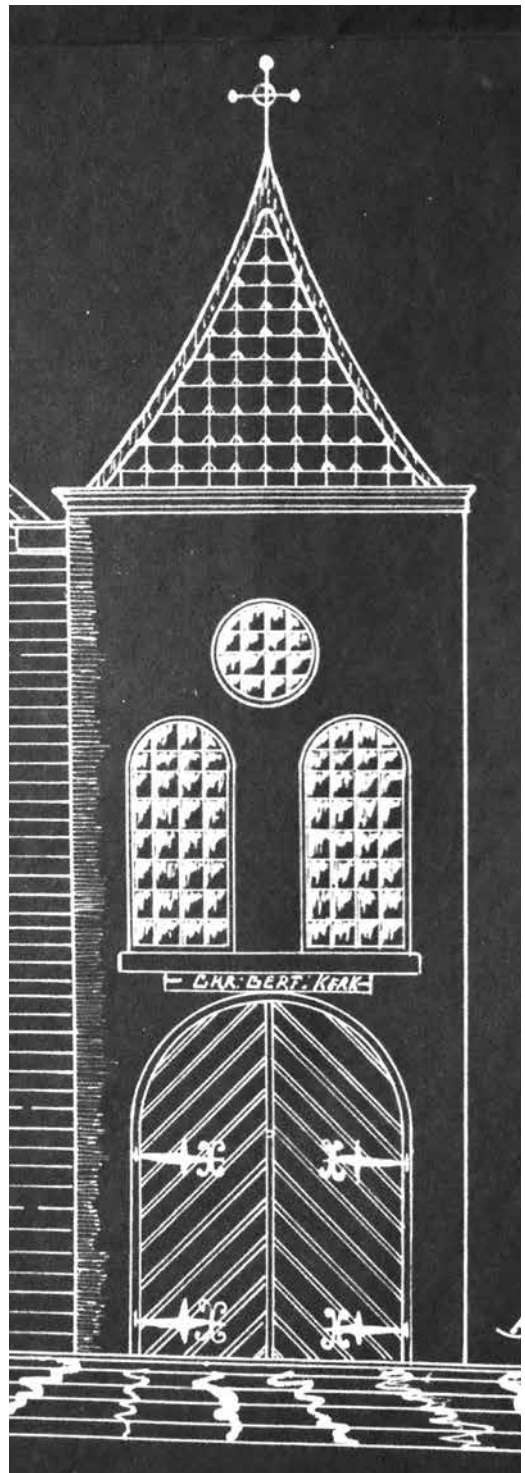
T. Davelaar, Scriba.'

Verrassing

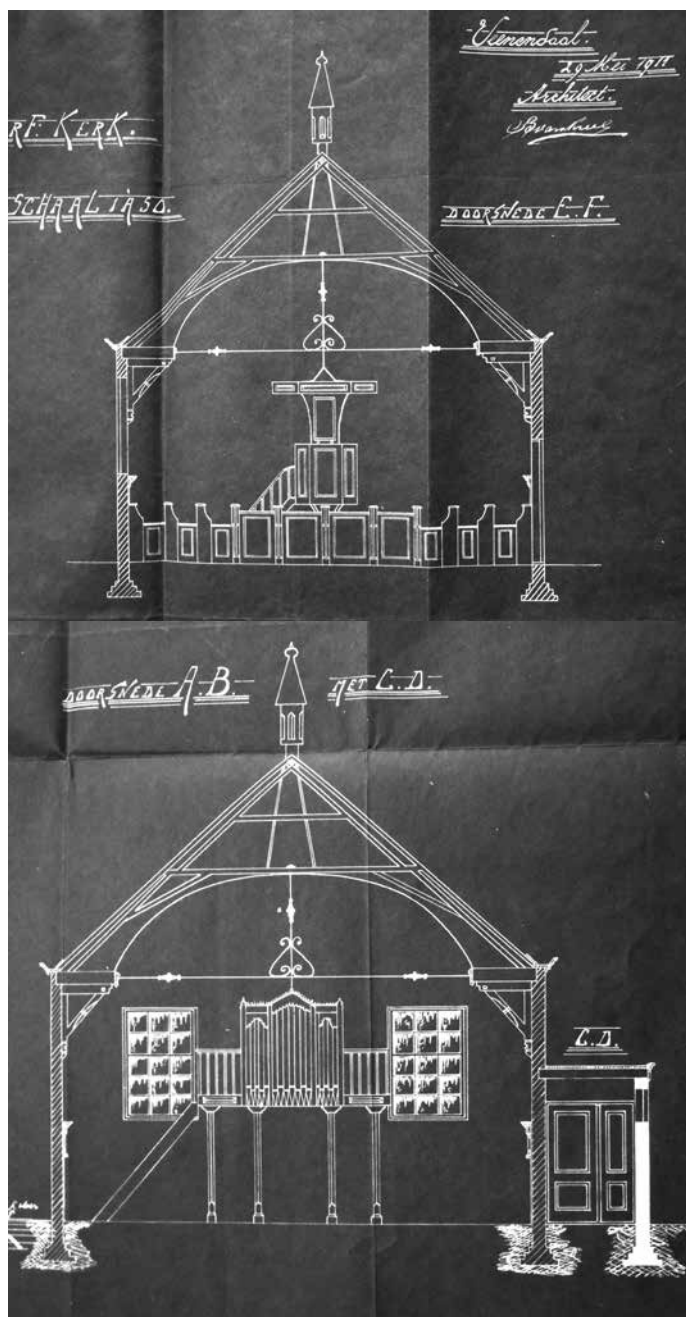
Het tot nu toe onbekende ontwerp van Nard van Kreel voor de uitbreiding van de kerk is zeer interessant. Het was een verrassing om die tekening in het archief tegen te komen. Nadat de kerkenraad met de leden had vergaderd over de uitbreiding, maakte Van Kreel de tekening op 29 mei 1911.

De uitbreiding voorzag in een kerkenraads-kamer en de uitbouw die in het verslag gang werd genoemd. De plattegrond gaf duidelijk de vergroting weer door middel van een witte invulling van de gevels ten opzichte van de bestaande die van een arcering waren voorzien. De totale lengte van de kerk na de uitbreiding werd 21 meter.

Het meest opvallende in het ontwerp was de

Het ontwerp voor de uitbreiding van de toren (Gemeentearchief Veenendaal)

Het ontwerp voor de uitbreiding van de preekstoel en het orgel (Gemeentearchief Veenendaal)

torenachtige aanbouw die met de ruimte erachter als ingangsportaal dienst moest gaan doen en waar op het eind een privaat/closet was gesitueerd. In de toren was de hoofdingang met de dubbele deuren getekend met daarboven het

opschrift 'Chr. Ger. Kerk'.

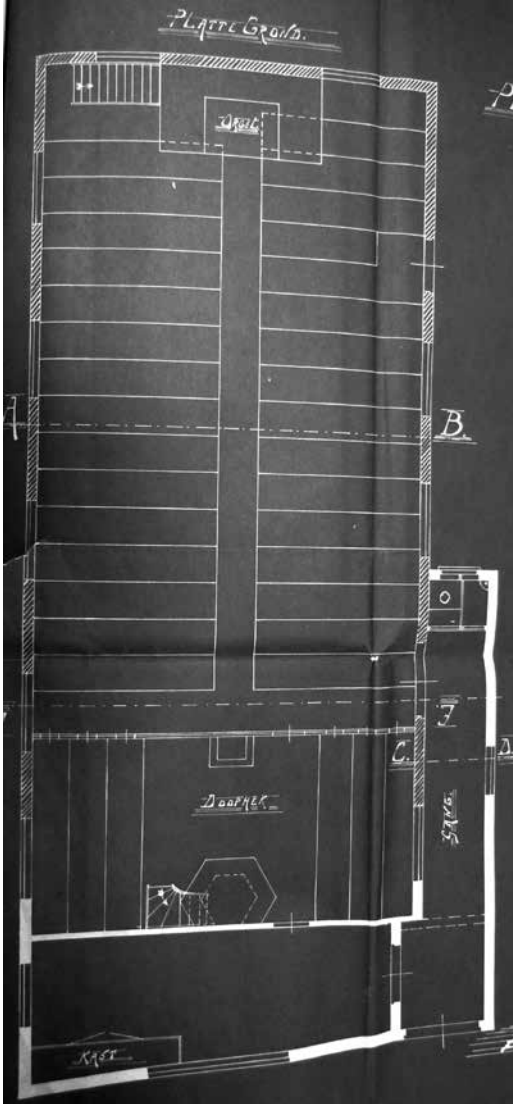
Dit ontwerp past geheel in het oeuvre van de architect. Opvallend is de overeenkomst met de torenachtige vormgeving die bij twee door Van Kreel ontworpen villa's aan de Kerkewijk (nummers 22 en 69) is toegepast. De analogie is des te treffender door de piramidevormige bekroning en de getekende vensters met de merkwaardige arcering van de ruitjes. Dat de toren met uitbouw uiteindelijk niet is uitgevoerd, is wel een gemis. Het gebouw had beslist aan allure gewonnen.

Om de uitbreiding zichtbaar te maken, moest Van Kreel het bestaande kerkgebouw opmeten en uittekenen. Zo'n tekening was ook nodig voor de bouwaanvraag. Bij gebrek aan een eerdere tekening gaf het verbouwingsplan tevens een goed beeld van de bouw en indeling van de eerste kerk. De bankopstelling was dwars op de lengterichting met een middenpad. Het aantal zitplaatsen van de vergrote kerk kwam op 256. Dat was inclusief de plaatsen in de dooptuin, die over de hele breedte was voorzien van een houten schotwerk met daarin een lezenaar. De preekstoel was zeshoekig en aan de andere kant bevond zich het orgel. Het was in 1890 aangekocht en bestond uit een loos pijpenfront met daarachter een pedaalharmonium. Oorspronkelijk lag er een stenen vloer, maar bij de verbouwing kwam daar een houten vloer overheen. Eerst was

er ook geen verwarming, maar in 1877 kwam er een kachel. De verlichting bestond uit kaarsen en petroleumlampen.

Het was een klassieke opstelling en indeling die in kleine zaalkerken veel voorkwam. De

architect had in het nieuwe plan de hele bankopstelling 180 graden gedraaid. Dat was het gevolg van de bouw van de kerkenraadskamer die met een eigen toegang nu direct aansloot bij het liturgisch centrum.

Plattegrond van het kerkgebouw (Gemeentearchief Veenendaal)

Recht van overpad

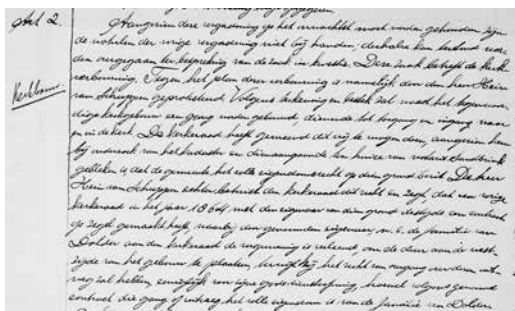
Nog tijdens de bouw ontstond een conflict over het recht van overpad tussen de kerk en de naastliggende bebouwing. Het was de heer Van Schuppen als buurman die hiertegen bezwaar maakte. Hij had kort daarvoor grond achter de

kerk gekocht van de familie Van Dolder (zie de akte van 30 augustus 1864, *Oud Veenendaal*, september 2014, p. 64, 66). Daarbij kreeg hij het recht van overpad naar de Zandstraat en deze grond mocht dus niet worden bebouwd. Omdat de bouwwerkzaamheden al waren gestart, moest hierover op korte termijn een besluit worden genomen.

Op 20 juni 1911 werd met spoed de kerkenraad bijeengeroepen. De voorzitter, dominee Visser, had er zijn vakantie voor onderbroken. In de vergadering werden enkele beslissingen genomen die voor het vervolg van de uitbreiding van de kerk belangrijk en ook ingrijpend waren. De notulen van de kerkenraad zeggen er dit over:

‘Aangezien deze vergadering op het onverwachts moet worden gehouden zijn de notulen der vorige vergadering niet bij handen; derhalve kan terstond worden overgegaan ter bespreking van de zaak in kwestie. Deze zaak betreft de kerkverbouwing. Tegen het plan dezer verbouwing is namelijk door den heer Hein van Schuppen geprotesteerd. Volgens teekening en bestek zal naast het tegenwoordige kerkgebouw een gang worden gebouwd, dienende tot toegang en ingang naar en in de kerk. De kerkenraad heeft gemeend dit vrij te mogen doen, aangezien hen bij onderzoek van het kadaster en dienaangaande ten huize van notaris Sandbrink gebleken is, dat de gemeente het volle eigendomsrecht op dien grond bezit. De heer Hein van Schuppen echter betwist den kerkenraad dit recht en zegt, dat den vorige kerkenraad in het jaar 1864 met den eigenaar van dien grond destijds een contract op zegel gemaakt heeft, waarbij door genoemden eigenaar, nl. de familie Van Dolder, aan den kerkenraad de vergunning is verleend om de deur aan de westzijde van het gebouw te plaatsen, terwijl hij het recht van overgang over deze uitweg zal hebben eeniglijk voor zijne godsdienstoefening, hoewel volgens genoemd contract die gang of uitweg het volle eigendom is van de familie Van Dolder.’

De heer Van Schuppen eiste van de kerkenraad om de uitbreiding met de gang, waarvan de fundering reeds was aangebracht, te slopen. De

Fragment uit de notulen van de kerkenraad van 20 juni 1911 (collectie Peter Doolaard)

kerkenraad nam daarop de volgende beslissing: 'Met het oog echter op het ontbreken van objectieve tegenbewijzen, alsmede op de verbouwing met welke voortgang moet worden gemaakt, besluit de kerkeraad eenparig op voorstel van den Voorzitter om de gang te doen vervallen en het front, dat volgens bestek en tekening in dien gang zou worden gebouwd, nu te doen aanbrengen in denzelfden vorm daar waar anders de eigenlijke ingang uit den gang in het kerkgebouw zou verschijnen. Een opzichter van den heer B. van Kreel, die reeds ter vergadering is verschenen, wordt dit beluit terstond medegedeeld, zoodat de werkzaamheden van de kerk haar voortgang kunnen hebben.' De werkelijke uitbreiding omvatte nu alleen maar een verlenging van de kerk met de kerkenraads-kamer.

Tot slot werd in diezelfde vergadering besloten dat de predikant in het nieuwe gedeelte van de kerkgevel een gedenksteen zou aanbrengen. De tekst op de steen luidt: 'Eben-Haëzer. De eerste steen is gelegd door ds. H. Visser, 20 Juni 1911.'

Verkocht

Met het aantal kerkleden groeide ook de behoefte aan een groter kerkgebouw. De huidige kerk nog een keer uitbreiden op deze locatie was niet mogelijk. Daarom bouwde de

kerkelijke gemeente een nieuw kerkgebouw aan het Boerseland, in de tegenwoordige Beatrixstraat. Het oude kerkgebouw werd te koop aangeboden.

Notaris J.G. Sandbrink organiseerde een openbare verkoop bij opbod en afslag. De verkoop vond plaats in hotel De Korenbeurs op 23 februari 1927 in opdracht van de kerkenraad van de Christelijke Gereformeerde kerk te Veenendaal. Het kerkgebouw was door de verkoper verkregen bij onderhandse akte van koop en verkoop van 6 februari 1864, bij akte van grensregeling en rectificatie van 6 november 1906 en gedeeltelijk door stichting (kadastraal sectie D, nummer 1726).

De verkoop geschiedde onder de voorwaarde

Op de fiets de toenmalige predikant P.J. de Bruin, mogelijk met de koster en een aantal kinderen van de gemeente. De gedenksteen zit tussen de deur naar de consistorie en het venster en de dubbele deur rechts is dezelfde als op de torentekening (W.Th. Hofland, 160 jaar Christelijke Gereformeerde Bethelkerk te Veenendaal, 1997)

'dat het in het kerkgebouw aanwezige orgel NIET in de verkoop was begrepen en onder oplegging van een erfdienstbaarheid aan de voormalige kerk of enig gedeelte daarvan dat dit nimmer mag worden bestemd of gebezigd of ingericht als café, danszaal of bioscoop en dat daarin geen alcoholhoudende drank mag worden verkocht noch daarin des Zondags godsdienstoefening mag worden gehouden, dit tegen een boete van tweeduizend gulden ten

bate van de kerk en op te nemen als kettingbeding bij verdere vervreemding eveneens tegen een boete van tweeduizend gulden'. Het gebouw werd op 2 maart 1927 voor f 3350,- verkocht aan Marinus van Doorn, timmerman te Veenendaal. Deze verklaarde de koop te hebben gedaan mede namens Johannes Dirk Klumpenaar, koopman te Veenendaal, ieder voor de onverdeelde helft. Op 29 juli 1927 werd een akte opgemaakt waarbij Marinus van Doorn en Johannes Dirk Klumpenaar verklaarden te willen overgaan tot scheiding en verdeling van het in maart aangekochte voormalig kerkgebouw aan de Zandstraat, thans ingericht tot pakhuis, en dit te splitsen in een perceel pakhuis met weg, sectie D, nummer 2232, groot 1 are en 45 centiare, toebehorende aan Klumpenaar, en een perceel pakhuis met weg, groot 1 are en 46 centiare, sectie D, nummer 2233, toebehorende aan Van Doorn. Dit onder de eerder bekende voorwaarden en de bepaling dat het nu onbebouwde gedeelte van de beide percelen te allen tijde onbebouwd diende te blijven vanwege de functie van toegangsweg voor beide percelen.

Het betekende dat de kerk in tweeën werd gedeeld en er daadwerkelijk een muur werd geplaatst als scheiding van de eigendommen. Die situatie is al die jaren niet veranderd. Wel staat de kerk er op dit moment zeer vervallen bij. Het gestukadoorde tongewelf op riet is door vocht aangetast en grote delen hiervan zijn naar beneden gevallen. De ruiten in de vensters zijn merendeels kapot en in het dak zitten gaten. De gevels vertonen scheuren en het pleisterwerk laat hier en daar los. Het verval neemt dan ook hand over hand toe. Dat het kerkgebouw op de gemeentelijke monumentenlijst staat, wil niet

Het interieur van de kerk met een goed zicht op de vorm van het gestukadoorde plafond en de aantasting door het verval (foto Leen Boot, 2011)

De zijgevel van het kerkgebouw (foto Leen Boot, 2011)

zeggen dat bescherming gegarandeerd is.

Bronnen

Gemeentearchief Veenendaal, archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, raadsnotulen, inv.nr. 5; correspondentie, inv.nrs. 134, 170 (kerkelijke zaken), inv. nr. 306 (bouwen)

Het Utrechts Archief, notariële akten van Veenendaal Fotokopieën van diverse stukken/akten uit de collectie van P.G. Doolaard te Veenendaal

W.Th. Hofland, 160 jaar Christelijke Gereformeerde Bethelkerk te Veenendaal, Amsterdam 1997

Diverse gedenkbouken en informatie op internet over de Afscheiding

Honderdjarigen in Veenendaal (25)

Mevrouw Joanna Gerritje Elisabeth Hoogerwaard-Nagel zou in deze rubriek de elfde zijn geweest in de rij van honderdjarigen, ware het niet dat een van haar dochters mij destijds liet weten dat haar moeder publicatie van deze bijdrage waarschijnlijk niet op prijs zou hebben gesteld. Nu, zeven jaar later, toch een aflevering over haar omdat Roosje Wisgerhof-Beijen zich al zo vaak had afgevraagd waarom in Oud Veenendaal nog nimmer iets over haar oma was geschreven en zij van mening was dat deze bijzondere vrouw zeker niet in ons kwartaalblad mocht ontbreken.

DOOR WIM VAN ELST

Joanna Gerritje Elisabeth Nagel werd op 29 juni 1887 op het adres Lindengracht 160 te Amsterdam geboren, woonde vanaf 1964 in Veenendaal en overleed op 24 juli 1988 in het bejaardencentrum De Engelenburgh aan de Kerkewijk in de leeftijd van 101 jaar.

De Jordaan

Laat ik eerst wat vertellen over haar ouderlijk huis. Het was 27 maart 1872 toen de 23-jarige Amsterdamse slager Joseph Roelof Nagel (1848-1898) in zijn geboortestad trouwde met de 18-jarige

Elisabeth Francina Hester Heebink (1853-1897), eveneens een Amsterdamse van geboorte.

Elisabeth Francina Hester Heebink (geboren op 28 september 1853, overleden op 24 februari 1897), moeder van Joanna G.E. Nagel (*collectie Roosje Wisgerhof-Beijen*)

Joseph Roelof Nagel (geboren op 9 november 1848, overleden op 1 augustus 1898), vader van Joanna G.E. Nagel (*collectie Roosje Wisgerhof-Beijen*)

Als beroep van de heer Nagel komen we ook tegen koopman, ossenbloedverkoper en niet te vergeten slijter van café De Kat in de Wijngaert. Het is vanouds heel bekend en nog altijd te vinden in de Jordaan, dicht bij de Westertoren.

In het gezin Nagel-Heebink werden tien kinderen geboren, te weten twee jongens en acht meisjes:

1. Johan Georg 1872-1929
2. Elisabeth Francina Hester (Lies) 1876-1930
3. Josephina Sophia Mathilde (Fien) 1878-1965
4. Margaretha Elisabeth (Greet) 1881-1962
5. Hendrika Johanna 1882-1883
6. Hendrika Johanna Helena (Riek) 1884-1964
7. Joanna Gerritje Elisabeth (Annie) 1887-1988
8. Jozef Roelof 1888-1889
9. Helena Elisabeth 1890-1891
10. Helena Johanna 1891-1891

Elisabeth Francina Hester Nagel-Heebink, de moeder van dit grote gezin, had al een hersenbloeding gehad toen Annie werd geboren. Zij overleed op 24 februari 1897 in de leeftijd van nog maar 44 jaar. Vader bleef achter met zes kinderen, in leeftijd variërend van 24 tot 9 jaar.

Joanna G.E. Nagel als klein meisje (collectie Roosje Wisgerhof-Beijen)

Joseph Roelof Nagel trouwde ruim acht maanden later (op 11 november 1897) met de 33-jarige Elisabeth Spieker, geboren te Amsterdam, dochter van Gerrit Spieker en Elisabeth Roos. In de huwelijksakte wordt als beroep van de bruidegom ditmaal opgegeven tapper. Helaas duurde dit tweede huwelijk maar kort, omdat Joseph Roelof Nagel al op 27 maart 1898 overleed in de leeftijd van 49 jaar. We kunnen het maar moeilijk bevatten, maar wat een tegenslagen kregen de kinderen Nagel te verwerken.

Het weeshuis

Annie Nagel (als kind had zij de bijnaam Appeltje: Annie met de appeltjeswangen) en haar iets oudere zusje Riek werden na het overlijden van hun ouders geplaatst in het Burgerweeshuis in de

Joanna G.E. Nagel als weeskind in het Burgerweeshuis te Amsterdam, 1898 (collectie Roosje Wisgerhof-Beijen)

Kalverstraat te Amsterdam. Het gebouw staat er nog steeds, maar nu is het Amsterdam Museum er gevestigd. Veel dingen herinneren nog aan het vroegere weeshuis. De zusjes kregen de voorgeschreven kleding in de kleuren rood en zwart te dragen en van Annie weten wij dat zij

daar bleef tot zij de toen volwassen leeftijd van 21 jaar had bereikt. Aan dit weeshuis heeft Annie Nagel altijd goede herinneringen bewaard. In *De Rijnpost* van 1 juli 1988 kunnen we lezen dat zij op de dag dat zij 101 jaar werd, nog met veel plezier kon verhalen over de jaren die zij daar als tiener had doorgebracht. Zij leerde in het weeshuis een versje dat nog altijd in haar geheugen stond gegrift en dat als volgt luidde:

*Toen ik in 't weeshuis kwam,
trokken ze mij een tabbetje an,
een boezelaar met een schijffe,
een mutsje met een platte plooi,
o, wat was dat weesje mooi!*

Het bezoek dat de regenten jaarlijks aan het weeshuis brachten, maakte op Annie en de andere meisjes steeds weer grote indruk. Het was een gebeurtenis waarover zij later aan de kleinkinderen nog hele verhalen wist te vertellen. Onvergetelijk waren ook de bijzondere gebeurtenissen in de hoofdstad, waarbij de kinderen van het weeshuis doorgaans een streepje voor

hadden en vooraan mochten staan. Annie Nagel kon zich nog goed de inhuldiging van koningin Wilhelmina in 1898 herinneren. Voor haar was het bezoek van de Duitse keizer Wilhelm wel heel apart, want bij deze gelegenheid mocht zij de hoge bezoeker op een zilveren schaalte het feestprogramma aanbieden. Daarna moest Annie achteruit teruglopen. Dat had ze heel lang moeten oefenen. Volgens Roosje Wisgerhof heeft haar oma ook bij Paul Krüger gestaan toen deze in 1900 Amsterdam bezocht.

Met minder plezier keek zij terug op het feit dat zij in het weeshuis veel heeft moeten borduren. Talrijke verplichte werkstukjes en oefeningen moesten worden gemaakt. Annie verzuchtte later: 'Menig traantje heb ik daarbij gelaten.'

In het weeshuis moesten de meisjes ook hard werken. Annie dacht daarbij vooral aan het in de was zetten en uitpoetsen van de parketvloer van de regentenkamer. Het was een zware klus waarvoor zij menigmaal de klos was.

Opleiding tot verpleegster

In het Burgerweeshuis hadden de meisjes een

De vijf zussen. Van links naar rechts: Riek, Fien, Greet, Lies en Annie Nagel (collectie Roosje Wisgerhof-Beijen)

goede opleiding genoten, iets wat vrij uniek was voor die tijd. Annie was van huis uit luthers en het was haar roeping verpleegster te worden. Vandaar dat zij, toen zij 21 jaar was, ging werken

Joanna G.E. (Annie) Nagel op 28-jarige leeftijd tijdens de verpleegsterscursus in het Luthers Diaconessenziekenhuis te Amsterdam, 1915 (*collectie Roosje Wisgerhof-Beijen*)

in het Luthers Diaconessenziekenhuis, waar zij na een gedegen studie het diploma van ver-

Trouwfoto van Marie A.J. Hoogerwaard en Joanna G.E. (Annie) Nagel, 17 maart 1922 (*collectie Roosje Wisgerhof-Beijen*)

pleegkundige (verpleegster) behaalde. Veertien jaar oefende zij dit beroep uit, de duur van de opleiding meegerekend. Annie Nagel werkte wel in het ziekenhuis, maar koos er voor geen dia-

cones te worden. Dat zou immers inhouden dat zij niet mocht trouwen. Na jaren verliet zij de grote stad Amsterdam en ging zij als wijkverpleegster werken in Loosdrecht, Maasland en Reeuwijk.

In Reeuwijk, een schitterende gemeente in Zuid-Holland, ontmoette Annie Nagel de onderwijzer Marie Anton Johan Hoogerwaard doordat zij zijn moeder verpleegde. Hij was in Reeuwijk geboren op 12 september 1884 als zoon van Aart Hoogerwaard (1853-1920) en Maria Vergunst (1859-1941) en behaalde op 13 mei 1904 te Utrecht zijn onderwijzersakte (zie *De Rijnbode* van 15 mei 1904).

Op hun verloving volgde een huwelijk, dat op 17 maart 1922

werd gesloten in Reeuwijk en bevestigd in de Hervormde Kerk aldaar. Als echtpaar Hoogerwaard-Nagel vestigden zij zich in de gemeente Gouda, waar later de moeder van Marie kwam inwonen. Er werden drie dochters geboren, te weten:

1. Maria (Marietje, later Rie), geboren op 8 januari 1923, woont nu nog in Emmen.
 2. Elisabeth Francina Hester (Betsy, later Bep), geboren op 30 januari 1924 en overleden op 4 juni 2014 in Veenendaal.
 3. Joanna Gerritje Elisabeth (Annie, later An), geboren op 2 april 1925, woont nu in Ede.
- In een advertentie las ik dat zij in Gouda ook hun 25-jarig huwelijk vierden op het adres Groenendaal 44.

Verhuisd naar Emmen

In 1953 verhuisde het echtpaar Hoogerwaard-Nagel naar het Drentse Emmen, enkel en alleen omdat daar hun oudste dochter Rie de Vries-Hoogerwaard woonde met haar gezin. Op het adres Gratamaplein 3 woonden ze slechts kort toen Marie Anton Johan Hoogerwaard daar op 6

12½ jaar getrouwd, 17 september 1934. Van links naar rechts: Annie, vader Hoogerwaard, Marietje, Betsy en moeder Hoogerwaard-Nagel (collectie Roosje Wisgerhof-Beijen)

oktober 1954 overleed na, zoals in de rouwadvertentie werd aangegeven, een geduldig gedragen lijden. Hij was 70 jaar en werd op 9 oktober 1954 begraven op begraafplaats De Wolfsbergen, Weerdingerstraat in Emmen (afdeling 19, rij F, graf nummer 28). De middelste dochter, Bep, woonde met haar gezin in Canada en kon niet overkomen.

Mevrouw Hoogerwaard verhuisde na het overlijden van haar man naar de Warmeerweg 106 in Emmen. Daar heeft zij bijna tien jaar gewoond. In 1956 was zij een paar maanden in Canada bij haar dochter Bep, man en twee kinderen (Roosje en Tinie). Tien dagen zat zij op de boot en zij had veel last van zeeziekte. Zij hield na terugkomst een lezing over haar verblijf op de boot en haar

belevissen in Canada voor de vrouwenvereniging van haar kerkelijke gemeente in Emmen.

In 1960 kwam het gezin van dochter Bep Beijen definitief terug naar Nederland. Zij woonden eerst drie maanden in bij oma in Emmen, maar verhuisden daarna naar Tiel, waar hun derde dochter, Anna, werd geboren. In 1964 vertrokken ze naar Veenendaal. Dat was voor Beps moeder een reden om daarheen te verhuizen. Voor haar was ook belangrijk dat de afstand naar haar zussen Fien en Riek

Marie A.J. Hoogerwaard als onderwijzer voor een klas van de lagere school, 1941. De tekst op het bord is van hem (collectie Roosje Wisgerhof-Beijen)

Nagel kleiner werd als zij in Veenendaal woonruimte zou vinden. Zo konden ze elkaar vaker bezoeken. Helaas overleden de zussen kort na elkaar toen mevrouw Hoogerwaard eenmaal in Veenendaal woonde.

Dat de Hervormde Gemeente van Veenendaal plannen had voor de bouw van een nieuw bejaardentehuis aan de Kerkewijk, klonk mevrouw Hoogerwaard prettig in de oren. In 1964 ging zij, zonder haar dochters te informeren, naar Veenendaal om zich te laten inschrijven voor De Engelenburgh. Toen ze weer thuiskwam in Emmen, vertelde ze het pas. 'Ik ga naar het rusthuis, dan ben ik mijn kinderen niet tot last', zei ze altijd. De inwoning van haar schoonmoeder had kennelijk toch het nodige gevraagd.

Eind 1964 werd haar een eenpersoonskamer toegewezen, een ruimte van circa vier bij vijf meter met een halletje en een eigen toilet. Later, tijdens een verbouwing van De Engelenburgh, deelde ze tijdelijk een appartement met een blinde mevrouw en uiteindelijk kreeg ze een iets grotere kamer met een aparte slaapkamer. Die gebruikte ze niet als slaapkamer, omdat ze toen een bed in de woonkamer makkelijker vond in verband met haar wankelende mobiliteit. Ze heeft er 24 jaar gewoond.

Ondernemend

Mevrouw Hoogerwaard-Nagel stond bekend als een ondernemende vrouw. Tot haar vijftigste trok zij er regelmatig alleen op uit met de trein of de bus om familieleden, vrienden en kennissen her en der in het land te bezoeken. Alle zaken regelde zij zelf. Hieraan leek een einde te komen toen zij in Emmen logeerde en daar een heup brak. Maar gelukkig herstelde zij voorspoedig en was na drie weken weer op de been. Helaas brak zij later, toen zij 90 was, ook haar andere heup. Ze zei tegen de doktoren: 'Breng me maar naar Emmen, daar kunnen ze me in drie weken weer oplappen.' Vanaf die tijd liep ze in huis achter een vierpoot en werd ze buiten in een rolstoel gereden. Op bezoek gaan zoals vroeger was niet meer mogelijk. Zij besloot de contacten dan maar te onderhouden door het schrijven van brieven. Roosje Wisgerhof schreef mij hierover het volgende:

'Oma had veel contact met haar kleinkinderen. Zij stuurde hen toen zij klein waren bijna wekelijks ansichtkaarten. Ook stuurde zij naar Canada (tussen 1953 en 1960) de boekjes van W.G. van de Hulst op en het tijdschrift *De Spiegel*. En eens kreeg een kleinzoon geen gulden maar een kwartje of niets voor zijn rapport omdat hij was blijven zitten.

Oma schreef haar kleinkinderen die op kamers woonden zeer regelmatig brieven. Ook stuurde ze krantenartikelen. Een van haar kleindochters, die als student in Den Haag woonde, kreeg bijna elke week een brief. Haar hospita riep dan: 'Weer een brief van je oma. Wat schrijft ze toch mooi!' Oma had belangstelling voor hun leven, hun vrienden en hun hobby's. Ook keurde ze de partners van de kleinkinderen. Zij leefde altijd mee.

Als je niet wist wat je haar voor haar verjaardag moest geven, kon je haar altijd een plezier doen met postzegels. Die kwamen steeds van pas. Zij stond tot op hoge leeftijd midden in het leven. En zij was zeer gebrand op goede manieren. Zo moesten wij met twee woorden spreken. Als mensen 'Hallo' zeiden tegen haar, zei zij: 'Weet je wat dat betekent? Hang Alle Laffe Landverraders Op.'

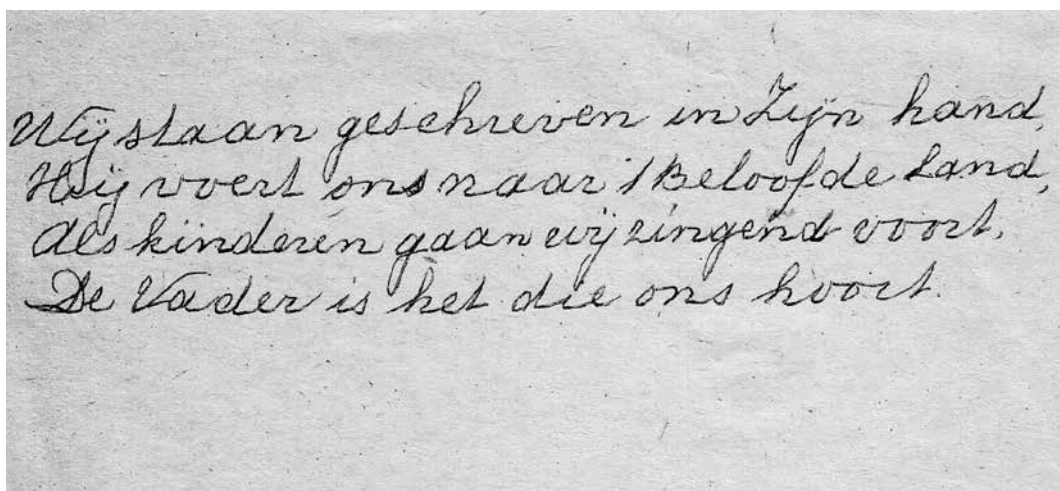
Oma had veel last van hoofdpijn, maar daar mocht je het niet over hebben. Ze zei dan: 'Niet zo piepelemajig zijn.' En vervolgens vroeg ze belangstellend hoe het met jou ging.'

Graag noem ik hier de namen van Janneke Roor-Karsen en haar man Bert, die nog steeds met veel genoegen terugdenken aan de briefwisseling met mevrouw Hoogerwaard.

Trouw werd mevrouw Hoogerwaard bezocht door haar drie dochters. Een van hen vertelde destijds aan de correspondent van *De Rijnpost* dat moeder tot haar vijftennegentigste veel brieven schreef in een werkelijk prachtig en zeer duidelijk handschrift en ... zonder een enkele taalfout. Zij kon mensen corrigeren als zij slordig Nederlands spraken. Later schreven de dochters de brieven die moeder dicteerde. Geweldig toch!

Onvergetelijke dagen

Haar honderdste verjaardag werd gevierd in het bejaardencentrum. Namens het gemeentebe-

Handschrift van J.G.E. Hoogerwaard-Nagel toen ze al op hoge leeftijd was (collectie Roosje Wisgerhof-Beijen)

stuur kwam loco-burgemeester B.J. Vrieling haar met deze bijzondere dag feliciteren. Op foto's die tijdens dit bezoek werden genomen, zien we de jarige monter en fier aan tafel zitten in haar eigen leunstoel, nog genietend van een goede gezondheid.

Een jaar later bezocht wethouder Vrieling haar opnieuw. Ook de kinderen, klein- en achterkleinkinderen waren naar Veenendaal gekomen om de verjaardag van oma in de conversatiezaal van het tehuis te vieren. Ze zat nu in een rolstoel en veel lezen was er niet meer bij: het vermoeide haar ogen. Met stelligheid kon zij beweren dat zij zich gelukkig niet verveelde of alleen voelde. Zij wist: Er is iemand die altijd bij mij is. Psalm 23 was dan ook haar lievelingslied.

Op 24 juli 1988 overleed in de gezegende leeftijd van 101 jaar Joanna Gerritje Elisabeth Hoogerwaard-Nagel, een vrouw met een positieve instelling, vol humor en steeds meelevend met alles en iedereen om haar heen. Zij werd begraven op de algemene begraafplaats aan de Munnikenweg te Veenendaal in graf nummer K 142 en liet drie dochters, tien kleinkinderen en achttien achterkleinkinderen na.

Oma's afkomst

Bijzonder verrast was ik toen ik bij het zoeken naar gegevens over honderdjarigen via Google zomaar een serie foto's tegenkwam die betrekking had op Joanna Gerritje Elisabeth Hooger-

waard-Nagel. Enkele van haar kleinkinderen, waaronder Roosje Wisgerhof-Beijen uit Veenendaal, wilden wel wat meer weten over de afkomst van hun oma en de plek in Amsterdam waar zij gewoond en geleefd had. Gezamenlijk trokken ze naar Mokum, dronken koffie en wijn in De Kat in de Wijngaert, vonden slagerij In 't Vette Varken, bezochten het Burgerweeshuis in de Kalverstraat en namen een kijkje in de regentenkamer. De verhalen die oma vroeger had verteld, kwamen weer tot leven en opnieuw genoten zij ervan.

Tot besluit

Voor de nodige genealogische gegevens werd veel gebruik gemaakt van de kwartierstaat Righolt.

Uiteraard heb ik voor het schrijven van dit artikel contact opgenomen met Roosje Wisgerhof-Beijen, kleindochter van mevrouw J.G.E. Hoogerwaard-Nagel. Haar dank ik hartelijk voor alle informatie en voor de foto's die zij beschikbaar stelde.

Hennie Henzen wil ik ditmaal ook noemen. Hij moest de foto's bewerken om ze geschikt te maken voor plaatsing in het blad.

De Winterkoning in Rhenen

Wat heeft Frederik van de Palts te maken met Veenendaal? Iets, niets of toch? Een Duitse edelman die onverwacht koning werd, de eerste vluchteling van kaliber die naar Nederland kwam. Woonde onder meer in Rhenen en had, volgens de spreker van 25 september, geen relatie met Veenendaal. Toch maakte Henk Deys er een boeiende vertoning van.

DOOR SIETA VAN AALDEREN

Voorzitter Bert van den Bos heette iedereen welkom en stelde vervolgens enkele huishoudelijke zaken aan de orde. Als opvolger van Cor Slok in het bestuur kwam Bas van Kooten even naar voren.

Toen kreeg Henk Deys het woord. Omdat Veenendaal tot 1795 bij Rhenen hoorde, heeft Frederik V toch ook wel iets met 't Veen te maken. Hij leefde van 1596 tot 1632 en was een zoon van Frederik IV en Louise Juliana van Oranje. Zijn vrouw Elizabeth Stuart (1596-1662) was een dochter van koning Jacobus I en Anna van Denemarken. Over globalisering gesproken. Zij was van koninklijke bloede en hij een edelman, welopgevoed in Frankrijk. De familie bracht ze bij elkaar met als enige drijfveer de financiën, maar ze werden verliefd op elkaar en dat is hun hele leven zo gebleven. Frederik huwde op zestienjarige leeftijd met de zeventienjarige Elizabeth. Het feest werd gevierd in Engeland en duurde twee weken. Kosten noch moeite werden gespaard en dat is kenmerkend gebleven voor hun hele huwelijk. Na het feest vertrokken ze en kwamen ze aan in Vlissingen. Elizabeth bleef enige tijd in het gastvrije Nederland en logeerde ook in Rhenen, Frederik maakte intussen hun woning in Heidelberg in orde.

In Heidelberg kreeg Frederik een aanbod om koning te worden van Bohemen. Mensen raadden het hem af, maar hij voelde er wel voor. Op die manier steeg hij immers in achting en werd hij meer gelijkwaardig aan zijn echtgenote die van koninklijke komaf was. Het paar verhuisde naar Praag. Er waren in die tijd spanningen tussen katholieken en protestanten. Frederik en Elizabeth waren protestants, spraken geen Tsjechisch en vonden geen ingang bij het volk.

Toen de katholieke Ferdinand van Habsburg tot de aanval overging, moesten zij overhaast vluchten. Het was het begin van de destructieve Dertigjarige Oorlog (1618-1648).

In Duitsland wilde niemand het paar onderdak verlenen. Met wagens serviesgoed en meubilair lukte het hen om Nederland te bereiken. Onderweg beviel Elizabeth van haar vijfde kind. Uiteindelijk hebben ze dertien kinderen gekregen. Nadien werd Frederik V de Winterkoning genoemd: slechts één winter (1619/20) was hij koning van Bohemen geweest. Hij en zijn vrouw kregen in het protestantse Nederland politiek asiel en gingen in Den Haag in het voormalige huis van Johan van Oldenbarnevelt wonen. Frederik was een kleinzoon van Willem van Oranje en een neef van Maurits en Frederik Hendrik. In Den Haag gingen de feesten van Frederik en Elizabeth gewoon door. Met name Elizabeth zou een gat in haar hand hebben. Geld werd een probleem. Als je alleen al bij de bakker een schuld hebt van f 200.000,- wordt het tijd om te vertrekken. Het echtpaar verhuisde met de hele hofhouding naar Rhenen. Het stadsbestuur zocht onderdak voor de hofhouding. Zelf woonden Frederik en Elizabeth tijdelijk in het Agnietenconvent. Een koning met dertien kinderen. Ze werden niet allemaal oud, maar elk kind heeft zijn eigen verhaal. We zagen prachtige tekeningen van het zomerpaleis dat Frederik in Rhenen in anderhalf jaar liet bouwen. Het kwam gereed in 1630 en stond vlak naast de Cunerakerk. Waar Veenendaal onder het stadsbestuur van Rhenen viel, kun je misschien met enig recht zeggen dat ook het turfdorp enige tijd een Winterkoning met een zomerpaleis heeft gehad.

Het laatste woord

Dit jaar is een jaar van herdenken. In 2014 is het immers honderd jaar geleden dat de Eerste Wereldoorlog uitbrak. We hebben daar in Veenendaal aandacht aan geschonken door, samen met het Comité WO I, een tentoonstelling te organiseren en een herdenkingsdienst te houden in de Oude Kerk op de Markt ter gelegenheid van het feit dat op 10 oktober 1914 1200 Belgische vluchtelingen in Veenendaal aankwamen, waarvan er 75 werden opgevangen in het huidige pand Markt 10.

DOOR HET BESTUUR

Al met al een indrukwekkend gebeuren dat de moeite waard was om bij stil te staan. Daarbij is de onthulde gedenksteen een blijvende herinnering. Ook 2015 wordt een herdenkingsjaar. Dan is het immers vijfenzeventig jaar geleden dat de Tweede Wereldoorlog begon. In Nederland waren we hier veel nauwer bij betrokken, omdat we toen niet neutraal konden blijven. Oudere Veenendalers zullen zich nog herinneren dat ze in mei 1940 moesten evacueren. En hier en daar kom je nog kleine monumenten tegen ter herinnering aan die evacuatie: banken in Bergambacht en Haastrecht, een plaquette in Ammerstol. Het bestuur wil graag de belangstelling peilen voor een excursie naar deze dorpen volgend jaar. Graag komen we daar op de volgende ledenbijeenkomst op terug.

Onze gedachten gingen ook terug naar het verleden toen we een koker kregen met daarin de handgeschreven toespraak van dominee Jongebreur die hij hield bij de eerste steenlegging van de Julianakerk. Fijn dat leden zo attent zijn om materiaal aan de vereniging te schenken. Deze geste verdient navolging door allen die in het bezit zijn van oude foto's, films of bijvoorbeeld krantenartikelen.

De volgende bijeenkomst is op 11 december a.s. Dan hoopt Hennie Henzen weer de jaarlijkse fotoavond te verzorgen. En dat belooft weer een boeiende avond te worden. Iedereen is dus van harte welkom op:

Twee zusters van het Rode Kruis met twee Belgische baby's in het regionale noodhospitaal te Veenendaal, thans Markt 10, 1914 (foto Anuschka Smeekes, collectie familie Van den Bergh)

- **Donderdag 11 december 2014**
- **Ledenbijeenkomst HVOV**
- **Hennie Henzen, fotoavond**
- **De Meent, Grote Beer 10**
- **Aanvang 19.45 uur**
- **Toegang gratis**

Onderstaande uitgaven zijn verkrijgbaar bij Janny Groenleer, Driemaster 42, 3904 RL Veenendaal, telefoon 0318 51 82 04 en bij het documentatiecentrum van de vereniging (zie voor het adres binnenzijde voorblad). Alle prijzen zijn exclusief verzendkosten.

- Werkgroep Dialect, veldnamen, straatnamen en bijnamen, *Veldnamen in Veenendaal* (80 pagina's met drie tekeningen)
Prijs: € 19,95

- Werkgroep Dialect, veldnamen, straatnamen en bijnamen, *Bewaard van vrogger... Taol in 't Vèèn: uitschelle en dialekwoorde*; een overzicht van Veense uitschellen en bijnamen en een Veens woordenboek in één uitgave (176 pagina's)
Prijs: € 14,95

- dr R. Bisschop, *Een tweeling zelfstandig. Stichts en Gelders Veenendaal in de Bataafse-Franse tijd 1795-1813* (62 pagina's)
Prijs: € 4,50

- dr R. Bisschop, G.C. Speelpenning en T. Stol, *Het veen, de veenraden en het Veenraadschap. De historische wortels van de gemeente Veenendaal, toegelicht aan de hand van oude teksten 1546-1847* (152 pagina's; leerboek paleografie)
Prijs: € 9,-

- Werkgroep Genealogie, *Leggers van de Morgentalen der Geldersche en Stichtse Veenen - deel 1* (176 pagina's; transcripties van de registers met namen van eigenaren en pachters van veengrond 1618-1722; met indexen en veel voor genealogen en andere onderzoekers interessante gegevens)
Prijs: € 12,50

- Werkgroep Genealogie, *Leggers van de Morgentalen der Geldersche en Stichtse Veenen - deel 2* (200 pagina's; transcripties van de registers met namen van eigenaren en pachters van veengrond 1751-1791; met indexen en veel voor genealogen en andere onderzoekers interessante gegevens)
Prijs: € 12,50

- J.C. Meeuse, *De laatste oorlogsdagen in Veenendaal* (24 pagina's; verslag van de laatste oorlogsdagen in Veenendaal weergegeven voor familie in Zeeland door J.C. Meeuse, onderwijzer te Veenendaal)
Prijs: € 1,60

- dr H. van 't Veld, *Canon van Veenendaal* (64 pagina's; de geschiedenis van Veenendaal bekeken door vijftig vensters die parallel lopen aan de nationale canon)
Prijs: € 17,50

- dr H van 't Veld (red.), *Markante Veenendalers* (192 pagina's; zeventien scribenten schrijven de levensverhalen van 31 Veenendalers die door hun doen en laten indruk maakten op hun tijdgenoten en zo grote bekendheid genoten)
Prijs: € 14,95

- Gert Groenleer, *Veenendaal en de ramp van 1953* (32 pagina's)
Prijs: € 4,95

- A.C. van Grootheest en R. Bisschop (red.), *Geschiedenis van Veenendaal* (392 pagina's; overzicht van de geschiedenis van Veenendaal in al haar geledingen)
Prijs: € 38,50

- A.C. van Grootheest, R. Bisschop en G.C. Groenleer (red.), *Geschiedenis van Veenendaal 2* (447 pagina's; overzicht van de geschiedenis van Veenendaal met veel aandacht voor de mensen)
Prijs: € 19,95

- Teus van Beek, *Wij groeiden op in Veenendaal. Herinneringen aan een samenleving die voorgoed voorbij is* (104 pagina's; over vriendschap in Veenendaal in de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw)
Prijs: € 9,95

- Teus van Beek, *Terug naar het dorp. Veenendaal, het dorp dat een stad werd* (104 pagina's)
Prijs: € 9,95

- Kees-Willem Bruggeman, Gert Groenleer en Bert de Groot (red.), *Een zwaar bedrijf. De lagerindustrie in Veenendaal in woord en beeld* (168 pagina's)
Prijs: € 18,95

- Paul A.M.J. Hageman, 'Noe eerst effe praote'. *Herinneringen van een wolfabrikant uit Veenendaal. Naar het manuscript van Willem van Leeuwen (1880-1956)* (98 pagina's)
Prijs: € 9,95

- Paul Hageman, *Veenendaal op papier. Een inventarisatie* (cd-rom met meer dan 1000 boektitels over Veenendaal)
Prijs: € 5,-

- *Watersnoodramp 1855*, themanummer van *Oud Veenendaal* van januari 2005 (36 pagina's)
Prijs: € 3,-

- G.M.J. van Schuppen-Diepeveen, *Met vlag en wimpel. Kroniek van 100 jaar Oranjedag in Veenendaal* (36 pagina's)
Prijs: € 1,-

- Wout Jansen, *Een Gelders Verhaal. Meester Van de Westeringh en Gelders Veenendaal* (160 pagina's)
Prijs: € 9,95

- G.M. Muller, *De Grebbelinie. Wat er nog aan herinnert* (64 pagina's)
Prijs: € 9,95

- Jan van de Haar, *Winkels in 't Zand* (28 pagina's; een beschrijving van vrijwel alle winkels die in de jaren vijftig in de Zandstraat waren gevestigd, met foto's en toelichting in dichtvorm en het Veens dialect)
Prijs: € 14,95

- Jan van de Haar, *Wòne en winkels in de Straot* (28 pagina's; een beschrijving van de winkels die in de jaren vijftig in de Hoofdstraat waren gevestigd, met foto's en toelichting in dichtvorm en het Veens dialect)
Prijs: € 12,95

- D. van Manen, *Aartsvaders en aanverwanten* (222 pagina's; een systematisch overzicht van de oudste geslachten van Veenendaal)
Prijs: € 30,95

Historische Vereniging Oud Veenendaal

